

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ МІСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Б. Д. ГРІНЧЕНКА

О. В. Безпалько

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА: схеми, таблиці, коментарі

Навчальний посібник

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2009

ББК 74.6я73
УДК 37.013.42(075.8)
Б 40

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1.4/18-Г-2322 від 19.08.2008)*

Рецензенти:

Зверєва І. Д. — доктор педагогічних наук, професор;

Лактіонова Г. М. — доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник;

Вайнола Р. Х. — кандидат педагогічних наук, доцент.

Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: *навч.*
Б 40 *посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]* / О. В. Безпалько — К.: Центр учбової
літератури, 2009. — 208 с. — ISBN 978-966-364-837-8.

У посібнику подано матеріали основних теоретичних положень соціальної педагогіки у вигляді опорних схем, таблиць та текстових пояснень.

Видання розраховано на студентів спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», викладачів вищих навчальних закладів різного рівня акредитації, практиків соціальної сфери.

ББК 74.6я73
УДК 37.013.42(075.8)

ISBN 978-966-364-837-8

© Безпалько О. В., 2009
© Центр учбової літератури, 2009

З М І С Т

Передмова	5
Модуль 1. Соціальна педагогіка як наука діяльності	7
1.1. Предмет і завдання соціальної педагогіки.....	8
1.2. Зв'язок соціальної педагогіки з іншими науками та сферами суспільного життя.....	10
1.3. Базові теорії соціальної педагогіки.....	12
Модуль 2. Основні поняття соціальної педагогіки	15
2.1. Соціалізація особистості.....	16
2.2. Соціальне середовище як необхідна умова соціалізації особистості.....	22
2.3. Соціальна адаптація.....	24
2.4. Соціальне виховання.....	28
2.5. Соціальні інститути.....	30
2.6. Соціальна профілактика.....	34
2.7. Реабілітація.....	38
2.8. Соціальні послуги.....	40
Модуль 3. Характеристика соціально-педагогічної діяльності	45
3.1. Зміст та структура соціально-педагогічної діяльності.....	46
3.2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності.....	52
3.3. Об'єкти соціально-педагогічної діяльності.....	54
3.4. Принципи соціально-педагогічної діяльності.....	56
3.5. Функції соціально-педагогічної діяльності.....	62
3.6. Методи соціально-педагогічної роботи.....	68
3.7. Ресурси соціально-педагогічної діяльності.....	74
3.8. Професійний портрет соціального педагога.....	78
Модуль 4. Сім'я як об'єкт соціально-педагогічної роботи	83
4.1. Сім'я – провідний фактор соціалізації особистості.....	84
4.2. Типи сімей.....	88
4.3. Характеристика батьківства.....	90
4.4. Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з сім'єю.....	94
4.5. Соціальне сирітство в Україні.....	102
4.6. Соціальний статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	104
4.7. Державні заклади опіки дітей в Україні.....	108
4.8. Сімейні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	110
Модуль 5. Соціальна підтримка дітей та молоді з обмеженими функціональними можливостями	119
5.1. Характеристика інвалідності як причини обмеженої дієздатності особистості.....	120

5.2. Моделі соціальної підтримки людей з обмеженими функціональними можливостями.....	124
Модуль 6. Девіантна поведінка дітей та молоді як прояв соціальної дезадаптації.....	129
6.1. Сутність девіантної поведінки.....	130
6.2. Теорії девіації.....	134
6.3. Характеристики девіантної поведінки.....	136
6.4. Причини девіантної поведінки дітей та молоді.....	138
6.5. Види девіантної поведінки дітей та молоді.....	140
6.6. Стадії формування залежності від наркотичних та психотропних речовин.....	146
Модуль 7. Соціально-педагогічна робота в територіальній громаді...	151
7.1. Територіальна громада як соціалізуючий простір особистості.....	152
7.2. Соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх навчальних закладах.....	156
7.3. Система центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.....	162
7.4. Соціально-педагогічна робота в закладах соціального обслуговування.....	166
7.5. Соціально-педагогічна діяльність неурядових організацій.....	174
Додатки.....	183
Рекомендована література.....	204

ПЕРЕДМОВА

Розвиток соціально-педагогічної роботи в Україні за останнє десятиліття характеризується переосмисленням традиційних підходів до роботи з дітьми та молоддю, значними змінами та новаціями у цій сфері. Це, у свою чергу, обумовлює необхідність її теоретико-методологічного осмислення, створення нових підручників, навчально-методичних посібників та довідкової літератури з питань соціальної педагогіки.

У пропонованому посібнику запропоновані нові підходи до теоретичної підготовки соціальних педагогів з урахуванням сучасних тенденцій у практиці соціально-педагогічної роботи. У ньому узагальнено матеріали численних словників, навчальних посібників та монографій, які в останні роки побачили світ на теренах України та в країнах близького зарубіжжя. Посібник написано з урахуванням основних положень стандартів з підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр спеціальності “соціальна педагогіка” та вимог кредитно-модульної системи.

Концептуальною основою побудови посібника є психолого-педагогічні засади теорії навчання, зокрема положення про встановлення причинно-наслідкових зв'язків у навчальному матеріалі, використання різноманітних прийомів подачі інформації. Тому схеми і таблиці, які складають третину посібника, є своєрідною знаково-схематичною опорою для засвоєння систематизованих у конспективній формі коментарів до підтем навчальної дисципліни “Соціальна педагогіка”. Пропоновані схеми та таблиці можуть також бути своєрідним планом для студентів при розкритті кожного з питань курсу. Теоретичний матеріал, викладений у поясненнях, є основою для самостійного опрацювання і поглиблення знань з проблем теорії та практики соціально-педагогічної роботи із запропонованого після кожної теми переліку інформаційних джерел.

До кожного модуля додається список джерел, які студент має використовувати під час самостійної роботи, виконання індивідуальних завдань, написання есе, рефератів тощо. Самостійне опрацювання запропонованих джерел дозволить більш поглиблено ознайомитися з сучасними науковими концепціями та положеннями соціально-педагогічної науки та практики.

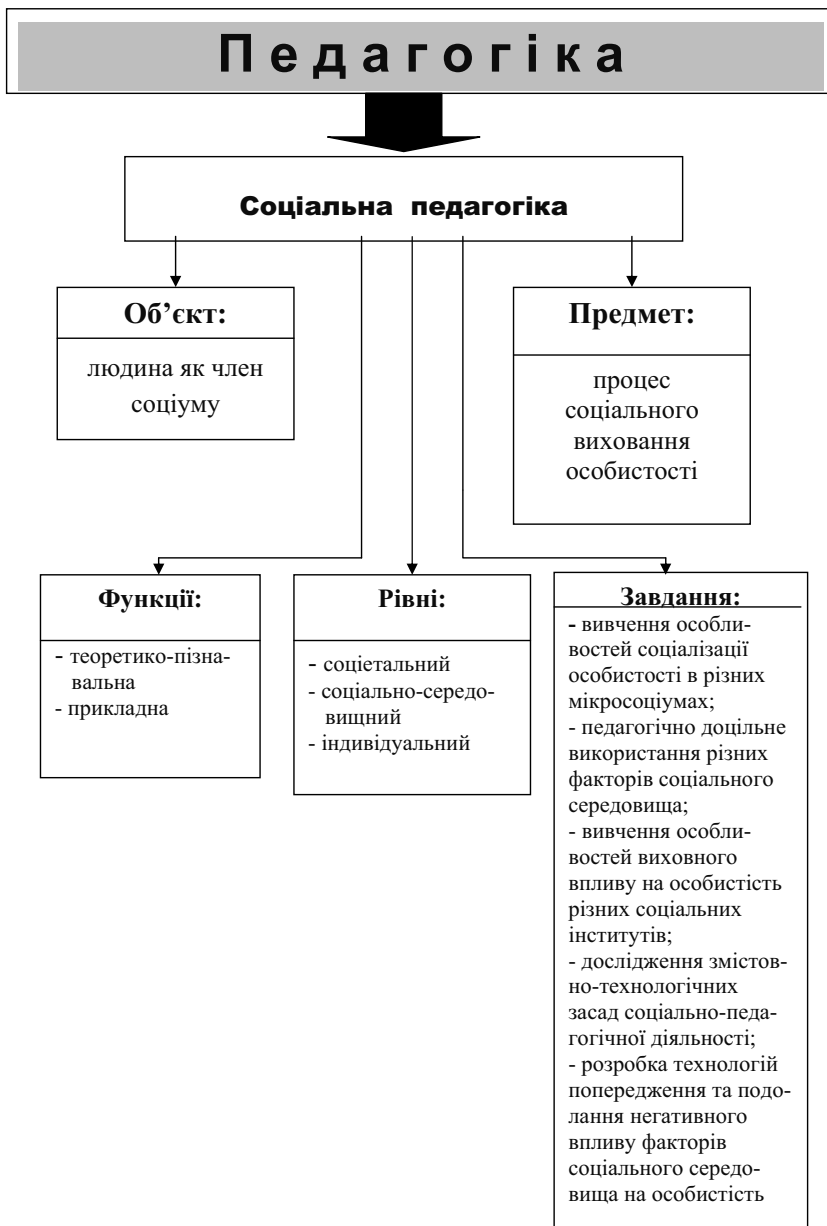
Навчальний посібник адресовано, в першу чергу, студентам педагогічних університетів, які оволодівають професією соціального педагога. Проте він може стати в нагоді викладачам вищих навчальних закладів різного рівня акредитації та спеціалістам, які працюють з дітьми і молоддю в багатьох соціальних інститутах.

Сподіваємось, що цей посібник допоможе читачам не лише засвоїти основні положення соціальної педагогіки, а й творчо підійти до розуміння та вирішення різноманітних завдань у соціально-педагогічній практиці.

Модуль 1

Соціальна педагогіка як наука

1.1. Предмет і завдання соціальної педагогіки

Пояснення

Існує кілька підходів російських та українських науковців щодо сутності соціальної педагогіки як науки. Зокрема її розглядають як: галузь педагогіки, що фокусує свою увагу на питаннях соціального виховання (А.Й. Капська, А.О. Рижанова, М.М. Плоткін, В.Д. Семенов); міждисциплінарну науку, яка інтегрує педагогіку та теорію соціальної роботи (В.Г. Бочарова, І.О. Зимня, Є.Р. Смірнова, В.Я. Ярьська); галузь педагогіки, яка вивчає особливості соціалізації особистості у різних сферах соціального середовища (Т.Ф. Алексєєнко, Ю.В. Василькова, В.А. Нікітін); галузь педагогіки, яка вивчає вплив різних соціальних інститутів на процес соціалізації особистості (М.А. Галагузова, І.Д. Зверева).

Соціальна педагогіка – галузь педагогічної науки, яка вивчає особливості соціального виховання особистості у процесі її соціалізації.

Соціальна педагогіка підкреслює, що лише вся сукупність умов і впливів, у яких проходить розвиток людини – сім'я, школа, засоби масової інформації, інші соціальні інститути, різні мікросередовища, культурні традиції тощо – у взаємодії визначають процес соціального формування особистості. Тому визначення, організація та використання всього виховного потенціалу соціуму для соціалізації індивіда є основним змістом соціальної педагогіки.

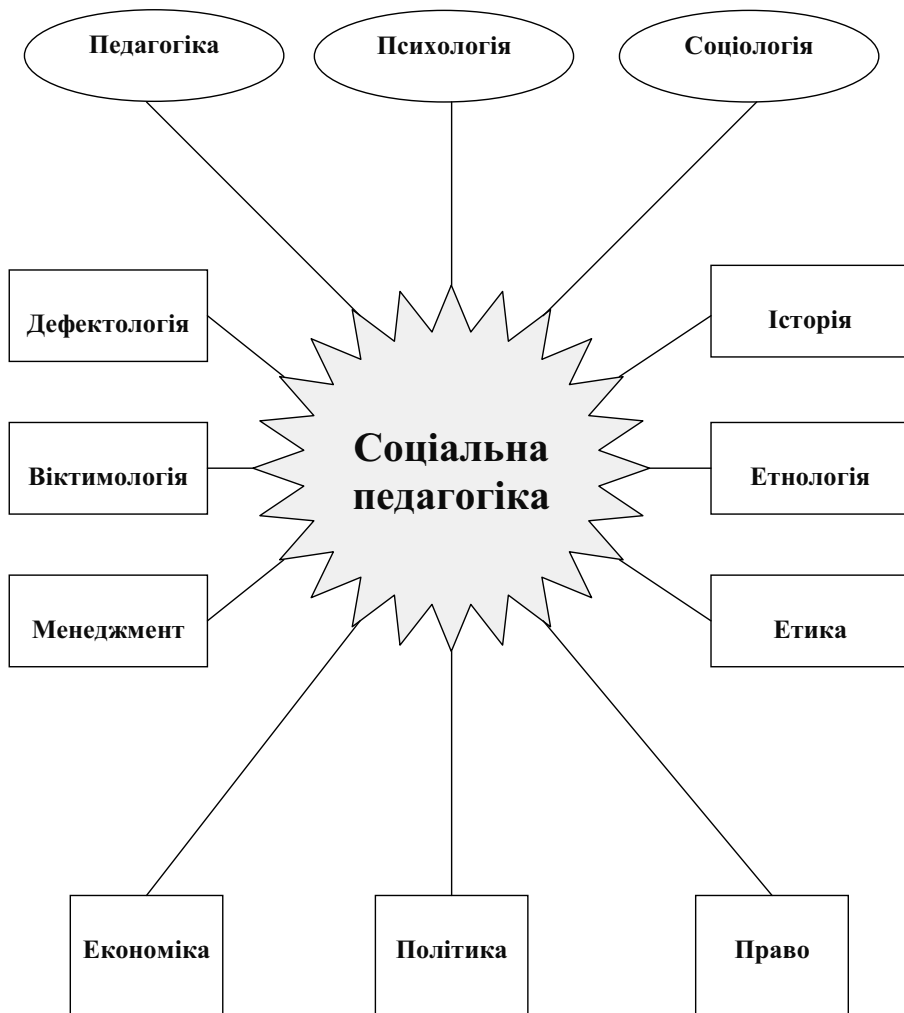
Теоретико-пізнавальна функція соціальної педагогіки полягає в аналізі соціально-педагогічних процесів, поясненні причин різноманітних соціальних проблем, розробці наукових підходів щодо підвищення рівня ефективності соціального виховання та різних видів соціально-педагогічної підтримки особистості.

Прикладна функція соціальної педагогіки пов'язана з розробкою різноманітних способів удосконалення соціально-педагогічного впливу на особистість, створення оптимальних умов для її соціалізації та мінімізації негативних факторів впливу соціального середовища.

Об'єктом соціально-педагогічної теорії і практики на **соціальному рівні** є різноманітні державні та громадські організації, які здійснюють у певному напрямку соціальне виховання особистості. На **соціально-середовищному рівні** таким об'єктом є різноманітні складники мікросередовища, на **індивідуальному рівні** – окрема особистість на різних етапах її соціалізації.

Таким чином, соціальну педагогіку можна характеризувати як науку, що вивчає соціальні проблеми людини на різних етапах її життєдіяльності, педагогічні технології, методи, спрямовані на підвищення дієвості соціального розвитку, виховання кожної людини з урахуванням особливостей її соціального оточення та індивідуальних можливостей, а також педагогічні можливості середовища життєдіяльності особистості та його вплив на її соціалізацію.

1.2. Зв'язок соціальної педагогіки з іншими науками та сферами суспільного життя

Пояснення

Соціальна педагогіка, як інтегративна наука, спирається на результати досліджень інших наук, із яких вона запозичує ту інформацію, що необхідна для всебічного пояснення соціальних феноменів, які нею вивчаються.

Педагогіка є базовою дисципліною, яка дозволяє соціальній педагогіці вивчати особливості виховання, освіти та навчання особистості на різних етапах її соціалізації.

Психологія дозволяє більш точно зрозуміти психологічні особливості особистості чи групи, що, у свою чергу, є підґрунтям для розробки різноманітних форм та методів соціально-педагогічної діяльності.

Соціологія розкриває особливості становлення, функціонування та розвитку соціальних спільнот, соціальних груп та взаємостосунків між ними.

Економіка дає можливість соціальній педагогіці розглядати економічні процеси як причини окремих соціальних проблем, визначати їх вплив на розвиток соціально-педагогічної діяльності, її матеріальне забезпечення.

Політика дозволяє соціальній педагогіці враховувати особливості політичних явищ та процесів для визначення змісту соціальної політики щодо дітей та молоді, соціального виховання та характеристик процесу соціалізації особистості.

Право дає можливість відстоювати інтереси дітей та молоді в соціально-педагогічній діяльності на основі державних та міждержавних правових документів.

Дефектологія дозволяє соціальній педагогіці розробляти зміст та форми соціальної підтримки дітей з обмеженими функціональними можливостями на основі знань про психофізіологічні особливості дітей з фізичними та психічними недоліками.

Віктимологія виступає теоретичним підґрунтям для організації соціально-педагогічної роботи з людьми, які перебувають в несприятливих умовах соціалізації.

Менеджмент дає можливість організувати соціально-педагогічну діяльність на управлінських засадах, що можуть забезпечити оптимальну ефективність практичної роботи фахівців.

Історія дає свідчення про особливості становлення та розвитку соціальної педагогіки як науки та сфери практичної діяльності у різні часові періоди.

Етнологія дає соціальній педагогіці можливість враховувати особливості національного досвіду та традицій у процесі організації соціального виховання.

Етика визначає основні морально-етичні вимоги до професійної діяльності соціального педагога.

1.3. Базові теорії соціальної педагогіки

Назва	Автори	Зміст
Мотиваційно-потребова теорія	А. Маслоу	П'ять основних видів потреб (фізіологічні; потреба в безпеці й добробуті; потреба в любові (належності комусь); потреба в повазі; потреба в самореалізації (самоствердженні) формують певну ієрархічну структуру, яка є домінантом, що визначає поведінку особистості. Потреби кожного наступного рівня стають актуальними для індивіда лише після того, як задоволені попередні запити. Потреби є первинні (вроджені) і вторинні (соціально набуті).
Теорія навчання	Є. Торндайк Д. Уотсон Б. Скінер	Базується на обґрунтуванні зовнішніх поведінкових актів, що, за думкою біхевіористів, утворюються шляхом механічного (рефлекторно-фізіологічного) закріплення адекватних реакцій організму на вплив зовнішнього середовища
Теорії соціального навчання	А. Бандура Д. Роттер	Трактує соціальний розвиток людини як надбання нею нових форм реакцій шляхом наслідування поведінки інших людей або спостереження за ними Основним типам поведінки можна навчитися в соціальних ситуаціях, і це пов'язано з потребами, які домагаються задоволення через взаємодію з іншими людьми
Теорія діяльності	А. Леонтьєв	Визнання соціальної природи психічного розвитку людини; єдності матеріальної та психічної діяльностей. На кожному віковому етапі розвитку домінує певний вид діяльності, яка є провідною для формування нових психічних процесів та властивостей особистості дитини
Культурно-історична теорія	Л. Виготський	Психічні функції (увага, пам'ять, емоції тощо) не є внутрішніми природно (визначально), а утворюються впродовж життя у результаті оволодіння зовнішніми засобами культурної поведінки та мислення
Теорії розвитку	Л. Виготський, Д. Ельконін А. Запорожець В. Давидов	Процес розвитку – це саморух дитини завдяки її діяльності з предметами, а фактори спадковості та середовища – це лише умови, які визначають сутність процесу розвитку. Розвиток психічних процесів залежить від характеру різних видів провідної діяльності. Шляхом засвоєння суспільно вироблених способів дій з предметами відбувається формування дитини як члена суспільства.

Закінчення «Базових теорій...»

Назва	Автори	Зміст
		Процес розвитку розглядається з позицій таких критеріїв: соціальна ситуація розвитку та система відносин, до якої вступає дитина у суспільстві.
Теорія прив'язаності	Дж. Боулбі	Прив'язаності та інтерперсональні стосунки між дитиною і батьками (чи особами, які їх замінюють) є визначальними для нормального розвитку дитини та її ідентичності. Прихильність - взаємний процес утворення зв'язку між людьми на рівні рефлексів, що зберігається невизначений час, навіть якщо ці люди не живуть разом; зв'язок, що дає почуття захищеності та безпеки, близький зв'язок між двома людьми, який не залежить від їхнього місцезнаходження та служить джерелом їхньої емоційної близькості
Теорії соціальної компетентності	І. Зверева Н. Лавриченко	Соціальна компетентність вихованців - мета і підсумок згармонізованого у його триєдності (навчання, виховання та соціалізація) педагогічного процесу, які полягають у цілеспрямованому передаванні молодій особі соціального досвіду науки, мистецтва суспільного життя – суспільних уявлень, ідеалів, норм, стандартів поведінки, життєвих мотивацій, формування готовності до здійснення життєво необхідної сукупності суспільних відносин, людських взаємин, соціальних ролей
Особистісно-орієнтовані теорії	В. Серіков І. Бех	Наголошують, що особистість має свободу у виборі пріоритетів розвитку, „освітніх маршрутів”, способів навчання, які допоможуть їй досягнути найкращих результатів. Акцент робиться на розвитку та саморозвитку особистісних властивостей індивіда. Вимоги до дітей при цьому підході не можуть бути жорстко фіксованими.

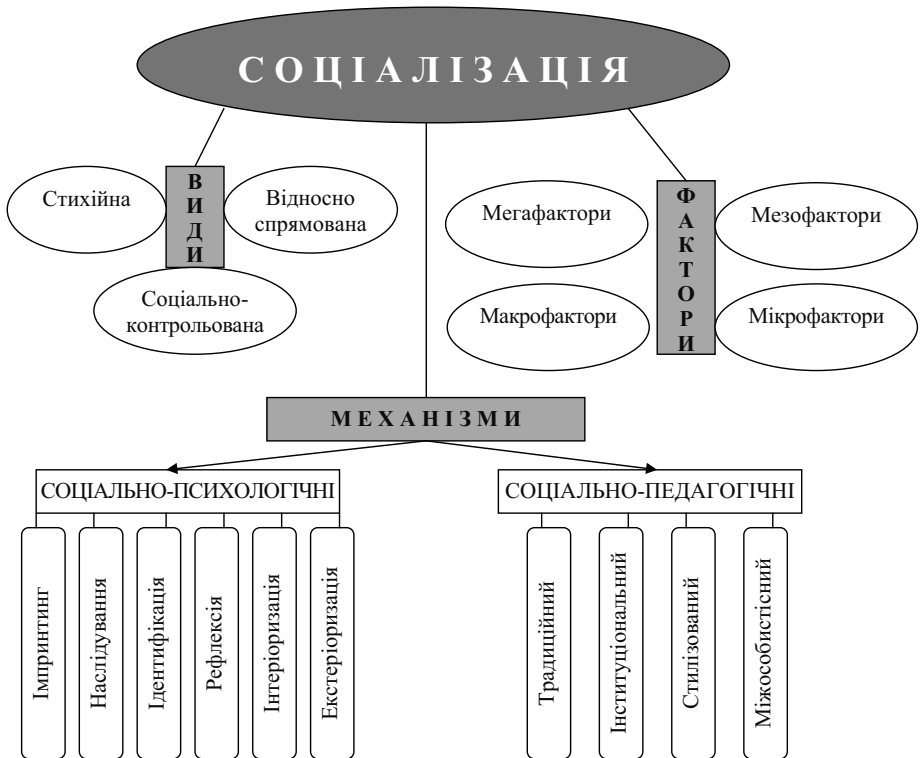
Використана та рекомендована література

1. Басов Н.Ф. Социальный педагог: Введение в профессию: Учеб. пособие / Н.Ф. Басов, В.М. Басова, А.Н. Кравченко. – М., 2006.
2. Бех І.Д. Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. Кн. 1. – К., 2003.
3. Липский И.А. Социальная педагогика. Методологический анализ: Учеб. пособие. – М., 2004.
4. Малько А.О. Теоретико-методологічні основи розвитку соціальної педагогіки: Монографія. – Х., 2004.
5. Мудрик А.В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов. – М., 2006.
6. Никитина Л.Е. Социальная педагогика: Учеб. пособие для вузов. – М., 2003.
7. Сериков В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем. — М., 1999.
8. Словарь по социальной педагогике: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Авт.-сост. Л.В. Мардахаев. – М., 2002.
9. Социальная педагогика: Курс лекций / Под ред. М.А. Галагузовой. – М., 2000.
10. Социальная педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. В.А.Никитина. – М., 2000.
11. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. І.Д. Звереві. – К., 2008.
12. Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. А.Й. Капської. – К., 2006.
13. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За ред. І.Д. Звереві. – К., 2006.
14. Шакурова М.В. Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М., 2002.
15. Штефан Л.А. Соціально-педагогічна теорія та практика в Україні (20–90-ті р.р. XX ст.). – Харків, 2002.
16. Енциклопедія освіти / Головний редактор В.Г. Кремень. – К., 2008.

Модуль 2

Основні поняття соціальної педагогіки

2.1. Соціалізація особистості

Пояснення

Поняття „**соціалізація**” є базовою дефініцією соціальної педагогіки. Це процес послідовного входження індивіда в суспільне життя, що супроводжується засвоєнням та відтворенням соціального досвіду, внаслідок взаємодії людини зі стихійними та цілеспрямовано створуваними умовами життя на всіх її вікових етапах.

У процесі соціалізації формуються соціальні якості, цінності, знання, навички людини. Крім того, відбувається перетворення природжених, природних рис, а також засвоєння людиною елементів культури, соціальних норм та цінностей, які існують у суспільстві.

Оволодіння соціальним досвідом і культурою відбувається як істотно історична необхідність: суспільство функціонує за допомогою передачі новим поколінням історичного досвіду, а індивід існує завдяки засвоєнню певних форм соціальності. Тому зміст процесу соціалізації зумовлений передусім соціально-економічними станом та соціокультурною ситуацією в суспільстві.

За своїм змістом соціалізація – це процес двобічний, який містить, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, з другого – активне відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок його діяльності, входження в соціальне середовище. Виокремлюють такі підходи до трактування соціалізації: 1) *соціологічний* – розглядає соціалізацію як трансляцію культури від покоління до покоління, загальний механізм успадкування, який охоплює як стихійні впливи середовища, так і організовані, такі як виховання та освіта; 2) *факторно-інституціональний* визначає соціалізацію як сукупність, множинність і деяку автономність, а не жорстку ієрархічну систему дії факторів, інститутів та агентів соціалізації; 3) *інтераціональний*, у якому соціалізація в якості важливої детермінанти передбачає міжособистісну взаємодію, спілкування, без якого неможливе становлення особистості; 4) *інтеризаційний* – соціалізація як засвоєння особистістю норм, цінностей, установ, стереотипів, які вироблені суспільством у результаті формування системи внутрішніх регуляторів та норм поведінки; 5) *інтраіндивідуальний* не вичерпує поняття соціалізації як адаптації до соціального середовища, а передбачає творчу самореалізацію особистості, перетворення себе.

У психолого-педагогічній науці розрізняють три напрями в соціалізаційній проблематиці. Перший – *соціально-філософський* – відображений у працях С.Батеніна, В.Москаленко, А.Харчева та інших. У межах соціально-філософських концепцій соціалізації смислотворчі поняття – це збереження стабілізація суспільних відносин при їх засвоєнні, а також активний комунікативний вплив, у процесі якого

відбувається апробація різноманітних соціальних ролей і формується автентичне соціальне „Я”.

Другий – *соціально-психологічний*: у його розробці брали участь Г.Андрєєва, Н.Андрєєнкова, С.Бєлічева, Я.Коломінський, І.Кон, О.Леонтьєв, М.Лукашевич, Р.Немов, А.Петровський та інші. Тут соціально-психологічні аспекти соціалізації означені в площині включення індивіда в різноманітні суспільні відносини, засвоєння й відтворення соціального досвіду і зв'язків, активного перетворення середовища.

Третій – *соціально-педагогічний*, представники якого Б.Бім-Бад, В.Бочарова, Ю.Василькова, Б.Вульф, Н.Лавриченко, І.Зверева, Н.Завєрико, О.Мудрик, С.Савченко та інші. Особливість цього підходу – намагання розглядати соціалізацію як процес, який відображає хід соціального формування особистості в конкретному соціокультурному середовищі як формування конкретного соціального типу. У цьому випадку соціалізація – це надзвичайно складний і багатофакторний процес набуття індивідом людських властивостей і якостей, направленість яких визначає конкретна соціальна ситуація. З позицій соціально-педагогічного підходу важливо враховувати, що в ході соціалізації особистість активно бере участь у процесах самоперетворення, які проходять на тлі соціокультурного середовища, що змінюється. Ступінь її участі в цих змінах визначає темпи соціалізації, а спрямованість залежить від їхньої соціальної значущості. По суті, особистість тільки на перших етапах розвитку обмежена рамками первісного соціуму, згодом ідуть активні процеси його розширення, пошуку свого місця в ньому, корекції відносин, самоорганізації індивідуального простору.

Розрізняють первинну та вторинну стадії соціалізації. *Первинна* соціалізація відбувається в дитинстві. Це найперша соціалізація, завдяки якій особистість стає повноправним членом будь-якого суспільства, оскільки вона ідентифікує себе з іншими та з суспільством загалом, засвоює культурні цінності та норми поведінки. Орієнтовно первинна соціалізація триває до повноліття особистості. *Вторинна* стадія соціалізації – це кожний наступний процес, який допомагає попередньо соціалізованому індивіду входити в нові сектори світу, його інституції. Поняття вторинної соціалізації введено для того, щоб відокремлювати трансформації особистості в пізніший період (наприклад, професійну) від процесу засвоєння нею елементарних соціальних навичок у дитинстві. При цьому основна увага зосереджена на ситуаціях, коли чітко виявляються і тяжко переживаються особистістю упущення чи неадекватність первинної соціалізації в умовах, що змінюються.

Виокремлюють такі типи соціалізації: *політична, етнокультурна (етнічна), гендерна (статєво-рольова), культурна, професійна.*

Розрізняють кілька видів соціалізації. *Стихийна соціалізація* людини відбувається внаслідок впливу на особистість різноманітних спеціально не створюваних обставин суспільного життя. *Відносно спрямована соціалізація* має на меті організацію в суспільстві певних економічних, законодавчих та інших передумов, які впливають на розвиток та життєвий шлях особистості (наприклад, початок навчання в школі, мінімальний освітній рівень, віковий ценз початку трудового життя тощо). *Соціально-контрольована соціалізація (виховання)* – це процес спеціально організованої передачі соціального досвіду особистості та розвитку її потенційних можливостей, який відбувається в різних державних та недержавних організаціях (школа, позанавчальні заклади, дитячі та молодіжні організації тощо).

Соціалізація відбувається у взаємодії особистості з величезною кількістю різних умов та впливів середовища, які називають *факторами соціалізації*. Серед них виокремлюють *мегафактори* (космос, планета, світ); *макрофактори* (країна, етнос, суспільство, держава); *мезофактори* (тип поселення, засоби масової інформації, субкультури); *мікрофактори* (сім'я, сусідство, групи однолітків, виховні організації).

До соціально-психологічних механізмів соціалізації належать: *імпринтинг* – фіксування людиною на рецепторному та підсвідомому рівні особливостей об'єктів, що на неї впливають; *наслідування* – копіювання людиною певних зразків поведінки та діяльності інших; *ідентифікація* – ототожнення людиною себе з іншими людьми, групою, спільнотою; *рефлексія* – оцінка особистістю різних проявів свого "Я"; *інтеріоризація* – процес перетворення зовнішніх, реальних операцій соціальної діяльності у внутрішні, ідеальні; *екстеріоризація* – процес переходу від внутрішньої, психічної діяльності до зовнішньої, практичної.

Соціально-педагогічні механізми соціалізації: *традиційний* – засвоєння людиною норм, зразків поведінки, поглядів, стереотипів, які притаманні їй найближчому оточенню (сім'я, сусіди, родичі, друзі); *інституціональний* – функціонує в процесі взаємодії людини з інститутами суспільства та різноманітними організаціями, а також засобами масової інформації. У процесі такої взаємодії особистість набуває знань та досвіду соціально схвалюваної поведінки та конфліктного чи безконфліктного дотримання певних соціальних норм; *стилізований* – діє в межах окремої субкультури, як комплекс певних цінностей та особливостей поведінки, притаманний для людей певного віку, професії, національної чи соціальної групи, що в цілому впливає на стиль життя та мислення особистості; *міжособистісний* – функціонує в процесі взаємодії людини з авторитетними для неї особистостями.

Існує певна система *інститутів соціалізації*. Це відносно стійкі типи і форми соціальної практики, завдяки яким організується процес соціалізації особистості в рамках соціальної системи суспільства. До

них належать освіта й виховання, сім'я, школа, вищі навчальні заклади, неформальні об'єднання тощо.

Агенти соціалізації – це люди та установи, діючі соціальні суб'єкти, за допомогою яких людина соціалізується завдяки процесам навчання, комунікації, прилучення до культури.

Сутність соціалізації полягає в тому, що вона – процес і результат розвитку та самозміни людини під час набуття нею соціального досвіду.

Для того щоб зрозуміти процес соціалізації особистості, насамперед необхідно визначити, на якому фоні він відбувається. Такими фоновими показниками, на думку М. Нікандрова, є:

- середня тривалість життя в країні;
- якість життя;
- освітній рівень суспільства;
- економічний розвиток суспільства;
- сукупність агентів соціалізації.

Ці показники, у свою чергу, обумовлюють *об'єктивні умови* соціалізації особистості в сучасних соціокультурних умовах:

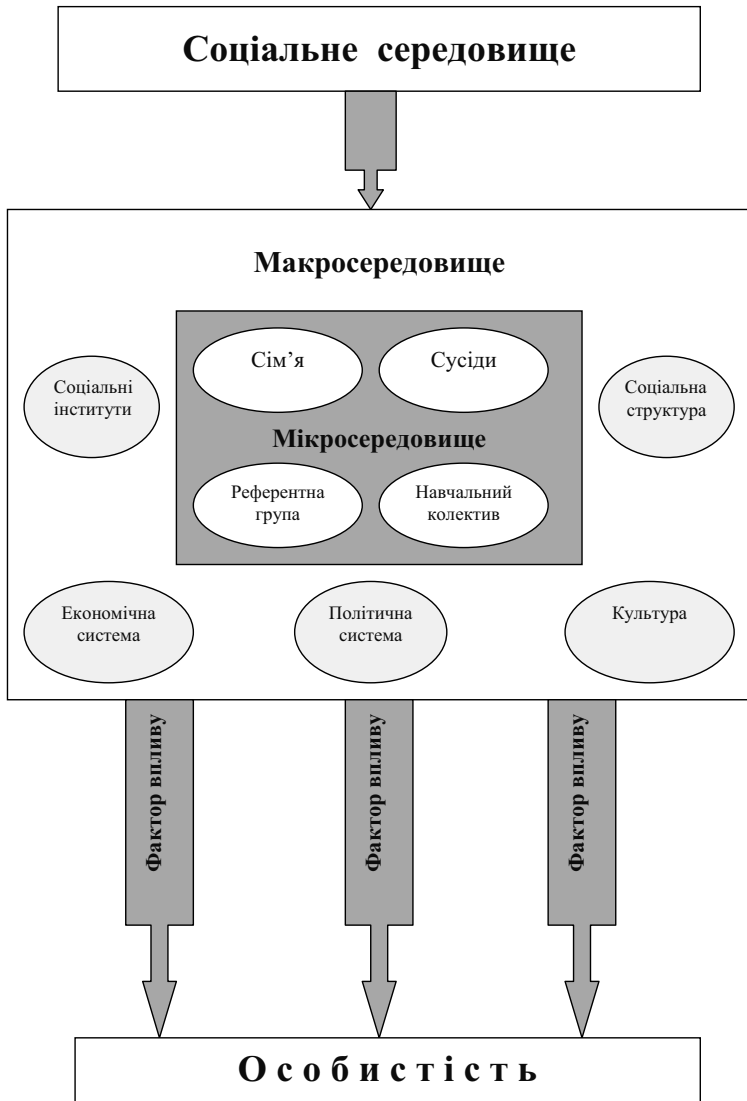
- руйнація в суспільстві усталеної системи цінностей;
- відсутність єдиної національної ідеї;
- домінування матеріальних цінностей в суспільстві, зокрема культу грошей та влади;
- полярні оцінки історичного минулого;
- майнове розшарування в суспільстві;
- нестабільна політична ситуація в країні;
- критиканство влади;
- лібералізація статевої моралі;
- послаблення виховного потенціалу сім'ї;
- домінування культу сили;
- зниження морально-етичного рівня населення;
- поширення кримінальної субкультури;
- стрімкий розвиток рекламних технологій;
- домінування електронних засобів впливу (телебачення, комп'ютер, Інтернет).

Процес соціалізації особистості в основному є інституалізованим. Він реалізується через систему певних соціальних інституцій, які мають коректувати процес формування соціальних якостей особистості у відповідності із суспільно значимими цінностями, обмежувати чи активізувати вплив окремих соціальних факторів, або навпаки, нейтралізувати їх.

Саме ці інституції забезпечують створення соціально-розвивального простору для особистості шляхом формування соціальних мереж, своєрідними „вузлами” яких є сім'я, заклади освітньої сфери, заклади соціально-педагогічного обслуговування, громадські організації.

Зараз основне завдання цих інституцій полягає у пошуку різних способів сприяння становленню індивідуальної та соціальної суб'єктності особистості, забезпеченні необхідних умов для задоволення її потреб, соціально позитивних способів самоствердження та само-реалізації.

2.2. Соціальне середовище як необхідна умова соціалізації особистості

Пояснення

Соціальне середовище – 1) складне багаторівневе утворення, конкретний прояв суспільних стосунків, що мають місце в суспільстві, у якому живе та розвивається особистість; 2) сукупність соціальних умов життєдіяльності людини (сфери суспільного життя, соціальні інститути, соціальні групи), які впливають на її свідомість та поведінку.

Наявність соціального середовища – необхідна та обов'язкова умова соціалізації особистості. Воно охоплює людину від моменту її народження і впливає на неї аж до смерті. Саме соціальне середовище, зокрема його сфери: політична, соціальна, духовна формують певні очікування щодо поведінки особистості. Ці очікування відповідні соціальні інститути перетворюють на цілі, завдання, зміст соціального виховання.

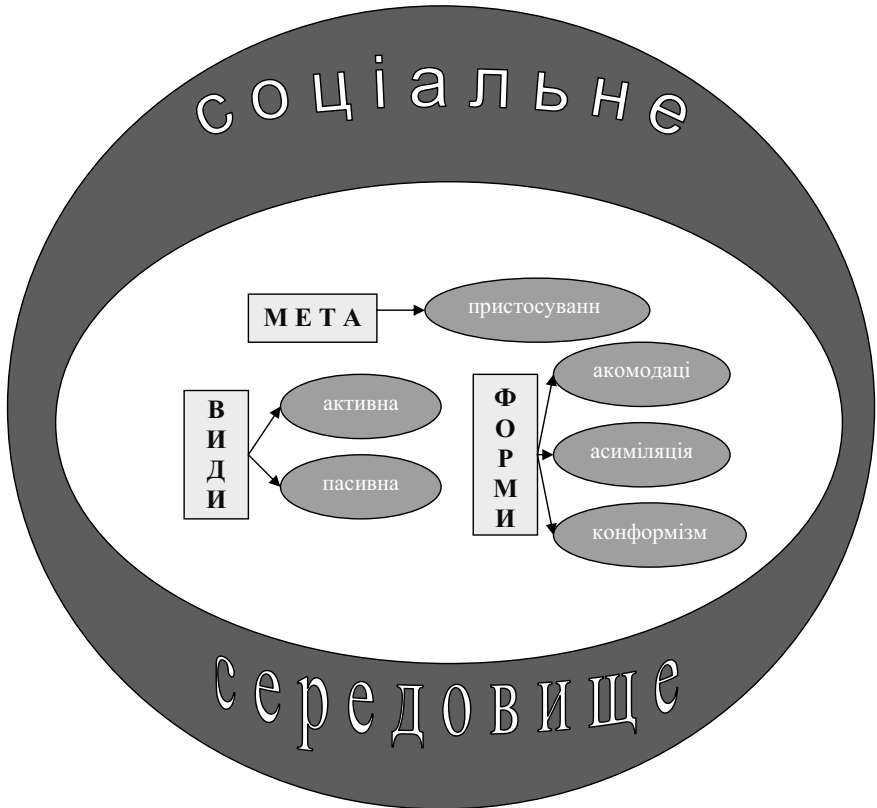
Соціальне середовище існує завдяки численним взаєминам його членів та соціальних інститутів. Чим більша та різноманітніша палітра складників соціального середовища, тим інтенсивніший його розвиток та різноманітніші умови життєдіяльності особистості.

У структурі соціального середовища виділяють макро- та мікрорівні. Макрорівень соціального середовища – це система соціальних відносин у суспільстві. До його структури та змісту належить сукупність багатьох факторів, зокрема економічних, правових, ідеологічних, культурних, політичних тощо. Вони впливають на індивідів як безпосередньо – через закони, соціальну політику, цінності, норми, засоби масової інформації, так і опосередковано через вплив на малі групи, до яких належить індивід. Мікрорівень соціального середовища – це конкретні умови життя особистості (сім'я, сусідство) та умови в середовищі найближчого оточення (вулиця, тип поселення, навчальний або трудовий колектив, громадські організації, формальні та неформальні об'єднання).

Окрім цієї класифікації, виокремлюють види соціального середовища за принципом місцезнаходження групи у структурі суспільних відносин. На підставі цього говорять про робітниче, студентське, шкільне соціальне середовище тощо. Конкретне соціальне середовище в соціально-психологічному плані – це сукупність стосунків особистості з певною групою.

Соціальне середовище як сукупність соціальних умов виховання безпосередньо впливає на механізми його регулювання. Зміни в соціально-педагогічному процесі обов'язково зумовлені реформаціями у структурі та функціонуванні соціального середовища.

2.3. Соціальна адаптація

Пояснення

Адаптація – пристосування організмів до умов існування. У соціальній психології адаптацію визначають як пристосування індивіда до групових норм та власне соціальної групи. Психологічна адаптація особистості в суспільстві відбувається завдяки таким психологічним механізмам, як рефлексія, ідентифікація, емпатія, прийом соціального зворотного зв'язку тощо. **Соціальна адаптація** – процес пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи стосунків із соціальними об'єктами, інтеграція особистості в соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища. Психологічна та соціальна адаптація знаходяться у взаємозалежності. Без психологічної адаптації, що спонукає людину до адаптивної діяльності, яка немовби „дає старт” соціальній адаптації, остання була б просто неможливою. На характері розвитку соціальної адаптації позначаються індивідуальні психічні ознаки особистості (мислення, увага, пам'ять, почуття); характеристики темпераменту (інтенсивність, темп реакцій, ригідність, пластичність); риси характеру особистості (цікавість, відповідальність, комунікабельність, працелюбність чи ледарство). Проте не можна переоцінювати вплив психіки на соціальну адаптацію людини, оскільки причини, що породжують соціальну адаптацію та визначають її суть, лежать у соціальній сфері.

Процес соціальної адаптації безперервний зважаючи на те, що в навколишньому середовищі постійно відбуваються зміни соціальної дійсності, які, безперечно, потребують нових способів пристосування індивіда. Соціальна адаптація здійснюється з різною мірою інтенсивності. Періоди підвищеної адаптивної інтенсивності можна співвідносити з похваленням соціальної діяльності суспільства, і навпаки, уповільнення явищ соціальної трансформації зменшують інтенсивність соціального пристосування індивіда.

Соціальна адаптація особистості – це атрибутивна властивість суб'єктів соціальної життєдіяльності, що реалізується шляхом інтерпретації внутрішніх та зовнішніх інформаційних моделей соціального буття з погляду їхньої відповідності адаптивним установкам, які не суперечать розумінню оточуючої дійсності та були:

- цілеспрямовано сформовані зовні;
- стихійно засвоєні в процесі соціалізації;
- відкриті самостійно.

Будь-яка адаптація, у тому числі й соціальна, – це складник соціалізуючого процесу, яку необхідно розглядати в діалектичній єдності двох діяльностей: зовнішньої – матеріально-духовної, яка спрямована переважно на зміну умов зовнішнього середовища, та

внутрішньої – суб'єктивно-психічної, спрямованої перш за все на перетворення внутрішнього світу суб'єкта. Тому важливий компонент соціальної адаптації – це узгодженість оцінок, особистих можливостей і прагнень індивіда з цілями, цінностями соціального середовища.

Тому важливу роль у соціальній адаптації особистості відіграє система її потреб. П. Кузнєцов зазначає, що соціальна адаптація – це цілісний, неперервний, динамічний, відносно стійкий соціальний процес встановлення відповідності між сукупним рівнем актуальних на даний момент потреб особистості і наявним (перспективним) рівнем задоволення цих потреб. Тобто адаптацію визначають активні на певний момент часу потреби, в той же час задоволення потреб особистості має означати „відповідність соціуму” як результат адаптованості. Процес відповідності забезпечується такими способами як засвоєння, включення, пристосування, взаємодія тощо.

Тому соціальну адаптацію можна визначати і як процес та результат встановлення взаємної відповідності між потребами особистості й вимогами соціального середовища.

Соціальна адаптованість проявляється у двох типах реагування на вплив середовища:

- прийняття та ефективна відповідь на ті соціальні очікування, з якими зустрічається кожній відповідно зі своїм віком та статтю;
- гнучкість при зустрічі з новими, у тому числі й потенційно загрозливими умовами, а також здатність спрямовувати події у бажаному для особистості напрямку.

Тому адаптація – це ще й вдале використання наявних умов для здійснення певних цілей та прагнень особистості.

Значну роль у процесі соціальної адаптації відіграє *адаптаційний потенціал* людини. Це рівень можливостей особистості ввійти в нові умови соціального середовища, а також ті, що перебувають у постійних змінах. Він пов'язаний з адаптивною підготовкою особистості, тобто тими вміннями та навичками пристосування, які індивід набуває в процесі життєдіяльності.

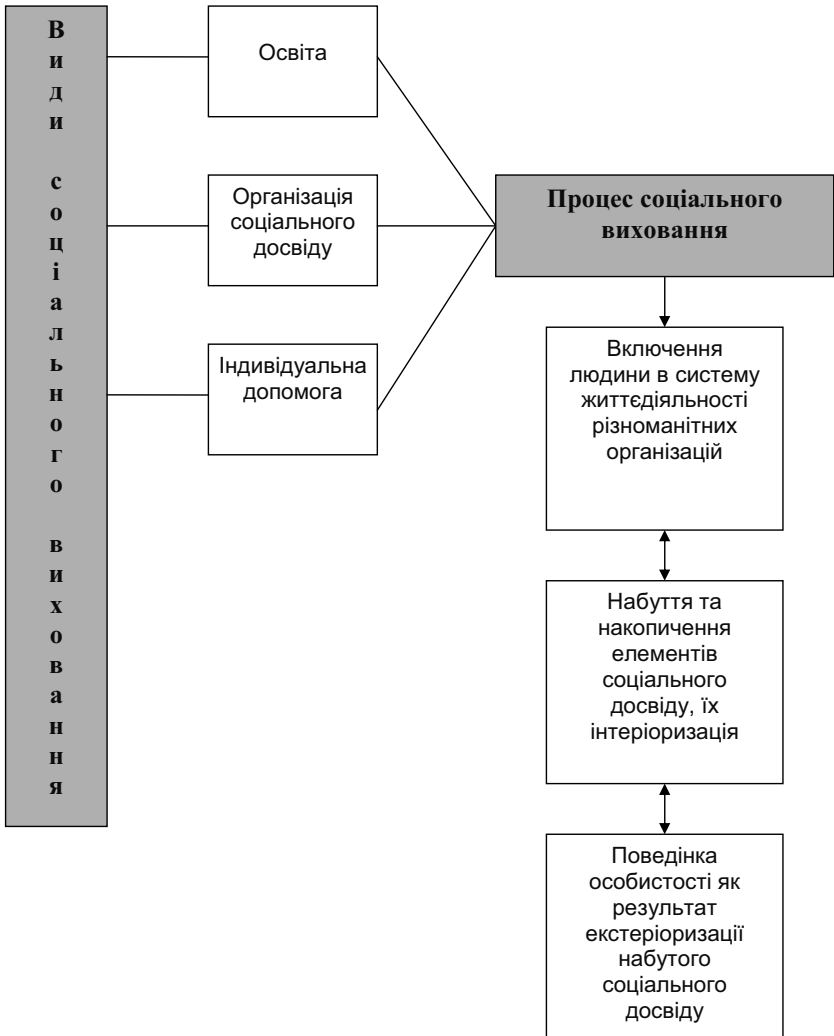
Соціальна адаптація може здійснюватися у формі:

- *акомодації* (повного підпорядкування вимогам середовища без їхнього критичного аналізу);
- *конформізму* (вимушеного підпорядкування вимогам середовища);
- *асиміляції* (свідомого й добровільного прийняття норм та цінностей середовища на основі особистісної солідарності з ними).

Розрізняють *активну та пасивну* адаптацію. У процесі активної адаптації індивід прагне енергійно взаємодіяти з середовищем, впливати на його розвиток та зміни, долати труднощі й перешкоди, вдосконалювати суспільні процеси.

При пасивній адаптації індивід не прагне до змін оточуючої дійсності, пасивно реагує на існуючі норми, оцінки, способи діяльності, слабо мобілізує біологічні та психологічні ресурси для пристосування в соціальному середовищі. Через це при зустрічі індивіда з певними об'єктивними труднощами, хворобами, екстремальними ситуаціями як результат низької адаптації може формуватися соціальна дезадаптація, що виявляється в різних формах девіантної поведінки.

2.4. Соціальне виховання

Пояснення

Соціальне виховання – процес забезпечення в суспільстві умов та заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння підростаючим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в нього соціально-позитивних ціннісних орієнтацій.

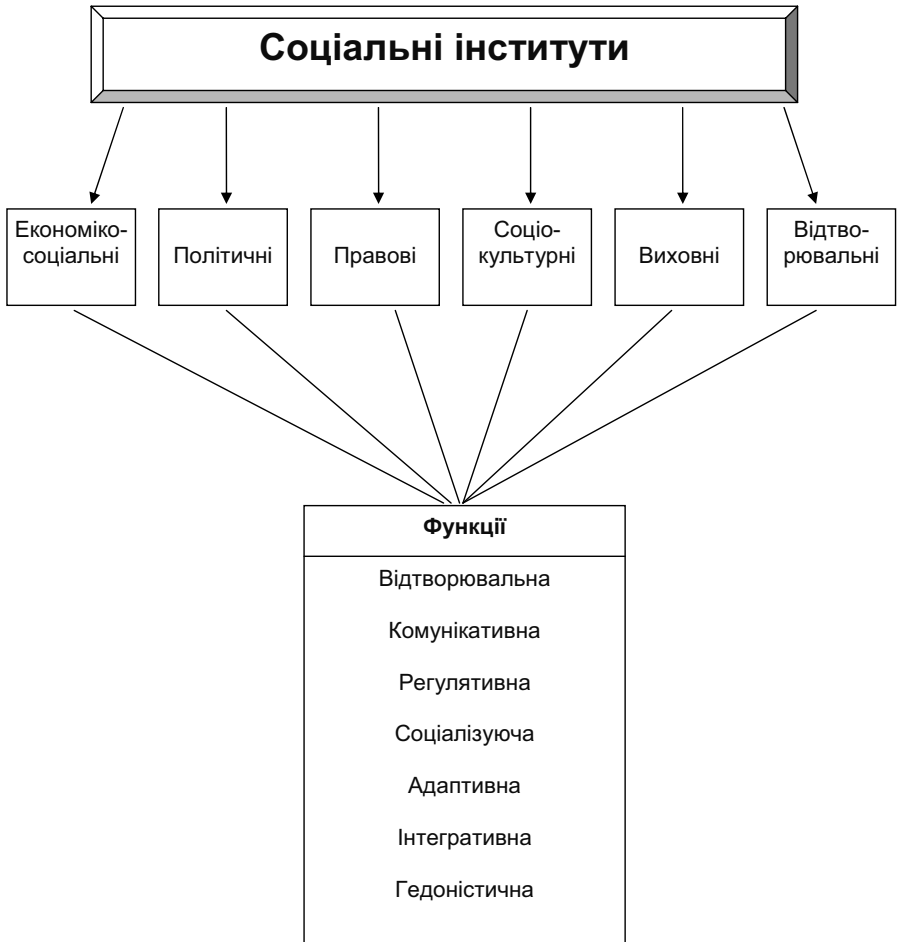
Об'єктом соціального виховання є система соціальних взаємодій людини в зоні її найближчого оточення, а предметом – педагогічний вплив соціальних інститутів на процес соціального становлення особистості.

Соціальне виховання здійснюється у процесі взаємодії особистості в різних відносно автономних сферах життєдіяльності: освіта, організація соціального досвіду людини, індивідуальна допомога їй. Освіта включає в себе систематичне навчання та самоосвіту. Організація соціального досвіду здійснюється завдяки участі дитини у різних формалізованих та неформалізованих об'єднаннях (клас, гурток, дворова компанія однолітків, сусідство, референтна група тощо). Індивідуальна допомога – це свідома спроба інших осіб (батьків, вчителів, близьких, друзів тощо) допомогти дитині набути певних знань, навичок для задоволення власних потреб та потреб інших людей; в усвідомленні дитиною своїх цінностей та можливостей; в розвитку самосвідомості та самоствердженні, почутті належності до певної групи та соціуму.

Соціальне виховання забезпечується суспільством та державою в організаціях, що спеціально створюються для його здійснення (школа, мережа позашкільних закладів, дитячі та молодіжні організації), а також в тих, де виховання не є провідною функцією (армія, виробництво, громадські об'єднання). Роль держави в організації соціального виховання полягає в тому, що вона не тільки створює його інфраструктуру, але в першу чергу формулює завдання соціального виховання, закріплені в державних програмах та документах (Державна національна програма "Освіта"), і визначає його структуру та зміст. Провідним завданням соціального виховання в кожному суспільстві є створення оптимальних умов для найбільш повноцінного розвитку особистості.

Основними *функціями соціального виховання* є: культурологічна (формування особистої культури індивіда), соціалізаційна (координація та керування шляхом виховання спрямованістю перебігу процесу соціалізації), адаптаційна (навчання ефективним моделям освоєння індивідом нових життєвих ситуацій), ціннісноутворююча (закріплення в поведінці індивіда соціально визнаних норм), інтегративна (акумуляція всіх виховних впливів соціального середовища).

2.5. Соціальні інститути

Пояснення

Соціальні інститути – це специфічні соціальні утворення, що забезпечують відносну сталість зв'язків і стосунків у межах соціальної організації суспільства, певні історично зумовлені форми організації та регулювання суспільного життя. **Соціальний інститут** – це сукупність груп, установ і організацій, що мають у розпорядженні певні людські, матеріальні та духовні ресурси задля реалізації покладених на них функцій.

У найбільш загальному вигляді слід розрізняти економічні, політичні, правові, етичні, культурно-ідеологічні та інші суспільні інституції. Їм відповідають виробничі, обмінні, розподільні, споживачькі, державні, сімейні, дозвільні, освітні, культурні, ідеологічні, судочинні тощо соціальні заклади та установи. Сюди ж належать сім'я, наука, засоби масової інформації, церква, неформальні релігійні конфесії, культурно-ідеологічні об'єднання. Завдяки діяльності соціальних інститутів відбувається нормальне і стабільне функціонування суспільства. Вони забезпечують історичне успадкування культури, її засвоєння, соціалізацію індивідів, регулювання, координацію та інші види впорядкування суспільних відносин, успадкування і передачу набутого досвіду, вартісних орієнтацій, звичаїв, традицій, моделей і норм поведінки.

До найзагальніших ознак соціальних інститутів належать:

- виокремлення певного кола суб'єктів, які вступають у процесі діяльності у відносини, що набувають сталого характеру;
- певну більш-менш формалізовану організацію; наявність специфічних соціальних норм і правил, що регулюють поведінку людей у межах соціального інституту;
- наявність соціально важливих функцій інституту, що інтегрують його в соціальну систему та забезпечують його участь в інтеграції цієї системи.

У сучасному суспільстві виокремлюють низку соціальних інститутів:

- *економіко-соціальні інститути* – банки, господарські об'єднання різного типу – забезпечують усю сукупність виробництва та розподілу суспільного багатства, з'єднуючи водночас, економічне життя з іншими сферами соціального життя;
- *політичні інститути* – держава, партії, громадські організації, які спрямовані на встановлення та підтримку визначеної форми політичної влади. соціокультурні та виховні інститути мають на меті освоєння та подальше відтворення культурних і соціальних цінностей, включення індивідів у визначену субкультуру, а також соціалізацію індивідів через засвоєння стійких соціокультурних стандартів поведінки і, нарешті, захист визначених цінностей і норм;
- *церемоніально-символічні* засновані на більш-менш тривалому прийнятті конвенціональних (за договором) норм, їх офіційному і

неофіційному закріпленні. Ці норми регулюють повсякденні контакти, різноманітні акти групового та міжгрупового поводження;

- *відтворювальна* (сім'я).

Соціокультурні та виховні інститути мають на меті освоєння і подальше відтворення культурних і соціальних цінностей, включення індивідів у визначену субкультуру, а також соціалізацію індивідів через засвоєння стійких соціокультурних стандартів поведінки і засвоєння визначених цінностей і норм.

Виокремлюють кілька функцій соціальних інститутів:

- *репродуктивна* (відтворювальна) функція. Кожне суспільство (як і соціальна група) прагне продовжити своє існування в часі і соціальному просторі. У ньому діє відповідний інструментарій (сукупність засобів і ресурсів) для відтворення відносин, структур, соціального порядку в цілому. У найбільш простому вигляді це відбувається як процес перетворення окремої позитивно спрямованої дії (продуктивної в плані підтримання існуючого порядку) в масову, масової – в обов'язкову та інструктивну (рух від вчинку до звички, традиції, правила) і, нарешті, регулятивного принципу.

- *комунікативна функція*, яка спрямована на певну організацію (інституціалізацію) суспільного спілкування: між поколіннями, соціальними групами, професіями, культурами (субкультурами), окремими видами історичного досвіду тощо. Завдання соціальних інститутів тут полягає в тому, щоб зробити це спілкування можливим, доступним, ефективним щодо намірів і досвіду суб'єктів соціальної взаємодії.

- *регулятивна функція* соціальних інститутів полягає в їх здатності до координації, узгодження, організації, кооперації, стратифікації (впорядкування послідовності) соціальної взаємодії, керування та управління.

- *адаптивна функція* соціальних інститутів полягає у тому, щоб пристосувати колективні та індивідуальні дії до навколишнього оточення, вибраних цілей, легалізованих засобів їх досягнення, правил субординації та підпорядкування, санкцій і заохочень.

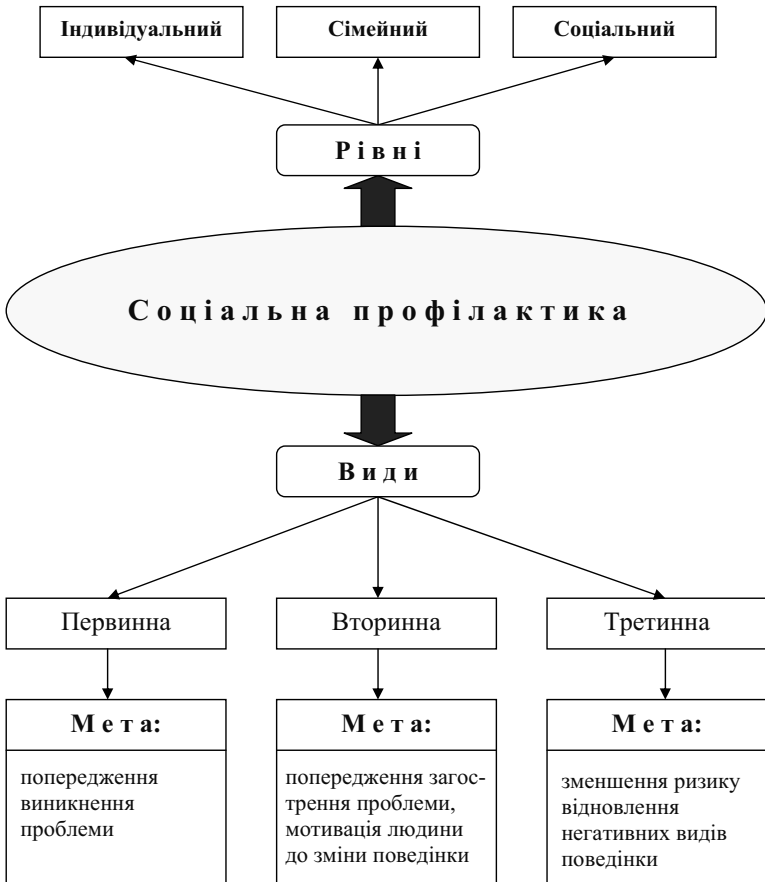
- *інтегративна функція* соціальних інститутів сприяє: згуртуванню суб'єктів соціальної взаємодії; посиленню взаємної відповідності окремих елементів соціальної системи; узгодженню структури та функцій, позитивних (конструктивних) і негативних (деструктивних) функцій; поєднанню мети і засобів, цінностей і норм, статусів, ролей і престижу; заохоченню та покаранню; вибору нормативних і реалістичних цілей.

- *соціалізуюча функція* полягає у діях на засвоєння індивідом або групою вибраних суспільством ціннісних орієнтацій і загальних норм поведінки, перетворення їх у мотиви та діяльні принципи соціальної активності.

- *гедоністична функція* соціальних інститутів виявляється у діях з підвищення міри задоволення людей своїм буттям. Вона спрямована

на перетворення вільного часу в дозвіллевий, пошук відповідних форм його позитивного насичення. З одного боку, завдання соціальних інституцій полягає в тому, щоб здійснити організоване використання дозвіллевого часу, спрямувати людську активність у нормативне русло, не допустити хаосу та розпаду соціальних зв'язків. З другого – використати дозвіллевий час задля посилення позитивно спрямованих почуттів, ідей, дій або уявлень (консолідації, згуртування, інтеграції, колективного єднання тощо). Це створення, зокрема культурних, дозвіллевих, святкових центрів, розподіл житлових споруд на такі, що призначені для буденного використання та на храмові, культові, символіко-орієнтаційні споруди.

2.6. Соціальна профілактика

Пояснення

Соціальна профілактика має на меті зусилля, спрямовані на превенцію соціальних проблем чи життєвих криз клієнтів, окремих груп або попередження ускладнення вже наявних проблем. Це комплекс економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі. Профілактика ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних факторів, що зумовлюють відхилення в психологічному та соціальному розвитку дітей і молоді, в їхній поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності та дозвілля.

Розрізняють *загальну та спеціальну* профілактики. Загальна профілактика полягає у здійсненні попереджувальних заходів, спрямованих на виникнення певних проблем у майбутньому людини (профілактика, спрямована на попередження негативної ризикованої поведінки підлітків). Спеціальною профілактикою називається система заходів, спрямованих на попередження та локалізацію конкретних негативних явищ в поведінці людей (профілактика наркозалежної поведінки, профілактика небезпечної статевої поведінки тощо).

Залежно від того, на якій стадії розвитку проблеми проводять профілактичну роботу, розрізняють: первинну, вторинну та третинну профілактику. *Первинна* профілактика в більшій мірі носить інформаційний характер, оскільки спрямована на формування в особистості неприйняття та категоричну відмову від певних стандартів поведінки і негативних звичок. Її змістом є: надання підліткам та молоді інформації про наслідки асоціальних дій, вживання різних видів алко-, нарко- та токсичних речовин; роз'яснення правових норм стосовно різних аспектів асоціальної поведінки; популяризація переваг здорового способу життя; формування у підлітків та молоді навичок культурного проведення дозвілля; створення умов для самореалізації особистості в різних видах творчої, інтелектуальної, громадської діяльності. *Вторинна* профілактика має на меті обмеження поширення окремих негативних явищ, які мають місце в суспільстві чи в соціальній групі, попередження загострення таких явищ та їх наслідків на запобігання поглибленню соціальної дезадаптації осіб, яким властива асоціальна чи небезпечна поведінка. *Третинна* профілактика спрямована на попередження рецидивів асоціальної або небезпечної поведінки серед осіб, яким така поведінка була властива раніше.

Профілактична робота може здійснюватись на кількох рівнях: особистісному, сімейному, соціальному. На особистісному рівні профілактичні заходи спрямовані на формування таких якостей індивіда, які забезпечують підвищення рівня особистісної відповідальності людини з метою попередження виникнення різних проблем. До

провідних форм профілактики на особистісному рівні можна віднести консультування та тренінгові заняття. Сімейний рівень профілактики має на меті вплив на найближчий “мікросоціум” людини – сім’ю, з метою попередження виникнення різноманітних проблем як для конкретної особистості, так і всієї сім’ї. Соціальний рівень профілактики сприяє актуалізації проблем, пов’язаних з окремими негативними явищами в суспільстві, а також зміні суспільних норм стосовно осіб, які за певних причин стали жертвами асоціальних моделей поведінки (наркозалежні, люди нетрадиційної сексуальної орієнтації, ВІЛ-інфіковані тощо).

Історично склалося декілька стратегій і моделей профілактичної роботи. Одним із перших підходів до профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі був *інформаційний підхід*. Він базувався на постулаті про те, що якщо людина знає про шкідливість для здоров’я певного стилю поведінки, вона почне ставитися до такої поведінки негативно і буде утримуватися від неї. Такий погляд виявився спрощеним і рідко виправдовуваним на практиці, оскільки на визначення поведінки людини впливає багато факторів, хоча інформація дійсно необхідна як базис для прийняття рішень.

У програмах інформаційного підходу були використані такі концептуальні моделі профілактики: *модель аморальної поведінки*, яка базується на твердженні про те, що вживання наркотиків гріховно та аморально; *модель залякування* ґрунтується на постулаті про ризиковану поведінку як причину різних хвороб та швидкої смерті; в межах *пізнавальної моделі* робиться акцент на інформуванні потенційних споживачів про дію психоактивних речовин та ризики, з якими пов’язано їх вживання. Недоліком профілактики за допомогою вказаних моделей є те, що вона не усуває особистісних причин звернення людини до асоціальної чи небезпечної поведінки та не допомагає їй захиститись від негативного впливу соціальних чинників проблем.

Інформаційний період розвитку профілактичних програм сприяв уточненню багатьох спірних моментів. Місце колишньої мети – абсолютна відмова від уживання психоактивних речовин – зайняла інша – дотримання здорового способу життя. Ця складна комплексна проблема привела до усвідомлення необхідності формування відповідальної поведінки молодих людей, що, у свою чергу, спричинило зміну акцентів у профілактичній роботі, у фокусі якої виявилися не хімічні речовини та негативні наслідки їх уживання, а люди та аналіз причин їх ризикованої поведінки. Фіксація цього поворотного моменту означала народження нового **поведінкового підходу** у профілактичних програмах.

Зараз найбільшого поширення набули такі профілактичні програми: *програма досягнення соціально-психологічної компетентності*, *програма навчання життєвим навичкам*, *програма зменшення*

факторів ризику та посилення факторів захисту, програми, що базуються на підході альтернативної діяльності, програми за методом "рівний-рівному". Всі ці програми, незважаючи на відмінності в їх змісті та методиках, містять три типові завдання: розвиток соціальної та особистісної компетентності молодого людини; вироблення в неї навичок самозахисту; попередження виникнення проблем.

У програмах *соціально-психологічної компетентності* домінує акцент на формуванні у підлітків навичок ефективного спілкування, розвитку особистісних якостей, критичного мислення, формування адекватної самооцінки, вміння адаптуватися до різних умов соціального середовища.

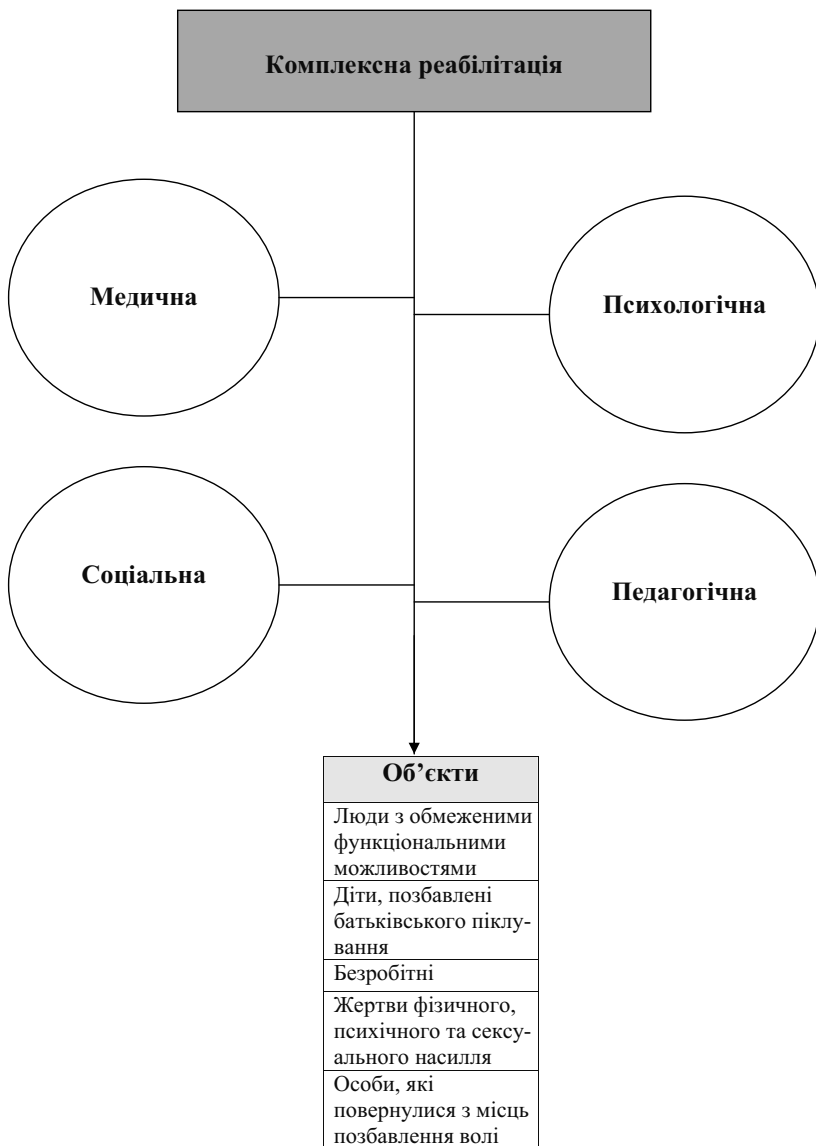
Провідною метою програм *навчання життєвим навичкам* є формування у підлітків навичок здорового способу життя, відповідального прийняття рішень. Тому до змісту цих програм входить навчання підлітків навичок ефективного взаємодії, регуляції емоцій, вирішення конфліктів, зміцнення зв'язків з членами сім'ї та іншими близькими дорослими, вибору друзів і побудови позитивних взаємовідносин з однолітками, прийняття рішень, вміння сказати "ні", протидіяти примусу інших, уникати невинуватого ризику.

Програми щодо *зменшення факторів ризику та посилення факторів захисту* ґрунтуються на аналізі факторів ризикованої поведінки та протидіючих ним факторів антиризиків. В цих програмах найчастіше використовується наступна класифікація факторів ризику. **Індивідуальні фактори:** особливості темпераменту, рівень самооцінки та самоконтролю, опірність стресовим ситуаціям, вміння приймати адекватні рішення в кризовій ситуації. **Соціальні фактори:** взаємовідносини в сім'ї, ролі в моделі поведінки батьків та однолітків, особливості контролю та підтримки з боку дорослих, належність до певної групової субкультури, доступність наркотичних речовин, вплив засобів масової інформації тощо.

У програмах, заснованих на організації діяльності, альтернативній наркотизації та алкоголізації молоді, акцент робиться на таких основних моментах:

1) пропозиція індивіду специфічної позитивної активності, яка викликає сильні відчуття та має на меті подолання різного виду перешкод; 2) комбінація особистісних якостей з позитивною активністю; 3) заохочення участі у всіх видах такої активності; 4) створення груп підтримки молодих людей, які думають про вибір своєї позиції. Прикладами такої альтернативної активності можуть бути спеціально організовані подорожі, пов'язані з необхідністю долати складні, часом екстремальні перешкоди, заняття ризикованими видами спорту (скелелазання, дельтопланеризм тощо).

2.7. Реабілітація

Пояснення

Реабілітація – процес, що має на меті допомогти особистості досягти оптимального фізичного, інтелектуального, психічного і / або соціального рівня діяльності та підтримувати його.

Соціальна реабілітація – комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених індивідом суспільних зв'язків та відносин внаслідок стану здоров'я зі стійкими розладами функцій організму (інвалідність); зміни соціального статусу (люди похилого віку, безробітні, біженці). Метою соціальної реабілітації є повернення особистості до суспільно корисної діяльності, формування позитивного ставлення до життя, праці, навчання.

Об'єктами соціальної реабілітації є сім'ї, що опинилися в складних життєвих обставинах; діти-інваліди та їх батьки; діти, позбавлені батьківського піклування; жінки та діти, що зазнали різних форм насилля, безробітні, особи похилого віку.

Основними принципами соціальної реабілітації є: здійснення реабілітаційних заходів на початку виникнення проблеми; неперервність та постійність їх проведення; комплексний характер реабілітаційних програм; індивідуальний підхід до визначення об'єму, характеру та змісту реабілітаційних заходів.

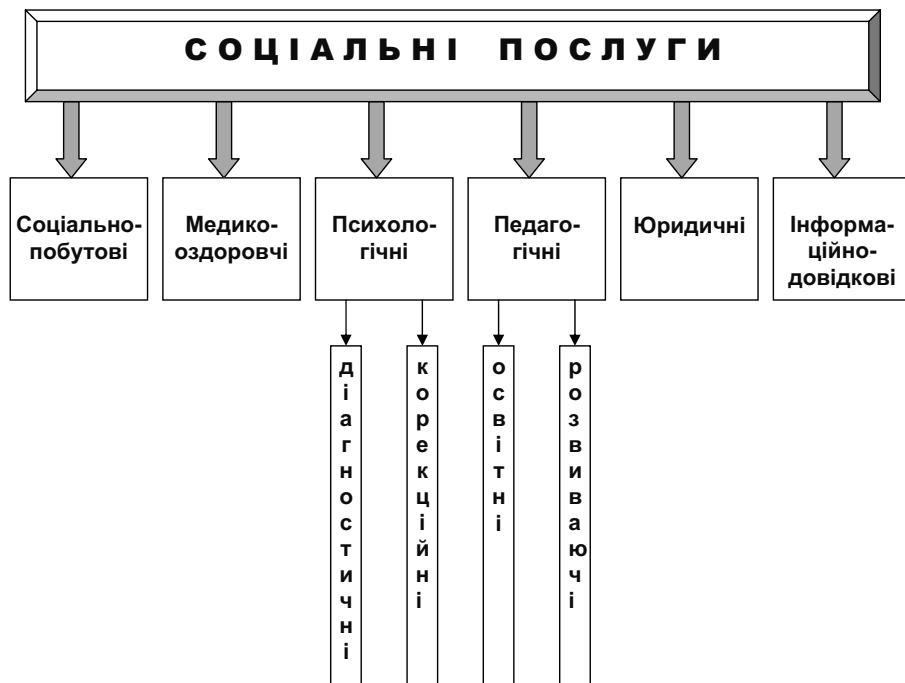
Психологічна реабілітація спрямована на подолання у свідомості дитини уявлення про безвихідь її становища, відновлення захисних сил організму, формування впевненості та мотивації щодо подолання почуття тривоги, страху чи провини, психологічних комплексів, невпевненості у своїх силах, зміцнення активної, діяльної особистісної позиції дитини.

Педагогічна реабілітація передбачає навчання, виховання та всебічний розвиток, в першу чергу, дітей з фізичними та розумовими обмеженнями, створення умов для розвитку їх потенційних можливостей. Його складниками є різні форми підготовки особистості до життя в суспільстві та сім'ї, окремі напрями її професійної орієнтації та навчання певних видів трудової діяльності.

Педагогічну реабілітацію переважно характеризують заходи виховного та навчального характеру, спрямовані на те, щоб дезадаптована дитина опанувала, по можливості, знання, уміння і навички самоконтролю й усвідомленої поведінки, самообслуговування, отримала необхідний рівень загальної чи додаткової шкільної освіти.

Професійну реабілітацію розглядають як систему заходів, спрямованих на відновлення людиною втрачених професійно важливих якостей, необхідних для повернення до трудової діяльності в тій сфері, яка найбільш придатна для людини відповідно до її індивідуальних можливостей. У процесі професійної реабілітації, як правило, відбувається розвиток професійно важливих якостей та умінь для чогось іншої сфери діяльності, відмінної від тієї, у якій раніше працювала людина.

2.8. Соціальні послуги

Пояснення

Соціальні послуги – дії державних або неурядових організацій, спрямовані на задоволення потреб і забезпечення прав, вирішення проблем або подолання складних життєвих обставин окремих осіб чи соціальних груп.

У ст. 5 Закону України „Про соціальні послуги” (2003 р.) виокремлено соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні, інформаційні, просвітницькі, рекламно-пропагандистські послуги та послуги з працевлаштування.

Соціально-побутові послуги – забезпечення продуктами харчування, м'яким і твердим інвентарем, транспортом, засобами малої механізації, здійснення патронажу, придбання медикаментів, допомога в самообслуговуванні тощо.

Різновидами *педагогічних послуг* є *освітні та розвиваючі*. Освітні послуги можуть надаватися у формі індивідуальних і групових занять, навчальних курсів, семінарів, відеолекторіїв, соціально-психологічних тренінгів, просвітницьких бесід, майстер-класів тощо. Розвиваючими послугами можна вважати заняття в гуртках художньо-естетичного, спортивного, технічного спрямування, участь у культурологічних заходах, ігрових тощо. Педагогічні послуги надають у загальноосвітніх закладах, центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, позашкільних закладах та закладах соціального спрямування, підліткових клубах за місцем проживання, неурядових організаціях тощо.

Психологічні послуги спрямовані на формування в особистості впевненості та мотивації щодо подолання складних життєвих ситуацій, розвиток навичок самовдосконалення, зміну у свідомості людини уявлення про безвихідь її становища, відновлення психологічних сил організму. Різновидом цих послуг є діагностичні та корекційні. Психологічні послуги можуть надавати у формі консультацій, психологічної діагностики, психокорекційних занять, психологічних тренінгів, зустрічей груп самодопомоги, консультування „телефоном довіри” тощо.

Приклад *медико-оздоровчих послуг* – консультації спеціалістів; заняття з різних видів спорту та фізичної культури (аеробіки, шейпінгу тощо); організація та проведення туристичних маршрутів; оздоровчі програми для дітей; оздоровлення дітей у санаторіях, пансіонатах, таборах відпочинку; оздоровчі процедури (масаж, фізіотерапія, рефлексотерапія, фітотерапія, лікувальна гімнастика) тощо. Переважно оздоровчі послуги надають у загальноосвітніх закладах, спортивних клубах, центрах, клубах за місцем проживання. Медичні – у реабілітаційних центрах, медичних установах, центрах репродуктивного здоров'я, дружніх клініках для молоді тощо.

Різновиди юридичних послуг

– надання консультацій з питань чинного законодавства; допомога клієнтам в оформленні необхідних юридичних документів; адвокатські послуги неповнолітнім; захист інтересів дітей та молоді щодо їхніх майнових прав; проведення юридичних процедур під час улаштування дитини в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу тощо.

Інформаційно-довідкові послуги надають у формі індивідуальних чи групових консультацій; консультування телефоном; шляхом забезпечення клієнтів рекламно-інформаційною продукцією (буклети, пам'ятки, брошури, журнали тощо), розміщення інформації в Інтернеті тощо.

Надання соціальних послуг ґрунтується на принципах: адресності та індивідуального підходу; доступності та відкритості; добровільності вибору отримання чи відмови від надання соціальних послуг; гуманності; максимальної ефективності використання бюджетних та позабюджетних коштів суб'єктами, що надають соціальні послуги; законності; соціальної справедливості; забезпечення конфіденційності суб'єктами, які надають послуги; дотримання ними стандартів якості, відповідальності за дотримання етичних і правових норм.

Суб'єкти, що надають соціальні послуги, мають здійснювати свою діяльність на професійній основі. Професійна діяльність з надання соціальних послуг спрямована на задоволення потреб та забезпечення прав, вирішення проблем або подолання складних життєвих обставин окремих осіб чи соціальних груп згідно з визначеними вимогами до соціальних послуг. Така діяльність передбачає, що послуги надаються спеціалістами, які мають необхідний рівень професійної компетентності (знання, уміння, навички), підтверджений відповідними документами про освіту та кваліфікацію фахівців.

Соціальні послуги можуть надаватися як за плату, так і безоплатно. *Безоплатні* соціальні послуги державними та комунальними суб'єктами в обсягах, визначених державними стандартами соціального обслуговування, надають: громадянам, які не здатні до самообслуговування у зв'язку з похилим віком, хворобою, інвалідністю та не мають рідних, які повинні забезпечити їм догляд і допомогу; громадянам, які знаходяться в складній життєвій ситуації у зв'язку з безробіттям і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу; жертвам стихії, катастроф, біженцям внаслідок збройних та міжетнічних конфліктів, якщо середньомісячний сукупний дохід цих осіб нижче встановленого прожиткового мінімуму; дітям та молоді, які знаходяться в складній життєвій ситуації у зв'язку з інвалідністю, хворобою, сирітством, безпритульністю, малозабезпеченістю, конфліктами та жорстоким ставленням у сім'ї.

За тривалістю дії соціальні послуги поділяються на:

- постійні (всі види соціального страхування; послуги, гарантовані діяльністю соціальних служб різного типу);
- тимчасові (пов'язані з необхідністю отримання важливої для особистості інформації, консультації чи організації її життєдіяльності в певний період).

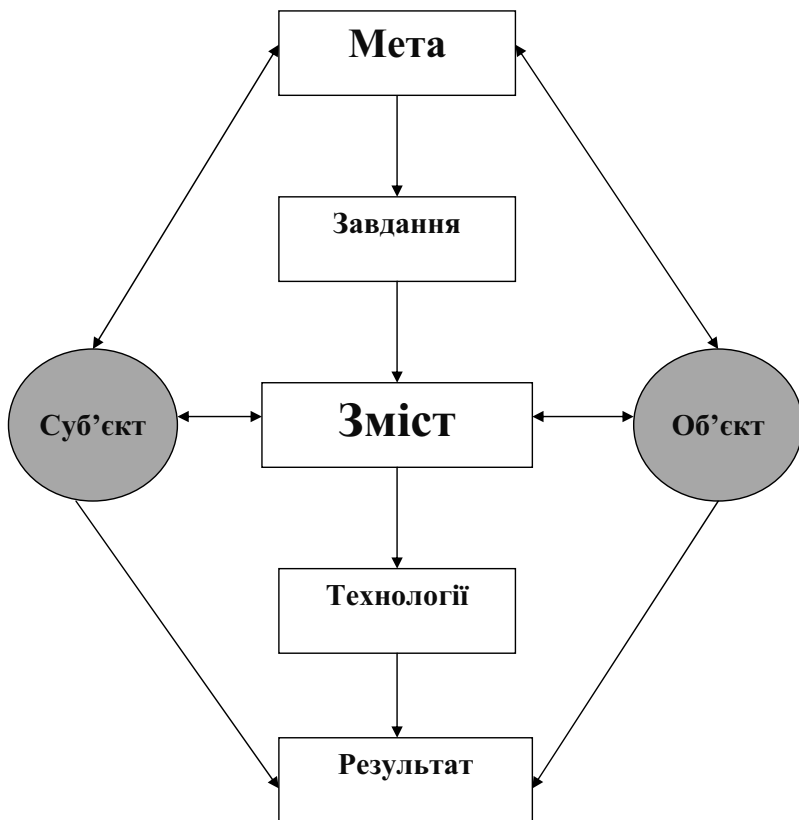
Використана та рекомендована література

1. Голованова Н.Ф. Социализация и воспитание ребенка. Учеб. пособие. – СПб., 2004.
2. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: Монографія / За заг. ред. Н.В. Гавриш. – Луганськ, 2006.
3. Загвязинский В.И., Зайцев М.П., Кудашов Т.Н., Селиванова О.А., Строков Ю.П. Основы социальной педагогики: Учебное пособие для студентов пед. вузов и колледжей / Под ред. П.И. Пидкасистого. – М., 2002.
4. Зверева І.Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика: Монографія. – К., 1998.
5. Иваненков С.П. Проблемы социализации современной молодежи. Монография. – СПб., 2003.
6. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. – К., 2000.
7. Лукашевич М.П. Соціалізація: виховні механізми і технології. – К., 1998.
8. Малько А.О. Теоретико-методологічні основи розвитку соціальної педагогіки: Монографія. – Х., 2004.
9. Мудрик А.В. Социальная педагогика: Учеб. пособие. – М., 2001.
10. Плоткин М.М. Социальное воспитание школьников: Монография. – М., 2003.
11. Розум С.И. Психология социализации и социальной адаптации человека. – СПб., 2006.
12. Ромм М.В. Адаптация личности в социуме: теоретико-методологический аспект: Монография. – Новосибирск, 2002.
13. Савченко С.В. Социализация студенческой молодежи в условиях регионального образовательного пространства. Монография. – Луганск, 2003.
14. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За ред. І.Д. Звереві. – К., 2008.
15. Харченко С.Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика. – Луганськ, 2006.
16. Шакурова М.В. Социальное воспитание в школе: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. А.В. Мудрика. – М., 2004.
17. Шевцов А.Г. Методичні основи організації соціальної реабілітації дітей з вадами здоров'я. Монографія. – К., 2004.

Модуль 3

Характеристика соціально-педагогічної діяльності

3.1. Зміст та структура соціально-педагогічної діяльності

Пояснення

Соціально-педагогічна діяльність є різновидом професійної діяльності – спеціально організованої та регламентованої діяльності фахівців, яка спрямована на досягнення суспільно важливого результату. Тому її зміст і структура як виду професійної діяльності, з одного боку, повинна відповідати філософським та психологічним трактуванням діяльності, а з другого, виражати соціальний аспект цієї діяльності, що визначається соціальним замовленням, соціальними проблемами, соціокультурними особливостями середовища, та знаходить своє відображення у соціальній політиці держави.

Відомий український теоретик у галузі соціальної педагогіки А.Й. Капська зазначає, що „соціально-педагогічна діяльність полягає у наданні допомоги людині, сім'ї, групі осіб, котрі попадають у складну ситуацію, шляхом матеріально-фінансової, морально-правової, психолого-педагогічної підтримки. Вона є засобом реалізації соціальної політики”. Виходячи з цього визначення, А.Й. Капська визначає мету соціально-педагогічної діяльності, яка полягає у сприянні людям успішно вирішувати їхні проблеми. Засоби досягнення цієї цілі – вивільнення та розвиток ресурсів людини, її соціального оточення, здійснення необхідних соціальних змін.

Як професійну допомогу у вирішенні особистих проблем людини трактують соціально-педагогічну діяльність й інші вчені. Так, І.Д. Зверєва зазначає, що коли застосовують поняття „соціально-педагогічна діяльність”, то мають на увазі педагогічну діяльність за умови дефіцитів, які впливають на спосіб життя дитини, дорослого, їхню поведінку. В узагальненому вигляді соціальні дефіцити можна поділити на дві групи: дефіцити умов життя (відсутність сім'ї, батьків, які з різних причин не можуть виконувати свої функції) і дефіцити взаємодії дитини, особистості та суспільства (групи, соціальні інституції).

Інший український науковець Т.Ф. Алексєнко також вважає головним у соціально-педагогічній діяльності допомогу особистості. На її думку, таку діяльність можна визначити „як допомогу в позитивній соціалізації особистості, зокрема в інтеграції дитини у суспільство, допомогу в її розвитку, вихованні, освіті, професійному самовизначенні. Її мета полягає у сприянні в адаптації та позитивній соціалізації особистості шляхом допомоги їй у засвоєнні соціальних норм і цінностей; створенні умов для психологічного комфорту і безпеки як дорослого, так і дитини; задоволенні потреб і забезпеченні прав особистості; попередженні негативних явищ у сім'ї, школі, іншому найближчому соціальному оточенні”.

Відомий російський учений М.А. Галагузова також наголошує, що основною відмінністю соціально-педагогічної діяльності від педагогічної є те, що потреба в ній з'являється тоді, коли в індивіда, особистості, групи виникає проблемна ситуація. Якщо педагогічна

діяльність має нормативно-програмний характер, то соціально-педагогічна завжди є „адресною”, спрямованою на конкретну дитину та вирішення її індивідуальних проблем шляхом вивчення особистості дитини та навколишнього середовища, пошук засобів, які допоможуть дитині вирішити її проблему. Якщо педагогічна діяльність має неперервний характер, то соціально-педагогічна скоріше локальна, обмежена тим часовим проміжком, у період якого вирішується проблема. Базуючись на тому, що діяльність, перш за все, має процесуальний характер, нам видається доцільним розглядати допомогу особистості у складній життєвій ситуації як один з різновидів соціально-педагогічної діяльності, що здійснюється у формі соціального обслуговування, тобто соціальної допомоги чи соціальних послуг.

На думку С.С. Гіля, послідовника наукової школи М.А. Галагузової, сутнісно-функціональний зріз соціально-педагогічної діяльності містить у собі: діяльність щодо підвищення рівня соціокультурної адаптації індивіда чи групи засобами особистісного розвитку; діяльність щодо профілактики явищ дезадаптації (соціальної, культурної, психологічної), яка включає в себе роботу з людьми девіантної поведінки та маргінальними групами; діяльність щодо соціокультурної реабілітації, що стосується тих людей, які мають відхилення від норми у фізичному, психічному, соціальному розвитку; посередницьку діяльність у взаємостосунках індивіда чи групи з середовищем, що обумовлено інтересами їх соціокультурного становлення та розвитку. Як бачимо, автор вдається до прийому деталізації, досить чітко виокремлюючи змістові компоненти соціально-педагогічної діяльності.

Заслуговує особливої уваги підхід вчених, які вважають, що соціально-педагогічна діяльність полягає у вирішенні завдань соціального виховання. Так, В.О. Сластьонін підкреслює, що „призначення соціально-педагогічної діяльності полягає у підвищенні ефективності процесу соціалізації, виховання, розвитку дітей, підлітків, молоді”.

В.М. Шакурова вважає, що „соціально-педагогічна діяльність спрямована на вирішення завдань соціального виховання (турбота суспільства про молодше покоління; умови, які створюються суспільством, державними та приватними структурами для фізичного, психічного, соціального розвитку людини) та соціально-педагогічного захисту” .

Заслуговує уваги науковий підхід В.А. Нікітіна, який вказує на безпосередній зв'язок соціально-педагогічної діяльності з процесом соціалізації особистості. На його думку, „соціально-педагогічна діяльність полягає в забезпеченні освітньо-виховними засобами спрямованої соціалізації особистості, у передачі індивіду (та освоєнні ним) соціального досвіду людства, набутті чи відновленні соціальної орієнтації, соціального функціонування” .

Характеризуючи соціально-педагогічну діяльність, відомий російський теоретик соціальної педагогіки В.Г. Бочарова детально розглядає зміст окремих складників цієї дефініції. Вона вважає, що педагогічний складник забезпечує педагогічну місію в системі соціальних стосунків від міжособистісних до загальнонаціональних, місію впливу на педагогічно доцільний розвиток ціннісних стосунків, розглядаючи особистість у конкретному соціумі, суспільстві. Педагогічний складник забезпечує компетентну підтримку у вирішенні різних життєвих ситуацій, які виникають у процесі дорослішання людини, розширюючи сферу його соціальних стосунків, своєчасно виправляючи різні відхилення в розвитку, поведінці індивіда, забезпечуючи безпеку особистості. Соціально-педагогічна діяльність, таким чином, є соціальною за своєю сутністю та педагогічною за технологічним і методичним її забезпеченням.

Розвиваючи це положення, В.Г. Бочарова стверджує, що ця діяльність є інтегративним державно-суспільним механізмом впливу соціальної педагогіки на практику соціальної діяльності та соціальних стосунків шляхом наповнення її змістом, що відповідає як потребам, інтересам конкретного індивіда, групи, так і соціальному замовленню та забезпеченню адекватними (інтегративними, а не односторонніми – з позиції лише певного відомства чи інституту) такому завданню педагогічними технологіями.

Соціально-педагогічна діяльність, згідно з цим трактуванням, є явищем унікальним за своєю природою: її основу складають загальнолюдські, а значить і соціальні цінності (бо саме в зближенні особистісної та соціальної значимості цих цінностей полягає сутність стратегії соціальної політики).

Особистісно-орієнтований підхід у виокремленні цих ціннісних орієнтацій розглядається як основа для здійснення соціально-педагогічної практики. Коли з цієї діяльності „вихолощується” її педагогічне, орієнтоване на людину ядро, вона перестає бути соціально-педагогічною, а стає соціально-технократичною, оскільки моральні та виховні орієнтації в такій діяльності відходять на другий план чи зовсім ігноруються. Коли ж відбувається ігнорування соціального складника у визначенні цінностей, які необхідно формувати, створюються умови для споживацького ставлення до життя, пасивного споглядання індивідом соціальної практики.

Н.А. Рибакіна вважає, що головним у соціально-педагогічній діяльності є створення для особистості приймаючого та підтримуючого середовища, „оздоровлення” її соціальних стосунків, „запуск” механізмів самоорганізації, саморозвитку, самозабезпечення на будь-якому рівні – від індивідуально-особистісного до групового.

Базуючись на теоретичних підходах Т.Ф. Алексєєнко, І.Д. Зверєвої, А.Й.Капської, В.А. Нікітіна, *соціально-педагогічною можна вважати діяльність, спрямовану на створення сприятливих умов*

соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб чи відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини.

Результатом соціально-педагогічної діяльності є формування в особистості певного рівня соціальних якостей, самосвідомості, самовизначення та самоствердження як складників суспільного буття, відповідно до її можливостей та особливостей соціального середовища.

Мета соціально-педагогічної діяльності полягає у створенні сприятливих соціокультурних умов соціалізації особистості та визначається соціальною політикою держави і конкретизується низкою завдань.

Серед пріоритетних завдань соціально-педагогічної діяльності можна виокремити:

- зміцнення та активізацію адаптаційного потенціалу особистості;
- збереження та покращення фізичного, психічного та соціального здоров'я особистості;
- створення сприятливих умов у мікросоціумі для розвитку здібностей та самореалізації особистості;
- надання соціальної, психологічної, педагогічної підтримки та допомоги особистості;
- попередження та локалізацію негативних впливів на особистість факторів соціального середовища.

Зміст і технології, що використовуються в соціально-педагогічній діяльності, значною мірою залежать від особливостей суб'єкта й об'єкта, а також напрямів цієї діяльності. Серед таких напрямів, перш за все, можна виокремити *соціальну профілактику, соціальну реабілітацію, соціально-культурну анімацію, соціальне обслуговування.*

Поряд з поняттям „соціально-педагогічна діяльність” науковцями широко використовується поняття „соціально-педагогічна робота”. Безперечно, вони близькі за змістом, але не тотожні, оскільки поняття „робота” та „діяльність” не можуть тлумачитись однозначно.

У „Великому тлумачному словнику української мови” поняття „робота” визначається як та чи інша діяльність щодо створення, виготовлення, обробки чого-небудь; коло занять, обов'язків, те, чим зайнятий хто-небудь; праця, заняття, служба на підприємстві, в установі.

На думку дослідників, поняття „діяльність” – це фундаментальне філософське поняття, яке є родовим щодо конкретних видів діяльності, тобто праці, роботи .

Розглядаючи питання внутрішньокатегоріальних стосунків між окремими поняттями в педагогіці, В.М. Полонський також вважає, що доцільно їх зводити до двох підходів: логічного (рід – вид) та системно-структурного (частина – ціле). Таким чином, базуючись на етимології

слова „робота” та теоретичних підходах вчених, можна зробити висновок, що робота – це різновид діяльності, яка відрізняється доцільністю та спеціалізацією.

Отже, поняття *„соціально-педагогічна робота”* можна визначати як різновид соціально-педагогічної діяльності, що здійснюється в певній соціальній інституції та яка спрямована на точно визначений об’єкт впливу. Виходячи з цього, у науковій лексиці доцільно говорити про соціально-педагогічну діяльність спеціаліста, соціально-педагогічну діяльність школи, соціальної служби тощо. Проте в контексті того, на кого спрямована діяльність, має сенс вести мову про соціально-педагогічну роботу з різними категоріями дітей та молоді чи окремими соціальними групами, а з урахуванням місця, де вона проводиться, – про соціально-педагогічну роботу в навчальному закладі, реабілітаційному центрі, громаді тощо. Про соціально-педагогічну роботу мова йде також у тому випадку, коли фахівець працює з конкретною особистістю чи соціальною групою на рівні суб’єкт-суб’єктної взаємодії.

Таким чином, поняття *„соціально-педагогічна робота”* характеризує соціально-педагогічну діяльність у площині безпосередньої соціальної практики в чітко окреслених умовах.

3.2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

Державні організації	Недержавні організації	Фізичні особи
<p>Органи виконавчої влади</p> <p>Соціальні інститути виховання (загально-освітні школи, школи-інтернати, вищі навчальні заклади, позашкільні заклади)</p> <p>Соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді</p> <p>Заклади соціального обслуговування</p> <p>Притулки</p> <p>Реабілітаційні центри</p> <p>Дружні клініки для молоді</p> <p>Територіальні центри по роботі з населенням</p>	<p>Благодійні фонди,</p> <p>Громадські об'єднання</p> <p>Приватні соціальні служби</p> <p>Відділення міжнародних організацій (ПРООН, ЮНІСЕФ тощо)</p>	<p>Соціальні педагоги</p> <p>Соціальні працівники</p> <p>Психологи</p> <p>Реабілітологи</p> <p>Волонтери</p>

Пояснення

Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності – це державні, громадські організації, фізичні особи, що реалізують соціальну політику та надають соціальну допомогу різним категоріям дітей та молоді.

Недержавні організації (об'єднання громадян) – добровільні громадянські формування, утворені на основі єдності інтересів громадян з метою спільної реалізації прав і свобод. Сьогодні громадські організації залучають додаткові матеріальні та людські ресурси, створюють інноваційні соціальні проекти з метою вирішення важливих соціальних проблем. Значна кількість громадських організацій в Україні дає підстави визначати їх як третій сектор держави поряд з органами влади та бізнесом.

Благодійний громадський фонд – різновид некомерційного фонду, метою якого є залучення різних матеріальних ресурсів, які не заборонені законом, для використання на вирішення окремих соціальних проблем.

Соціальний педагог – спеціаліст, який організовує соціально-педагогічну діяльність з дітьми, молоддю та дорослими в різних соціокультурних середовищах (сім'я, навчальний заклад, трудовий колектив, дитячі та молодіжні об'єднання, клуби тощо) з метою створення для них сприятливих умов соціалізації.

Соціальний працівник – спеціаліст, що працює в державних органах соціального захисту та підтримки. Його діяльність спрямована на надання індивідуальної допомоги людині, сім'ї чи групі осіб, що знаходяться у важкій життєвій ситуації шляхом інформування, консультування, організації різних форм підтримки та обслуговування хворих чи самотніх людей.

Волонтер – людина, яка добровільно надає безоплатну соціальну допомогу та послуги інвалідам, хворим, особам і соціальним групам, що опинилися в складній життєвій ситуації. За належністю до певної організаційної структури серед волонтерів України можна умовно виокремити волонтерів, які працюють при центрах соціальних служб для молоді та волонтерів – членів різних громадських об'єднань. Серед волонтерів найбільш чисельною групою є учні старших класів та середніх спеціальних закладів, студенти. Як волонтери виступають також батьки, пенсіонери та спеціалісти, які безкоштовно надають різні види соціальних послуг.

3.3. Об'єкти соціально-педагогічної діяльності

Класифікаційна ознака	Види об'єктів
Кількість осіб	Одна особа Мала група (сім'я, формальні та неформальні групи, класний колектив) Велика група (громада)
Вікова група	Діти Молодь Особи зрілого віку Люди поважного віку
Типові проблеми: проблеми зі здоров'ям відхилення у поведінці (девіації) працевлаштування сирітство насилля сімейні стосунки	Люди з обмеженими функціональними можливостями, ВІЛ-інфіковані, особи, схильні до суїцидів Діти та молодь, схильні до правопорушень; особи, що мають різні види хімічної залежності; особи, які займаються проституцією Безробітні; молоді люди, які повернулися з місць позбавлення волі Діти, позбавлені батьківського піклування (біологічні та соціальні сироти) Діти та молодь, які стали жертвами фізичного, психічного та сексуального насильства Неблагополучні сім'ї

Пояснення

Об'єкти соціально-педагогічної діяльності – окремі особи або соціальні групи, які потребують допомоги чи підтримки в процесі їх соціального становлення та розвитку.

Зважаючи на те, що кожна людина в певний період свого життя потребує більш повного задоволення своїх потреб та інтересів, стикається з окремими труднощами та проблемами, можна говорити про те, що всі люди є потенційними об'єктами соціально-педагогічної діяльності. Тому недоцільно характеризувати їх лише за однією ознакою. Нині у теорії та практиці соціально-педагогічної роботи розрізняють об'єкти соціально-педагогічного впливу за кількісними, віковими, статево-рольовими параметрами та змістом проблем, які є найбільш поширеними у практиці соціально-педагогічної діяльності.

Разом з поняттям “об'єкт” в теорії та практиці соціально-педагогічної діяльності вживається термін “клієнт”. Це досить близькі за змістом, але не тотожні поняття. **Клієнт** – особа, яка звернулася з проханням про допомогу до відповідної соціальної служби чи спеціаліста і користується їх послугами.

Так, наприклад, коли соціальний педагог проводить бесіду про переваги здорового способу життя, учні класу є об'єктами соціально-педагогічної діяльності. Якщо після бесіди хтось з них в конфіденційній обстановці просить соціального педагога допомоги у позбавленні від певного виду хімічної залежності і спеціаліст починає індивідуальну роботу з підлітком, то в цій ситуації учень є клієнтом соціального педагога. Таким чином, можна розглядати об'єкти соціально-педагогічної діяльності і як потенційних клієнтів фахівців соціальної сфери.

На думку багатьох вчених, те, що людина опиняється в становищі клієнта, можна пояснити такими найбільш типовими причинами:

- відсутність своєчасної соціальної підтримки;
- інфантилізм чи втрата надії на можливість зміни ситуації;
- обмежений адаптаційний потенціал індивіда;
- недостатній досвід у вирішенні певних питань.

3.4. Принципи соціально-педагогічної діяльності

Принципи соціально-педагогічної діяльності – основні вимоги до її змісту, організації та здійснення.

Оскільки соціально-педагогічна діяльність тісно взаємопов'язана з різними соціальними інститутами виховання та сферами суспільного життя, вона функціонує як розгалужена сукупність зв'язків та відносин у соціальній сфері. Тому її принципи представляють собою певну систему.

Групи принципів	Назви принципів	Зміст принципів
Соціально-політичні – містять основні вимоги, що обумовлюють залежність змісту соціально-педагогічної діяльності від соціальної політики держави стосовно дітей та молоді.	Принцип законності та прав людини	Полягає в забезпеченні державою та відповідними соціальними інститутами реалізації ратифікованих нею положень документів стосовно прав людини.
	Принцип державного підходу до завдань, що реалізуються в соціально-педагогічній діяльності	Підкреслює активну роль держави в постановці пріоритетних завдань та організації соціального виховання.
	Принцип зв'язку змісту і форм соціально-педагогічної діяльності з конкретними умовами життєдіяльності особистості чи соціальної групи	Має на меті адресну організацію допомоги та підтримки клієнтам, обумовлену соціально-економічними, соціально-політичними і соціально-культурними умовами макрота мікросередовища об'єкта соціально-педагогічної діяльності.

Продовження таблиці

<p>Психолого-педагогічні принципи підкреслюють пріоритети особистості в соціально-педагогічній діяльності.</p>	<p>Принцип сприяння самореалізації дітей та молоді у всіх сферах їх життєдіяльності</p>	<p>Забезпечує здійснення соціального виховання як створення умов для саморозвитку особистості в трьох автономних і в той же час взаємопов'язаних сферах: освіті, організації соціального досвіду через участь особистості в діяльності поза-шкільних закладів, в громадських організаціях, формальних та неформальних групах; індивідуальній допомозі.</p>
	<p>Принцип диференційованого та індивідуального підходу</p>	<p>Полягає в тому, що життєві проблеми, потреби клієнта потрібно віддиференціювати до певної групи подібних явищ, та базуючись на цьому, вибирати технології соціально-педагогічної роботи з урахуванням індивідуальних особливостей особистості.</p>
	<p>Принцип цілеспрямованості</p>	<p>Полягає в тому, що соціальний педагог повинен цілеспрямовано досягати професійної мети, впливаючи на свідомість, почуття, волю, вчинки людей. Не можна залишати вирішення проблеми на півдорозі, не довівши справи до кінця, оскільки в такому випадку мета соціальної роботи не може бути реалізована повністю.</p>
	<p>Принцип системності</p>	<p>Вимагає єдності форм, засобів, прийомів вирішення різних професійних завдань. Ефективність цієї роботи забезпечується послідовністю та варіативністю технологій, які мають бути тісно пов'язані між собою. Цей принцип заперечує епізодичність, фрагментарність, хаотичність під час роботи щодо вирішення індивідуально-групових та суспільних проблем.</p>

Продовження таблиці

Організаційні принципи	Принцип компетентності кадрів	Підкреслює обов'язковість професійної підготовки спеціалістів. Це забезпечується знаннями психології, соціальної педагогіки, соціології, менеджменту та інших дисциплін, що виступають підґрунтям фахової обізнаності соціального педагога. Ці знання дозволяють правильно діяти в конкретній ситуації, вибираючи відповідні оптимальні технології. На практиці цей принцип диктує систематичне навчання та перепідготовку кадрів у всіх ланках соціально-педагогічної діяльності.
	Принцип інтеграції	Забезпечує координацію діяльності державних, громадських та інших організацій стосовно розв'язання соціально-педагогічних проблем. Він спрямований на їх комплексне розв'язання, передбачаючи залучення ресурсів всіх перелічених організацій на досягнення позитивних результатів.
	Принцип контролю та перевірки виконання	Забезпечує реалізацію гарантованих державою заходів щодо соціального захисту різних груп населення. Реалізація цього принципу вимагає формування практичних рекомендацій щодо усунення недоліків у соціальній роботі.
Особливі принципи визначають основні вимоги щодо надання соціальних послуг різним об'єктам соціально-педагогічної діяльності.	Принцип гуманізму	Передбачає визнання людини найвищою цінністю. Він має на меті здійснення соціально-педагогічної діяльності на засадах альтруїзму, емпатії, людяності, прийняття особистості клієнта з усім його позитивом та негативом.

Продовження таблиці

	<p>Принцип незалежності</p>	<p>Означає, що об'єктами соціально-педагогічної діяльності є всі, хто потребує допомоги та підтримки, виключаючи дискримінацію за їх ідеологічними, політичними, релігійними, національними, віковими особливостями.</p>
	<p>Принцип клієнтоцентризму</p>	<p>Визнає пріоритет прав клієнта в усіх випадках, крім тих, в яких це суперечить правам та інтересам інших людей. У межах цього принципу слід розглядати суверенність та автономність клієнта таким чином, що він має право приймати чи не приймати допомогу соціального педагога, вибирати певний вид допомоги чи один з варіантів плану розв'язання проблеми, запропонованих йому спеціалістом.</p>
	<p>Принцип опори на потенційні можливості людини</p>	<p>Підкреслює активну роль клієнта у розв'язанні власних проблем. Очевидно, що в даному випадку мова йде про осіб, що є дієздатними з точки зору їх інтелектуальних, психічних та фізичних ресурсів. Головним завданням соціально-педагогічної діяльності якраз і є те, що необхідно навчити особистість самостійно знаходити вихід із складних життєвих ситуацій та приймати адекватне рішення.</p>

Продовження таблиці

	Принцип конфіденційності	Означає, що в процесі професійної діяльності соціальному педагогу стає відома різноманітна інформація, довірена йому клієнтом. Це можуть бути відомості про хворобу, негативні звички, психічний стан, сімейні проблеми, окремі прояви девіантної поведінки тощо. Її розголошення близьким, колегам, іншим особам можливе лише зі згоди останнього. Ця інформація може бути використана соціальним педагогом з професійною метою в інтересах клієнта. Проте в окремих випадках, коли в ній є повідомлення про загрозу життю та здоров'ю інших людей, особливо дітей, соціальний педагог може інформувати представників окремих державних органів.
	Принцип толерантності	Полягає в тому, що соціальний педагог працює з різними групами клієнтів, в тому числі з особами, яким він з різних об'єктивних та суб'єктивних причин не симпатизує. Проте йому необхідно бути коректним і терплячим стосовно їх поведінки, особливостей спілкування, ціннісних орієнтацій тощо.

Продовження таблиці

	Принцип максимізації соціальних ресурсів	Виходить з того, що кожна держава виділяє певну кількість коштів на реалізацію соціальної політики. Завдання соціальних інститутів та їх працівників полягає в тому, щоб оптимально використати ці ресурси на ефективне вирішення соціальних проблем. Поряд з цим необхідно докладати зусилля на залучення додаткових коштів від громадських, благодійних, виробничих організацій з метою вдосконалення й урізноманітнення різних видів соціального обслуговування дітей та молоді.
--	--	---

3.5. Функції соціально-педагогічної діяльності

№ з/п	Назва функції	Зміст функції:	Для реалізації функції спеціалісту необхідно знати:	Для реалізації функції спеціалісту потрібно вміти:
1.	Комунікативна	забезпечує налагодження взаємодії особистості, соціальної групи та державних і недержавних організацій, що виступають клієнтами, волонтерами, спонсорами та партнерами у соціально-педагогічній роботі	<ul style="list-style-type: none"> – загальні положення теорії спілкування – характерологічні ознаки видів та типів спілкування – функції спілкування – основні правила та норми спілкування – провідні положення конфліктології – сутність та особливості спілкування з різними соціальними групами – етичні засади спілкування соціального педагога 	<ul style="list-style-type: none"> – здійснювати комунікативну презентацію – добирати адекватні прийоми комунікативного впливу – виступати каталізатором спілкування – попереджувати та долати конфліктні ситуації – добирати оптимальні засоби та прийоми спілкування
2.	Організаторська	характеризує соціально-педагогічну діяльність з точки зору соціального менеджменту, що полягає в структуруванні, плануванні, розподілі видів професійної діяльності та координації роботи з	<ul style="list-style-type: none"> – теоретичні засади організаторської діяльності соціального педагога – особливості соціального менеджменту – основні функції організатора соціально-педагогічної діяльності – особливості планування соціально-педагогічної діяльності 	<ul style="list-style-type: none"> – визначати пріоритетні напрями діяльності – правильно розподіляти функціональні обов'язки учасників соціалізуючого процесу – планувати основні етапи майбутньої діяльності – координувати та коригувати діяльність учасників соціально-педагогічного процесу

Продовження таблиці

		різними соціальними інститутами та представниками споріднених професій	<ul style="list-style-type: none"> – функції та способи координації, контролю в діяльності соціального педагога – особливості організації та управління різними соціальними групами в різних соціумах 	– налагоджувати співпрацю і партнерство з різними організаціями
3.	Прогностична	виконує змістовно-цільові (стратегічні) та організаційно-методичні (тактичні) завдання. У першу чергу це передбачення результатів зусиль соціального педагога щодо різних аспектів його професійної діяльності. Крім того – це ідеальне “програвання варіантів” різноманітних технологій соціально-педагогічної діяльності та вибір серед них тих, що зможуть забезпечити	<ul style="list-style-type: none"> – роль та місце прогнозування в діяльності соціального педагога – види прогнозування – принципи прогнозування – зміст прогностичної діяльності соціального педагога – особливості прогнозування різних напрямків та об’єктів діяльності соціального педагога 	<ul style="list-style-type: none"> – дотримуватися принципів наступності, систематичності та достовірності при створенні низки прогнозів – доцільно оперувати різними видами прогнозування – будувати адекватний прогноз у відповідності з конкретною соціально-педагогічною ситуацією – прогнозувати особливості соціалізації особистості – враховувати специфіку різних соціальних груп у процесі створення прогнозу професійної діяльності

Продовження таблиці

		максимальну результативність за розумних витрат зусиль і часу		
4.	Охоронно-захисна	спрямована на відстоювання прав та інтересів дітей і молоді на основі державних та міждержавних документів, з метою забезпечення для неповнолітніх та молоді гарантованих їм прав та умов життєдіяльності	<ul style="list-style-type: none"> – основні права підлітків та молоді, закріплені в міждержавних документах – зміст діяльності основних соціальних інститутів, що реалізують охоронно-захисну функцію – зміст та повноваження діяльності соціального педагога стосовно захисту прав клієнта – обов'язки сім'ї, школи, позанавчальних закладів стосовно розвитку особистості – основи української правової системи та законодавства 	<ul style="list-style-type: none"> – володіти механізмами правового захисту дитини в різних соціальних інститутах – використовувати комплекс правових норм для захисту прав дітей та молоді – застосовувати заходи державного примусу щодо осіб, які допускають протиправні дії стосовно дітей та молоді – створювати умови для підтримки віри клієнта в можливість досягнення позитивних результатів – інформувати представників різних груп про їх права та соціальні гарантії
5.	Діагностична	покликана виявляти окремі соціальні аномалії в певному мікро-соціумі, конкретизувати	<ul style="list-style-type: none"> – теоретичні засади психолого-педагогічної діагностики – особливості діагностування об'єктів соціально-педагогічної діяльності 	<ul style="list-style-type: none"> – визначати пріоритетні напрями та об'єкти психолого-педагогічної діагностики – добирати оптимальний діагностичний інструментарій

Продовження таблиці

		проблему клієнта та виявляти індивідуальні і специфічні особливості чи певної групи	<ul style="list-style-type: none"> – методологію та методи соціально-педагогічної діагностики – принципи діагностичної діяльності – напрями психологопедагогічної діагностики 	<ul style="list-style-type: none"> – розробляти програму психологопедагогічного діагностування як окремої особистості, так і мікрогруп – аналізувати та узагальнювати результати діагностичної роботи – використовувати результати діагностування в проектах професійної діяльності
6.	Попереджувально-профілактична	має на меті в першу чергу виявлення, запобігання та обмеження асоціальних явищ, причин соціальної дезадаптації серед різних соціальних груп та окремих осіб, забезпечення умов для формування соціально позитивної спрямованості особистості	<ul style="list-style-type: none"> – причини та форми прояву девіантної поведінки підлітків та молоді – зміст та форми соціально-профілактичної роботи – способи та прийоми навіювання й переконання – наслідки впливу шкідливих звичок та асоціальних форм поведінки на здоров'я і життєдіяльність особистості – основи здорового способу життя 	<ul style="list-style-type: none"> – володіти психокорекційними прийомами впливу на особистість – організовувати індивідуальні, групові, масові форми профілактичної роботи – організовувати соціально-позитивну діяльність підлітків та молоді через участь у різноманітних позанавчальних закладах, клубах, секціях, гуртках тощо – пропагувати здоровий спосіб життя – виявляти групи ризику серед підлітків та молоді – володіти способами та формами профілактичної роботи з різними соціальними групами

Продовження таблиці

7.	Корекційно-реабілітаційна	полягає в роботі щодо зміни та вдосконалення особистих якостей клієнта, особливостей життєдіяльності та створення умов для розвитку потенційних можливостей осіб з функціональними обмеженнями, активно залучення їх до участі в суспільному житті	<ul style="list-style-type: none"> –теоретичні засади соціальної реабілітації –специфіку корекційно-реабілітаційної роботи з різними соціальними групами –види та рівні корекційно-реабілітаційної роботи –вимоги до фахівця, що займається соціальною реабілітацією 	<ul style="list-style-type: none"> – надавати допомогу особам, що потребують соціальної реабілітації та адаптації – здійснювати корекційно-реабілітаційну роботу з різними соціальними групами – прогнозувати та планувати життєвий шлях об'єкта соціальної реабілітації – налагоджувати зв'язки з усіма можливими суб'єктами корекційно-реабілітаційної допомоги
8.	Соціально-терапевтична	спрямована на вчасне подолання кризових ситуацій та проблем клієнта на основі самоусвідомлення особистістю ставлення до себе, оточуючих та навколишнього середовища	<ul style="list-style-type: none"> –теоретичні засади психолого-педагогічної терапії –проблематику соціально-терапевтичної роботи –особливості соціально-терапевтичної роботи –рівні та форми допомоги –особливості надання соціально-терапевтичної допомоги різним групам клієнтів 	<ul style="list-style-type: none"> – здійснювати домедичну соціально-терапевтичну допомогу – доцільно застосовувати різноманітні форми психолого-педагогічної терапії – проводити консультації індивідуальні, групові, терапевтичні зустрічі – залучати працівників різних соціальних інституцій до надання допомоги особистості

Закінчення таблиці

				– надавати як очну, так і дистанційну психолого-педагогічну допомогу (робота на “Телефоні довіри”)
--	--	--	--	--

3.6. Методи соціально-педагогічної роботи

Групи методів	Назви методів
Педагогічні	<p>Методи формування свідомості (переконання, навіювання, приклад)</p> <p>Методи організації діяльності (тренування, створення виховуючих ситуацій, прогнозування, формування громадської думки)</p> <p>Методи стимулювання діяльності (гра, змагання, заохочення, схвалення)</p> <p>Методи самовиховання (самоаналіз, самоосуд, самонаказ, самонавіювання)</p>
Психологічні	<p>Методи психодіагностики (тести інтелекту та здібностей, малюнкові та проєктивні тести, особистісні опитувальники, соціометрія)</p> <p>Психотерапевтичні методи (психодрама, соціодрама, ігрова терапія, психосоціальна терапія, сімейна психотерапія, поведінкова терапія)</p> <p>Психокорекційні методи (психогімнастика, арттерапія, казкотерапія, соціально-психологічний тренінг)</p> <p>Психологічне консультування</p>
Соціологічні	<p>Спостереження</p> <p>Методи опитування (інтерв'ювання, анкетування, фокус-група)</p> <p>Методи аналізу документів (традиційний аналіз, контент-аналіз)</p> <p>Біографічний метод</p> <p>Експертна оцінка</p>
Соціально-педагогічні	<p>Аналіз соціуму</p> <p>Метод вуличної роботи</p> <p>Метод "рівний-рівному"</p>

Пояснення

Грецьке слово “метод” означає шлях, спосіб пізнавальної, практичної діяльності людей. Метод розглядають як сукупність підходів, прийомів, операцій практичного чи теоретичного характеру. Його також визначають як найкоротший шлях досягнення оптимальних результатів, що відповідають поставленим цілям. *Методи соціально-педагогічної роботи* – це сукупність прийомів і способів, які використовуються для стимулювання і розвитку потенційних можливостей особистості, конструктивної діяльності щодо зміни несприятливої життєвої ситуації чи розв’язання проблем клієнтів та досягнення різноманітних професійних завдань соціального педагога. Метод у соціально-педагогічній роботі виконує подвійну роль, оскільки, з одного боку, він виступає як спосіб, шлях пізнання і застосування знань, що вироблені в науках про життєдіяльність людини і в соціальній практиці, а з другого, як конкретна дія, що сприяє якісній зміні об’єкта (суб’єкта).

Для вирішення професійних завдань у своїй практичній роботі соціальні працівники/соціальні педагоги використовують різноманітні методи, які виникли та розвинулися в межах наук про людину зокрема педагогіки, психології, соціології.

Педагогічні методи, які найчастіше використовуються в соціально-педагогічній практиці, є різновидами методів виховання. *Методи формування свідомості* спрямовані на формування певних понять, оцінок суджень, світогляду особистості. *Переконування* – це спосіб впливу на раціональну сферу особистості за допомогою логічно аргументованої інформації з метою підсилення чи зміни поглядів, установок, оцінок у об’єкта впливу. Серед *вербальних видів переконування* виокремлюють роз’яснення, доведення, спростування. Основними засобами переконування є логічні доводи, факти, цифри, приклади з життя, певні події тощо. *Навіювання* – це спосіб впливу на особистість, заснований на некритичному сприйманні інформації об’єктом впливу. Воно спрямовується, передусім, на почуття людини, сферу її несвідомого, а через них – на її волю і розум. Особливість навіювання полягає в тому, що воно проектується не на логіку і розум, не на здатність людини аналізувати, порівнювати й узагальнювати (як у випадку переконування), а на емоційну сферу. У процесі навіювання не потрібно щось логічно доводити чи закликати осмислювати. Навієне породжує віру в щось, а це, як відзначають дослідники, досягається тільки формою сказаного – важливо, не що сказав соціальний працівник/соціальний педагог, а як сказав (виразно, яскраво, емоційно – так, щоб „брало за душу”). За способами реалізації навіювання поділяють на пряме (імперативне, тобто навмисне, сплановане) і непряме. Серед методів навіювання, що найчастіше використо-

вуються, виділяються такі: навіювання за допомогою посилення на авторитет. Тут ефект заснований на усвідомленні переваги лідерів і довіри до них та їхньої думки. По-друге, навіювання через попередження, коли змальовується образ негативних наслідків у разі іншого вибору. По-третє, навіювання через ідентифікацію. За його допомогою людина ототожнюється з певною групою або особою, щодо якої у неї склалося позитивне ставлення. Сила навіювання прямо залежить від стану свідомості людини.

Методи організації діяльності – це способи закріплення, формування позитивного досвіду поведінки, відносин, дій та вчинків. Одним з різновидів цих методів є вправління. Воно полягає в залученні клієнта до спеціально організованої діяльності, в процесі якої в нього формуються необхідні навички, уміння, звички, способи поведінки. Вправи організують як активні, повторювальні дії, прийоми та способи в типових ситуаціях поведінки.

Методи стимулювання діяльності спрямовані на стимулювання особистості до покращення чи зміни своєї поведінки, розвитку мотивації на соціально схвалені способи та види діяльності. Різновидом цієї групи методів є *позитивне підкріплення* – деякі приємні для людини наслідки чи результати діяльності (нагорода, успіх, схвалення, позитивна оцінка тощо), які стимулюють її до відтворення певних видів поведінки чи діяльності в подальшому. Задоволення, яке отримує людина внаслідок позитивного підкріплення, пов'язане з діяльністю, таким чином, встановлюється зв'язок «діяльність-задоволення». Позитивні переживання, котрі пов'язані з діяльністю, виконують роль емоційного підкріплення того, що відбувалося до чи під час переживання. Внаслідок цього людина прагнути виконувати те, що викликало задоволення, чи те, що створило можливість запобігти незадоволенню. Тобто якщо якась дія поєднувалася з приємним переживанням, то поєднання позитивних емоцій з діяльністю підсилює мотивацію до цієї діяльності. Певні форми поведінки закріплюються (і повторюються в майбутньому) тоді, коли вони супроводжуються позитивними стимулами (слова заохочення, схвалення, нагорода, можливість самоствердження тощо). Ймовірність їх повторення, як правило, зменшується, якщо ці дії, навпаки, супроводжуються чимось негативним (покарання, осуд, незадоволення). Щоб сформувавши необхідну поведінку, чи заохочувати до певної діяльності, треба виокремлювати такі дії клієнта, які є соціально бажаними, і стимулювати їх за допомогою різних видів позитивного підкріплення. Чим сильніше задоволення, котре отримала людина від підкріплення, тим сильніше поведінка (діяльність) буде закріплюватися. Тому важливо визначити, що саме у конкретної особи

буде викликати найбільше задоволення, тобто яка форма підкріплення буде найбільш ефективною.

Психологічні методи в соціально-педагогічній роботі застосовуються з метою діагностики особливостей індивіда та організації на основі отриманих результатів різних видів психотерапевтичної та психокорекційної роботи.

Тестування – метод психологічної діагностики, провідним організаційним моментом якого є застосування стандартизованих запитань та завдань, що мають певну шкалу значень. Тестовий метод дає змогу з певною мірою точності встановити актуальний рівень розвитку в індивіда необхідних навичок, знань, особистісних характеристик тощо.

Психодрама – це метод групової психотерапії, в якій використовується рольова гра, під час якої створюються необхідні умови для спонтанного вираження індивідом почуттів, що пов'язані з важливими для нього проблемами. Під час психодрами створюються умови для переосмислення особистістю власних проблем та конфліктів, подолання неконструктивних поведінкових стереотипів та способів емоційної реакції, формування адекватних прийомів поведінки.

Ігрова терапія – метод корекції емоційних та поведінкових розладів у дітей шляхом залучення їх до різноманітних ігрових ситуацій. У процесі гри спеціаліст спостерігає за поведінкою дитини, що дає йому певний діагностичний матеріал для того, щоб запропонувати дитині таку гру та роль в ній, яка допоможе усвідомити дитині негативні аспекти своєї поведінки чи формувати ті навички соціальної взаємодії, які є відсутніми або малорозвинутими в дитини.

Арттерапія – метод впливу на психоемоційний та фізичний стан людини за допомогою різних видів художнього та вжиткового мистецтва (малювання, живопис, ліплення, різьба, випалювання, дрібні речі з хутра та тканин тощо). Фізичний та фізіологічний вплив арттерапії перш за все полягає в розвитку ідіомоторних актів, покращенні рухової координації індивіда. Заняття різними видами художньої діяльності сприяють психологічному розвантаженню, розвитку креативності та індивідуальності особистості, покращенню її самовідчуттів. Групові заняття з арттерапії сприяють також формуванню навичок спілкування між людьми, що, у свою чергу, полегшує їм соціальну адаптацію в різних мікросоціумах.

Соціально-психологічне консультування – процес, який може бути як засобом розвитку, так і способом втручання в життя клієнта. Він орієнтований на стимулювання клієнта до саморозвитку, змін у поведінці, способах життєдіяльності тощо.

Соціологічні методи використовуються в практиці соціально-педагогічної роботи найчастіше з метою добору інформації щодо окремих суспільних проблем та визначення ставлення людей до них.

Спостереження – візуальне сприйняття і реєстрація значимих щодо об'єкта спостереження фактів. Джерелом інформації для соціального педагога під час спостереження є поведінка (вчинки, дії, емоційні та вербальні реакції) людини чи певної групи.

Опитування – спосіб отримання інформації про суб'єктивний світ людей, їх нахили, судження, мотиви діяльності. Інтерв'ю – метод опитування, яке проводиться у формі бесіди за чітко визначеним планом. Вони бувають дистанційні (телефонне інтерв'ю) та очні (безпосереднє спілкування учасників інтерв'ю). Анкетування – різновид опитування, що полягає в отриманні інформації шляхом письмової відповіді респондентів на пропонуваній перелік запитань. Фокус-група – це групове інтерв'ю, яке проходить у формі групової дискусії і спрямоване на отримання від її учасників “суб'єктивної інформації” про те, як вони сприймають певні суспільні події та явища.

Аналіз документів – один з основних методів одержання конкретного знання про соціальну реальність на основі інформації, зафіксованої в різних документах, текстах масової комунікації. Часто є додатковим методом з метою уточнення або підтвердження результатів опитування та спостереження.

Біографічний метод полягає у вивченні особистих документів окремої людини (наприклад характеристики, листи, щоденники). Досить часто цей метод використовують соціальні педагоги загально-освітніх шкіл та закладів державної системи опіки для дітей-сиріт.

Впродовж десятиріч у практиці соціально-педагогічної роботи виникли та набули розвитку і поширення методи, яких не було на початку її становлення. Одним з них є вулична робота. Її мета полягає в покращенні становища та здоров'я дітей і молоді шляхом привнесення та додання до середовища, де вони змушені жити, того, в чому вони мають потребу; спонукання дітей та підлітків до встановлення відносин з людьми, які піклуються про них, та з тими, хто може допомогти їм в організації змістовного дозвілля.

Основні завдання вуличної соціально-педагогічної роботи: встановлення довірливих відносин з кризовими категоріями дітей та молоді, які більшість часу перебувають на вулиці і потребують допомоги соціального педагога; сприяння усвідомленню та прийняттю дітьми позитивних стереотипів соціальної поведінки; залучення громадськості до вирішення соціальних проблем “вуличних” категорій дітей та молоді; консультування з питань, важливих для даної категорії, в умовах анонімності та конфіденційності; переадресування клієнтів до інших існуючих інститутів соціальної допомоги; допомога в захисті від будь-якого фізичного та психічного насилля; надання первинної медичної допомоги; здійснення профілактичної роботи щодо попередження правопорушень та злочинності серед дітей і молоді. Особливості вуличної роботи полягають: у можливості встановлення

інформаційного та особистісного контакту соціального педагога зі значною кількістю людей; здійсненні діагностики соціальної ситуації (визначення кількості представників окремих категорій клієнтів, їх реальних проблем та потреб); наданні послуг на території клієнта, в умовах близького для нього середовища; пропаганді та популяризації системи соціальної роботи серед населення, залученні потенційних волонтерів. Основними формами вуличної роботи є ігротеки, диско-теки, вуличний театр, консультування, пункт соціальної підтримки.

Одним із методів, який мають використовувати у своїй роботі спеціалісти, є *аналіз соціуму* – збір даних, за допомогою яких можна охарактеризувати життєву ситуацію групи людей чи окремої особистості в певному соціумі. Різновидом методу аналізу соціуму є складання *соціальної сітки клієнта*. Вона містить такі сектори: 1) організації та люди, з якими контактувала чи продовжує контактувати особа; 2) форми підтримки, які вони надають їй чи можуть надавати (інформаційна, матеріальна, емоційна тощо); 3) частота контактів з організаціями чи окремими особами.

Метод “рівний-рівному” – це спосіб надання та поширення достовірної інформації шляхом довірчого спілкування ровесників в межах організованої (акції, тренінги) та неформальної роботи (спонтанне спілкування), яку проводять спеціально підготовлені підлітки та молоді люди. Переваги цього методу полягають у тому, що молоді люди знаходяться постійно з ровесниками, а дорослі-професіонали – лише тимчасово; молоді люди розуміють, що означає бути молодим, а дорослі “намагаються зрозуміти”, пригадуючи себе в такому віці; молоді люди спілкуються за допомогою специфічних вербальних (сленг) та невербальних засобів і тому не завжди сприймають форми спілкування дорослих. Серед слабких сторін цього методу можна виокремити спотворення інформації під час її передачі іншим, недостатній життєвий досвід підлітків, обмеженість знань підлітків з певних питань, які цікавлять однолітків.

Метод „рівний-рівному” здебільшого розглядається як навчання молодих людей молодими, підлітків-підлітками. Молоді люди при цьому обмінюються інформацією, спростовують помилкові твердження, міфи щодо вживання психоактивних речовин. Проте цей метод недоцільно розглядати лише як передачу знань між однолітками. Він, скоріше, є одним із способів впливу на особистість з метою розвитку навичок прийняття самостійних рішень та уміння бути відповідальним за свої вчинки.

3.7. Ресурси соціально-педагогічної діяльності

Види ресурсів	Приклади
Фінансові	<p>Дохідна частина відповідного місцевого бюджету Трансфери з державного бюджету України Кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування Кошти підприємств, установ і організацій, які спрямовуються на реалізацію соціальних програм, проектів Кошти благодійних і релігійних організацій, які спрямовуються на ... Приватні кошти громадян Гранти</p>
Матеріальні	<p>Приміщення Одяг Ліки Транспорт Обладнання Продукти харчування</p>
Людські	<p>Спеціалісти Члени ініціативних груп Волонтери</p>
Інституційні	<p>Сім'я Соціальні служби різного типу Заклади освіти, медицини, культури Громадські організації Церква</p>
Технологічні	<p>Технології соціально-правового захисту, соціального обслуговування, соціальної профілактики, соціальної реабілітації, соціального опікунства, патронажу, супроводу, рекламно-інформаційні технології</p>
Інформаційні	<p>Документи (звіти, накази, постанови тощо) Спеціальна література Інформація у ЗМІ Інтернет-ресурси Усна інформація спеціалістів, волонтерів, громадян</p>

Пояснення

Однією з необхідних умов здійснення соціально-педагогічної діяльності є її ресурсне забезпечення. До ресурсів належать будь-які джерела та передумови отримання необхідних людям матеріальних і духовних благ, які можна використати за існуючих технологій та соціально-економічних відносин. У широкому розумінні **ресурси** розглядають як запаси чого-небудь, які можна використовувати за потреби; як джерело та арсенал засобів і можливостей, до яких можна вдаватися в міру необхідності з метою виконання певних завдань чи вдосконалення діяльності. Процес пошуку та залучення ресурсів називається *фандрейзингом*.

Розглядаючи ресурси з точки зору природи та джерел походження, їх поділяють на внутрішні чи зовнішні щодо особи чи групи осіб; офіційні (формальні) чи неофіційні (неформальні); реально існуючі чи потенційні.

Базуючись на такому принципі соціально-педагогічної роботи як опора на потенційні можливості особистості й беручи до уваги те, що одним з основних видів соціальної допомоги є вироблення в клієнта навичок самопомоги на основі внутрішніх резервів та певного соціального досвіду особистості, внутрішні ресурси можна розглядати як сукупність психологічних характеристик об'єкта (клієнта) та його когнітивних (знання) та операційних (уміння) компонентів. Виходячи з цього, до внутрішніх ресурсів соціально-педагогічної роботи зараховують: особливості психічних пізнавальних процесів особистості (сприймання, уваги, пам'яті, мислення, мови, уяви); особливості прояву емоційно-вольових процесів та станів; особистісні характеристики (особливості характеру, темпераменту, потреби, інтереси, цінності, мотиви); освітній рівень людини; професійні та соціальні уміння й навички, якими вона володіє.

Спираючись на внутрішні ресурси як наявний потенціал об'єкта (клієнта), слід вважати визначальною активну роль самої людини в задоволенні її потреб чи подоланні проблем.

Розглядаючи соціально-педагогічну роботу як професійну діяльність, пов'язану з використанням психологічних, соціологічних, педагогічних, управлінських методів та прийомів, зовнішні ресурси розглядають як сукупність можливостей для розв'язання індивідуальних та соціальних проблем, які можуть бути залучені як суб'єктом, так і об'єктом цієї діяльності.

До фінансових ресурсів можна зарахувати всі види грошових надходжень для організації на здійснення соціально-педагогічної роботи. Серед них бюджетні витрати на забезпечення діяльності різних соціальних служб, пенсії та інші види виплат, передбачені діючим законодавством для різних категорій населення, спонсорські

надходження на рахунки державних, громадських організацій та фізичних осіб. У свою чергу такі надходження є різновидом офіційних матеріальних ресурсів. Прикладом неофіційних фінансових ресурсів може бути грошова допомога друзів, колег по роботі, спонсорів, яка безпосередньо передається людині, що потребує підтримки, або її близьким. До нефінансових ресурсів можна зарахувати приміщення, обладнання, книги, речі, ліки тощо.

Очевидним є той факт, що будь-яка діяльність не може здійснюватися без участі людей. Тому людські ресурси відіграють провідну роль у соціально-педагогічній роботі на рівні громади. Серед різновидів таких ресурсів можна визначити спеціалістів соціальної сфери (штатних соціальних працівників, соціальних педагогів, психологів, педагогів тощо), соціальних організаторів, членів ініціативних груп, волонтерів.

Кожна територіальна громада має низку соціальних інститутів, які надають соціальні послуги, забезпечують соціальні гарантії та соціальний захист населення. До найзагальніших ознак соціальних інститутів належать: виокремлення певного кола суб'єктів, які вступають у процесі діяльності у відносини, що набувають сталого характеру; певну більш-менш формалізовану організацію; наявність специфічних соціальних норм і правил, що регулюють поведінку людей у межах соціального інституту; наявність соціально важливих функцій інституту, що інтегрують його в соціальну систему та забезпечують його участь в інтеграції цієї системи.

Соціальні інститути виконують дві важливі функції: сприяють соціалізації та інтеграції нових поколінь у суспільство, тобто створюють необхідну для розвитку громади спадкоємність; забезпечують необхідний для кожної соціальної системи рівень соціального контролю за діяльністю та спрямованістю поведінки всіх членів спільноти з метою збереження та підтримки впорядкованих суспільних стосунків.

Серед найпоширеніших інституційних ресурсів виокремлюють: загальноосвітні заклади; позашкільні заклади; заклади системи охорони здоров'я, культури, різноманітні соціальні служби (соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді, центри роботи з жінками, відділення соціальної допомоги, територіальні центри обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян, центри соціально-трудової та професійної реабілітації інвалідів; реабілітаційні центри для дітей та молоді з функціональними обмеженнями; центри зайнятості, центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх; соціальні гуртожитки, клуби за місцем проживання тощо), церква, неурядові організації.

Організація та здійснення соціально-педагогічної діяльності в межах зазначених соціальних інституцій неможлива без використання різноманітних технологій. Технологічні ресурси – сукупність форм,

методів та прийомів, що застосовуються соціальними службами, закладами соціального обслуговування, громадськими організаціями та спеціалістами й волонтерами з метою задоволення потреб чи вирішення проблем окремих осіб чи соціальних груп. У практичній соціально-педагогічній роботі найчастіше застосовуються прикладні технології соціально-правового захисту, соціального обслуговування, соціальної профілактики, соціальної реабілітації, соціального опікунства, патронажу, супроводу, рекламно-інформаційні технології.

Наявність матеріальних засобів, технологій та спеціалістів і волонтерів ще не є достатньою умовою для здійснення соціально-педагогічної діяльності. У вік бурхливого розвитку інформаційних технологій не можна не зважати на пріоритетні позиції інформаційного поля в забезпеченні високого рівня професійної діяльності. Важливими ознаками інформаційного ресурсу є те, що він може бути системоутворювальним і керівним чинником діяльності людини, суспільства й держави. Інформація як феномен – це тільки психічний відтінок дійсних явищ, процесів і об'єктів. Тобто це ідеальний, несаморухомиий образ, відірваний від свого носія і тому енергетично „мертвий”. Інформація зароджується винятково в суб'єктно-об'єктних відносинах і тому може бути „оживленою” тільки в діяльності людини.

Інформаційні ресурси соціально-педагогічної роботи – це окремі документи та масиви документів, результати інтелектуальної, творчої та інформаційної діяльності, бази та банки даних, всі види архівів, бібліотечні, музейні фонди та інші, що містять відомості і знання, зафіксовані на відповідних носіях інформації.

Деталізуючи ці види інформаційних ресурсів, виокремлюють такі: різноманітні документи (закони, звіти, накази, постанови); спеціальну літературу; інформацію засобів масової інформації; інформаційну мережу Інтернет (інформаційно-пошукові сервери, сайти урядових, громадських організацій, організацій донорів); рекламно-інформаційну продукцію різноманітних соціальних служб та неурядових організацій; усну інформацію спеціалістів та волонтерів.

Організуючи соціально-педагогічну діяльність, важливо також зважати на ресурс часу, оскільки саме від кількісних характеристик тривалості вирішення певних соціально-педагогічних проблем залежить як ініціативність людей, так і міра їх задоволеності певними послугами та змінами. Часовий ресурс у цілому складається з витрат часу, потрібних для реалізації кожного наміченого виду діяльності, і має бути визначений на підставі міркувань, планів, розрахунків. Визначаючи загальний часовий ресурс, слід враховувати, що окремі види діяльності можуть виконуватися одночасно, а деякі можуть бути реалізовані лише послідовно.

3.8. Професійний портрет соціального педагога

Пояснення

Посада соціального педагога введена в Україні з 1993 р., а до Державного класифікатора професій у 2000 р.

Соціальний педагог – спеціаліст, зайнятий у сфері соціально-педагогічної роботи або освітньо-виховної діяльності. Він організовує взаємодію освітніх та позанавчальних установ, сім'ї, громадськості з метою створення у соціальному середовищі умов для соціальної адаптації та благополуччя в мікросоціумі дітей та молоді, їх всебічного розвитку.

Соціальний педагог у відповідності з посадовими обов'язками: вивчає психолого-медико-педагогічні особливості дітей та молоді; умови їх життя в мікросоціумі; виявляє інтереси, потреби, труднощі, проблеми, конфліктні ситуації відхилення в поведінці дітей та молоді; надає їм своєчасну допомогу та підтримку; виступає посередником між особистістю та організацією, сім'єю, спеціалістами різних соціальних служб, відомств та адміністративних органів; здійснює реабілітацію дітей-інвалідів; організує роботу з дітьми та молоддю за місцем проживання; забезпечує соціальний супровід дітей-сиріт; працює по профілактиці негативних явищ серед дітей та молоді.

Придатність спеціаліста до виконання перелічених посадових обов'язків визначається рівнем сформованості в нього когнітивного (знання) та операційного (вміння) компонентів готовності до соціально-педагогічної діяльності. До системи базових теоретичних знань соціального педагога зараховують знання: основ соціальної політики держави і соціально-правового захисту дітей та молоді; основ соціології, психології та педагогіки; основних закономірностей розвитку особистості; специфіки потреб та інтересів різних вікових груп дітей і молоді; специфіки роботи в різних мікросоціумах; особливостей діяльності з сім'єю, різними групами дітей та молоді; функцій державних і недержавних організацій в системі соціально-педагогічної діяльності; способів психолого-педагогічної діагностики; сучасного стану і тенденцій розвитку дитячих та молодіжних об'єднань.

Ці знання реалізуються в практичній діяльності соціального педагога. Вони тісно пов'язані з професійними вміннями.

Комунікативні уміння передбачають володіння культурою міжособового спілкування, налагодження контакту з іншою людиною, розвиток взаємодії з клієнтом в позитивному емоційному напрямку.

Аналітичні вміння спрямовані на аналіз процесів, що відбуваються в соціумі, аналіз стану дитини та впливу на неї мікросоціуму; виділення проблем дитини та розуміння сумісної діяльності з нею щодо їх подолання.

Організаторські вміння – створення і розвиток офіційної та неофіційної мережі соціальної підтримки особистості, залучення волонтерів, що можуть надати ресурси, послуги та інші види допомоги.

Прогностичні вміння передбачають прогнозування розвитку особистості з урахуванням її проблем; постановку мети діяльності та її завдань, передбачення можливого результату роботи; планування етапів майбутньої діяльності.

Проектувальні вміння дозволяють створювати програми діяльності по окремих напрямках роботи; здійснювати відбір необхідних методів та форм діяльності; конкретизувати зміст роботи в кожному окремому випадку.

Соціально-педагогічна робота належить до таких видів професійної діяльності, в яких не лише знання та вміння, а особистісні якості спеціаліста впливають у багатьох випадках на її результативність. Визначаючи особистісні характеристики соціального педагога, слід завжди пам'ятати, що він працює в сфері "людина-людина", яка вимагає від спеціаліста в першу чергу здатності успішно функціонувати в системі міжособистісних відносин. Тому професійна компетентність соціального педагога визначається наявністю в нього групи особистісних якостей.

Психологічні характеристики: емоційна врівноваженість, низька тривожність, творче мислення, послідовність у діях, наполегливість, стриманість, уважність, спостережливість.

Морально-етичні якості: гуманність, доброта, терпимість, справедливість, тактовність, емпатійність, скромність, відповідальність.

Психоаналітичні якості: адекватна самооцінка, самокритичність, самоаналіз, прагнення до самовдосконалення.

Психолого-педагогічні якості: комунікабельність, зовнішня привабливість, уміння навіювати та переконувати, оптимізм.

Сфери діяльності соціального педагога: соціальні служби різного типу; служби у справах дітей; неурядові організації; установи та заклади, підпорядковані Міністерству охорони здоров'я України; заклади освіти; заклади пенітенціарної системи; центри, відділи, управління, підпорядковані Міністерству у справах сім'ї, молоді та спорту.

Використана та рекомендована література

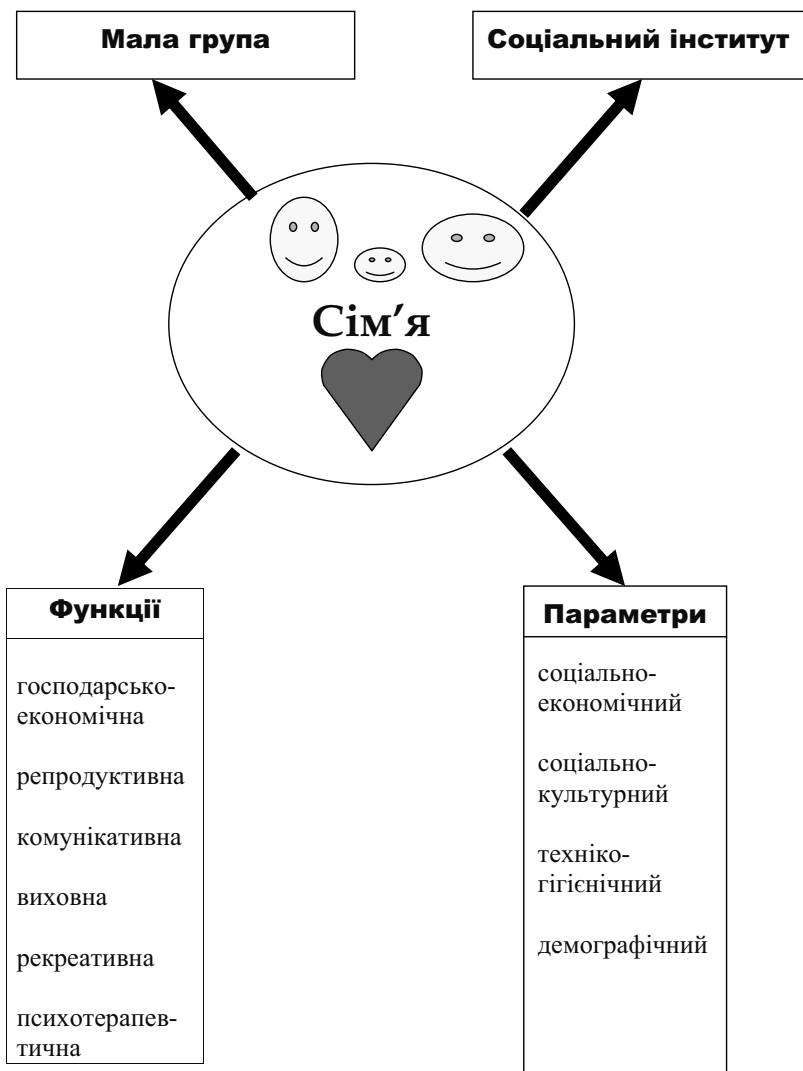
1. Басов Н.Ф. Социальный педагог: Введение в профессию: Учеб. пособие / Н.Ф.Басов, В.М. Басова, А.Н. Кравченко. – М.: Академия, 2006.
2. Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи: Монографія. – К., 2006.
3. Бочарова В.Г. Социально-педагогическая деятельность как научная категория. Научный доклад. – М., 2002.
4. Вайнола Р.Х. Технології соціально-педагогічної роботи. Курс лекцій. – К., 2008.
5. Галагузова Ю.Н. Подготовка социальных педагогов: пора преодолеть противоречия // Социальная педагогика. – 2003. – №1.
6. Гиль С.С., Осинцева С.А. Теоретические и прикладные основы создания системы социально-педагогической поддержки молодежных инициатив на муниципальном уровне. – М., 2003.
7. Липский И.А. Социальная педагогика. Методологический анализ: Учеб. пособие. – М., 2004.
8. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: Учебник. – М., 2003. – 269 с.
9. Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики: Учебник для студентов высших педагогических заведений. – М., 2002.
10. Никитина Л.Е. Социальная педагогика: Учебное пособие для вузов. – М., 2003.
11. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога. – М., 2001.
12. Основы социальной работы: Учеб. пособие / Н.Ф. Басов, В.М. Басова, О.Н. Бессонова и др.; Под. ред. Н.Ф. Басова. – М, 2005.
13. Превентивна робота з молоддю за методом „рівний-рівному”: Навч. посіб. / За ред. І. Д. Зверєвої. – К., 2002.
14. Професія соціальний педагог / Упоряд.: С. Максименко, О.Главник. За заг. ред. К. Шендеровського, І. Ткач. – К., 2005.
15. Селивоненко О.Г. Ценностные ориентации социально-педагогической деятельности на современном этапе развития социальной педагогики // Образование и общество. – 2001. – № 5.
16. Складарова Т.В. Современные аспекты социально-педагогической деятельности // Образование. – 2004. – № 11.
17. Словарь по социальной педагогике: Учебное пособие для студентов высш. учеб. заведений / Авт.-сост. Л.В. Мардахаев. – М., 2002.
18. Социальная педагогика: Курс лекций /Под общей ред. М.А. Галагузовой. – М., 2000.
19. Социальная педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. В.А.Никитина. – М., 2000.

20. Социальная работа: Введение в профессиональную деятельность: Учеб. пособие / Отв. ред. проф. А.А. Козлов. – М., 2005.
21. Социальная работа: теория и организация: Учеб. пособие / П.П. Украинец, С.В. Лапина, С.Н. Бутова и др. – Минск, 2005.
22. Социальная работа: теория и практика: Учеб. пособие / Отв. ред. Е.И. Холостова. – М., 2001.
23. Социально-педагогическая работа школы / Авт. Н.И. Грибенчук, под. ред. С.В. Ивановой. – М., 2005.
24. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За ред. І.Д. Зверєвої. – К., 2008.
25. Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. проф. А.Й. Капської – К., 2005.
26. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За ред. І.Д. Зверєвої. – К., 2006.
27. Фирсов М.В., Студенова Е.Г. Теория социальной работы: Учеб. пособие для студ. высших учебных заведений. – М., 2001.
28. Харченко С.Я., Краснова Н.П., Харченко Л.П. Соціально-педагогічні технології: Навч.-метод. посіб. – Луганськ, 2005.
29. Шептенко П.А., Воронина Г.А. Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под ред. В.А. Сластенина. – М., 2000.
30. Штефан Л.А. Соціально-педагогічна теорія та практика в Україні (20–90-ті р.р. XX ст.). – Харків, 2002.

Модуль 4

Сім'я як об'єкт соціально-педагогічної роботи

4.1. Сім'я – провідний фактор соціалізації особистості

Пояснення

Сім'я – мала соціальна група, створена на основі офіційного чи громадського шлюбу або кровній спорідненості, члени якої об'єднані спільним проживанням і веденням домашнього господарства, виконанням сімейних функцій, емоційними зв'язками та взаємними юридичними й моральними зобов'язаннями стосовно один до одного, родинними традиціями.

Сім'я також визначається як соціальний інститут, що характеризується спільною формою взаємовідносин між людьми, в межах якого здійснюється основна частина їх життєдіяльності. Як виховний інститут нуклеарна сім'я складається з трьох основних підсистем: чоловік – жінка; батьки – діти; дитина – дитина. Ці системи відносно автономні одна від одної, проте взаємозалежні у повсякденному житті.

Протягом усього життєвого шляху особистості сім'я є тим найближчим мікросоціальним оточенням, яке опосередковує і визначає своєрідність її життєдіяльності, тому сім'я виступає провідним мікрофактором соціалізації особистості. Функція первинної соціалізації дітей полягає насамперед у їх ознайомленні через спосіб життя сім'ї і поведінку батьків з культурою, традиціями й цінностями суспільства, моделями поведінки, з соціальними ролями та особливостями різних соціальних позицій та прилученням до них.

Основні *соціалізуючі функції* сім'ї:

- забезпечення фізичного та емоційного розвитку індивіда;
- формування статевої ідентифікації дитини;
- розвиток здібностей і потенційних можливостей;
- забезпечення дитині почуття захищеності;
- формування ціннісних орієнтацій особистості;
- оволодіння дитиною основними соціальними нормами.

Сім'я є першоосновою духовного, економічного та соціального розвитку суспільства. У процесі свого розвитку сім'я набула функцій, які тільки в сукупності забезпечують повноцінність її існування, саморозвитку та широку життєдіяльність як соціального інституту. Як соціальний інститут сім'я виконує в суспільстві такі **функції**:

- *господарсько-економічну* – планування сімейного бюджету, організація споживчої діяльності, ведення домашнього господарства та організація побуту сім'ї;
- *репродуктивну* – продовження людського роду через народження дітей;

- *комунікативну* – створення сприятливого сімейного мікроклімату, організація внутрішньосімейного спілкування;
- *виховну* – передача дорослими членами сім'ї соціального досвіду дітям;
- *рекреативну* – організація вільного часу та відпочинку сім'ї, розвиток інтересів і потреб її членів;
- *психотерапевтичну* – психологічна підтримка членів сім'ї в різних життєвих ситуаціях, створення доброзичливого емоційного клімату в сім'ї з метою відновлення фізичних та психічних сил членів родини, витрачених в різних стресових ситуаціях.

Кожна сім'я відрізняється одна від одної за такими основними параметрами:

- *соціально-культурний* – освітній рівень подружжя, їх участь у житті суспільства;
- *соціально-економічний* – майнові характеристики сім'ї, зайнятість подружжя у сфері суспільного виробництва;
- *техніко-гігієнічний* – умови проживання, обладнання житла, особливості способу життя;
- *демографічний* – кількість членів сім'ї.

Стабільність сім'ї значною мірою зумовлена сімейними традиціями – родинними святами (народного та релігійного календаря, пам'ятними сімейними датами й днями народження членів сім'ї, традиціями вшанування членів роду), звичаєвими моделями поведінки та спілкування (незаперечною повагою й авторитетом старших членів сім'ї, турботою про менших і більш слабких, підтримкою родинних стосунків, захистом членів сім'ї та роду), колективним веденням спільного господарства й відповідального виконання соціальних ролей матері, батька, чоловіка, дружини, дітей, брата, сестри тощо.

Кожний етап розвитку суспільства позначається на “обличчі” сім'ї. В останні роки в житті сучасної сім'ї спостерігається ряд негативних тенденцій. До них насамперед належать:

- збільшення кількості сімей з низькими доходами;
- погіршення матеріального забезпечення дітей;
- посилення нервової напруженості людей, зростання кількості стресів та екстремальних ситуацій, які негативно позначаються на психологічному мікрокліматі сім'ї;
- формалізація стосунків дорослих членів родини з дитиною внаслідок зайнятості батьків;
- переважання малодітних сімей;
- збільшення числа дітей, народжених поза шлюбом;

- домінування у багатьох сучасних сім'ях матеріальних цінностей над духовними, що сприяє виникненню у підростаючого покоління тенденції до прагматизму, скнарості, зневажливого ставлення до толерантних взаємин;
- збільшення кількості асоціальних сімей.

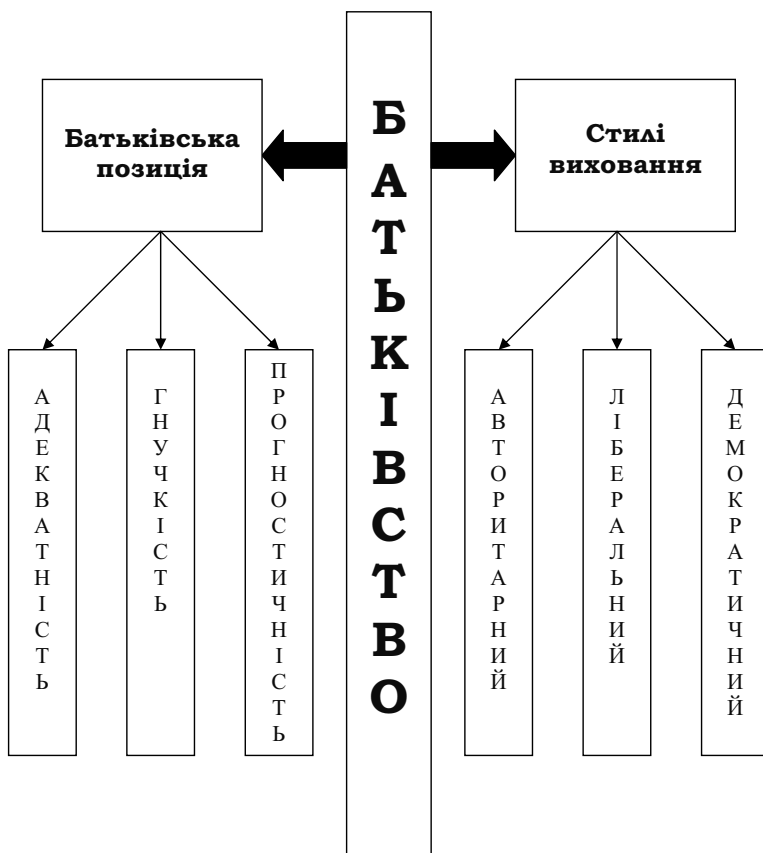
4.2. Типи сімей

Класифікаційна ознака	Види сімей
За загальним складом	Нуклеарна сім'я Складна сім'я (сім'я з кількох поколінь) Неповна сім'я Материнська сім'я
За кількістю дітей	Бездітна сім'я Малодітна сім'я Багатодітна сім'я
За наявністю нерідних дітей	Опікунська сім'я Прийомна сім'я
За сімейним стажем	Молода сім'я Сім'я середнього шлюбного віку Зріла сім'я
За типом главенства у сім'ї	Демократична (партнерська) сім'я Авторитарна (домінаторна) сім'я
За національним (етнічним) складом	Однонаціональна сім'я Міжнаціональна сім'я Сім'я з громадян різних держав Сім'я з осіб різного віросповідання
За місцем проживання	Міська сім'я Сільська сім'я Віддалена сім'я
За рівнем матеріального достатку	Малозабезпечена сім'я Заможна сім'я Елітарна сім'я

Закінчення таблиці

Класифікаційна ознака	Види сімей
За професійною діяльністю подружжя	Робітнича сім'я Фермерська сім'я
За соціальним складом	Соціально гомогенні (однорідні) сім'ї Соціально гетерогенні (неоднорідні) сім'ї
За особливими умовами сімейного життя	Студентська сім'я Дистантна сім'я Позашлюбна сім'я
За якістю сімейних взаємин	Благополучні сім'ї Неблагополучні сім'ї (сім'ї зі стійкими конфліктами у взаємовідносинах між подружжям, батьками і дітьми; сім'ї з алко- чи наркозалежними членами; сім'ї з низьким морально-культурним рівнем батьків; сім'ї з насильством щодо членів родини; сім'ї, де є засуджені чи ув'язнені; сім'ї, де є серйозні помилки і прорахунки у вихованні дітей)
За виконанням основних функцій	Сім'я групи ризику (в основному виконує всі функції, але окремі з них недостатньо) Проблемна сім'я (не спроможна самостійно виконувати свої функції, самостійно вирішувати проблеми, потребує допомоги фахівців) Кризова сім'я (не виконує своїх базових функцій, має низку проблем і не може розв'язати їх самостійно без професійної допомоги спеціалістів)

4.3. Характеристика батьківства

Пояснення

Батьківство – процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку та навчання дітей. Розвинена форма батьківства характеризується відносною стабільністю й реалізується в узгодженості між батьками поглядами на батьківство. Цю форму батьківства складають такі компоненти: ціннісні орієнтації подружньої пари (сімейні цінності); батьківські установки та сподівання; батьківські почуття; батьківська позиція; батьківська відповідальність; стиль сімейного виховання. Кожний компонент батьківства включає три складники: *когнітивний, поведінковий та емоційний*.

Ціннісні орієнтації об'єднують людей в сім'ю й створюють перспективу для її розвитку. Вони визначають мету народження та шляхи виховання дитини в сім'ї. Батьки впливають на формування ієрархії цінностей у дітей не тільки як емоційно близькі люди, але й як представники світу дорослих, з якими діти ідентифікують себе. Цінності сім'ї є важливим фактором для сімейної системи – як на рівні взаємодії подружньої пари, так і на рівні взаємодії батьків з дітьми. Щодо ціннісних орієнтацій, то когнітивний складник характеризується тим, яка інформація знаходиться на рівні переконань. Перш за все, це переконання щодо пріоритету будь-якої мети та завдань життя, типів поведінки, життєвих принципів. Емоційний складник ціннісних орієнтацій визначає ставлення людини до цінностей. Наприклад, батьки радіють, коли дитини добре вчиться, бо освіта входить до пріоритетів сімейних цінностей. Поведінковий складник може бути як раціональним, так і ірраціональним, головне в ньому – спрямованість на реалізацію ціннісної орієнтації, досягнення значущої мети, захисту тієї чи іншої суб'єктивної цінності. Особливістю сімейних цінностей є взаємодія всіх перелічених компонентів, почуттів, знань, переконань та поведінкових проявів.

Батьківські установки – погляд батька або матері на свою роль, який включає, в тому числі, і репродуктивну установку, заснований на когнітивному та поведінковому компонентах. *Батьківські сподівання* передбачають право очікувати від інших визнання їхньої соціальної ролі батьків, відповідної поведінки оточуючих, узгодженої з роллю, а також поводитись відповідно до очікувань оточуючих. Вони також містять три складники: когнітивний складник виявляється в уявленнях про репродуктивні норми суспільства, про розподіл батьківських ролей та ідеальний образ дитини. Емоційний аспект виявляється в емоційному фоні у реалізації батьківських установок та очікувань. Поведінковий складник визначає реальну репродуктивну поведінку, взаємини подружжя, батьківське ставлення та батьківські позиції.

У структурі батьківського ставлення виокремлюють інтегральне прийняття або нехтування дитиною; міжособистісну дистанцію; форми та напрями контролю дитини; соціально бажану поведінку. До когнітивного складника батьківського ставлення зараховують уявлення про різні способи та форми взаємодії з дитиною, знання про мету

виховання та розвитку дитини. Емоційний складник батьківського ставлення містить оцінки та судження щодо різних типів батьківського ставлення, а також емоційне забарвлення поведінкового прояву батьківського ставлення. Поведінковий складник – форми та способи підтримки контакту з дитиною, контролю, виховання взаємин.

Батьківські почуття емоційно забарвлюють батьківське ставлення. Вони складаються з групи почуттів, яка вирізняється від інших емоційних зв'язків. Їхня специфіка полягає в тому, що турбота батьків про дітей необхідна для підтримання життя дитини. А потреба у батьківській любові є життєво необхідною для маленької дитини. Любов кожного з батьків – джерело та гарантія емоційного благополуччя людини, підтримки її психічного та фізичного здоров'я. Батьківська любов не є вродженим почуттям людини. Вона формується упродовж її життя. Любити дитину – означає вміти будувати з нею контакт, бачити зміни в її розвитку, довіряти дитині, навчатись приймати її такою, якою вона є. Батьківські почуття можуть бути суперечливі, абівалентні. Залежно від ситуації у батьків можуть виникати як позитивні, так і негативні почуття, серед яких – роздратованість, гнів, почуття провини, страху тощо.

Батьківська позиція – психологічна й виховна спрямованість матері та батька, заснована на свідомій чи неусвідомлюваній оцінці дитини, що знаходить своє вираження в певних способах і нормах взаємодії з нею. Складниками батьківської позиції є: *адекватність* (найбільш близька до об'єктивної оцінка психологічних та характерологічних особливостей дитини, побудова виховного впливу на основі такої оцінки); *гнучкість* (здатність змінювати методи та форми спілкування і впливу на дитину відповідно до її вікових особливостей, конкретних ситуацій); *прогностичність* (здатність батьків до прогнозування подальшого розвитку життя дитини та побудови взаємодії з нею).

Батьківська відповідальність, як складник феномена батьківства, належить до ряду складних понять в психології особистості й соціальній психології. Вона має дуальну природу і включає як відповідальність перед соціумом, так і відповідальність перед совістю за життя та виховання дітей. Когнітивний складник батьківської відповідальності проявляється в уявленнях про відповідальну та безвідповідальну поведінку батьків, про розподіл відповідальності між матір'ю та батьком. Емоційний складник – у ставленні до перерозподілу обов'язків у сім'ї, емоційному забарвленні цього процесу та у процесі оцінювання себе як батька, матері з точки зору відповідальності.

Стиль сімейного виховання – це своєрідне поєднання перелічених вище структурних компонентів – ціннісних орієнтацій подружньої пари, батьківських установок та сподівань, батьківського ставлення, батьківських почуттів, батьківських позицій, батьківської відповідальності. У психолого-педагогічній літературі існує багато різноманітних підходів до класифікації стилів сімейного виховання. Проте найчастіше говорять про наступні три: авторитарний, ліберальний та демократичний. Батьки,

схильні до авторитарного стилю, мають тенденцію до карально-насиленницької дисципліни, надмірно контролюють всі вчинки дитини, вимагають від неї покірливості, обмежують ступінь вибору дитини, нетерплячі до дитячих недоліків та проявів “дитячості”, не бажають йти на компроміси з дитиною. У результаті цього в дитини розвиваються невпевненість в собі, страх, мстивість, агресивність стосовно слабших, занижена самооцінка, велика ймовірність підпадання під вплив “сильних”, пристосуванство, улесливність.

Батьки, які вибирають ліберальний стиль виховання, мають незначний контроль за поведінкою дитини або повну його відсутність внаслідок байдужого ставлення до виконання батьківських обов’язків. Проявами ліберального стилю також можуть бути всюдозволеність, виконання всіх забаганок дитини, невиправдана ідеалізація її батьками. Наслідками такого стилю виховання для дитини в першому випадку можуть бути надмірне самолюбство, затримка емоційного розвитку, відчай, недовіра до дорослих, озлобленість, розчарування. У випадку “запещеного дитинства” в індивіда розвивається інфантильність, егоїзм, впертість, вередливість, завищена самооцінка.

Батьки, які є прихильниками демократичного стилю виховання, поважають особистість дитини, приймають її такою, якою вона є, дають зрозуміти дитині, що її справи є важливими для батьків, довіряють дитині, дозволяють робити їй власний вибір, заохочують її самостійність, засуджують не саму дитину, а її вчинок, прислухаються до думок дитини, проводять разом з нею вільний час, допомагають їй розвивати свої здібності. Результатом такого виховання є формування самодостатньої особистості з адекватною самооцінкою, яка може приймати відповідальні рішення.

Окрім цієї класифікації стилей виховання, досить поширеною є класифікація Є.Г. Ейдеміллера, в якій виокремлені такі стилі: *гіпопротекція* (недостатній догляд за дитиною, контроль за її поведінкою, брак чи відсутність турботи про фізичний і духовний розвиток дитини, відсутність інтересу до справ дитини); домінуюча *гіперпротекція* (завищена увага і турбота про дитину, яка проявляється в надмірній опіці та постійному контролі, великій кількості заборон та обмежень); *потураюча гіперпротекція* (центрація батьків на дитині як “кумирі сім’ї”, оберігання дитини від усіляких труднощів, надмірне обожнювання дитини, потурання всім її бажанням, захоплення мінімальними успіхами); *емоційне відчуження* (дитина є тягарем для батьків, вони часто виявляють незадоволення з приводу її існування, ігнорують потреби дитини. Причиною цього може бути те, що дитина була небажаною, або не справдилися очікування батьків щодо народження дитини певної статі); *підвищена моральна відповідальність* (від дитини вимагають таких проявів почуття обов’язку, які не відповідають її віку, покладають на дитину відповідальність за життя і благополуччя близьких (здебільшого молодших дітей чи старих людей), що не відповідає її реальним можливостям; очікують від дитини великих досягнень в житті, і вона боїться не справдити ці сподівання рідних).

4.4. Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з сім'єю

За кількісною ознакою	Види форм
Індивідуальні	Бесіда Консультація Інформування Листування
Групові	Тренінг Семінар Лекторій Курси Консультпункт Сімейний клуб Школа молодих батьків Відеолекторій Зустрічі зі спеціалістами Прес-конференція Вечір запитань та відповідей Конкурс Виставка Круглий стіл Група самопомоги Ігрові програми
Масові	Тематичний день (День матері, День спортивної сім'ї) Тематичний тиждень (тиждень без насилля) Культурні акції та заходи в мікрорайоні Благодійна акція Тематичний вечір Тематичні передачі на радіо та телебаченні Соціально-рекламна кампанія

Пояснення

Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з сім'єю обумовлюються групою таких чинників: типом сім'ї; проблемами, які існують в сім'ї; видом соціального інституту, що працює з сім'єю, та напрямом фахової підготовки спеціаліста, який надає послуги сім'ї.

Основний зміст соціально-педагогічної роботи з сім'єю складають забезпечення сім'ї різних видів соціального обслуговування (соціальної допомоги та соціальних послуг), реабілітаційна та профілактична робота, соціальне інспектування, соціальний супровід окремих категорій сімей. Вони реалізуються у практичній діяльності соціального педагога шляхом використання різноманітних методів, прийомів та форм соціально-педагогічної роботи, вибір яких обумовлений переліком вищезазначених чинників.

Соціальне обслуговування сім'ї реалізується через: забезпечення сім'ї різноманітних виплат, гарантованих державою у законодавчому порядку; надання малозабезпеченим сім'ям різних видів матеріальної підтримки (одяг, медикаменти, харчування, санаторні путівки, оздоровлення членів сім'ї тощо); психологічна підтримка сім'ї у складних життєвих ситуаціях; надання різноманітних консультативних послуг сім'ї; створення мережі організації для надання культурно-освітніх та фізично-оздоровчих послуг членам сім'ї, забезпечення її змістовного дозвілля (центри дозвілля, навчальні курси, клуби та гуртки за інтересами, школи молоді сім'ї тощо).

Соціально-реабілітаційна робота з сім'єю в першу чергу спрямована на відновлення виховного потенціалу сім'ї, захист прав членів родини у кризових ситуаціях, зміну соціального та сімейного статусу окремих членів сім'ї. Така робота здійснюється соціальним педагогом в школі, спеціалістами центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Об'єктами соціальної реабілітації в сім'ї є члени родини, які зазнають у ній різних форм психічного, фізичного та сексуального насильства; сім'ї, які за певних умов послабили або неправильно реалізують свою виховну функцію; сім'ї, в яких окремі члени потребують медичної або професійної реабілітації. Діяльність спеціалістів щодо реабілітації сім'ї спрямована на укріплення родинних зв'язків, подолання відчуженості дитини чи членів родини від сім'ї, корекцію взаємостосунків у сім'ї, допомогу окремим членам сім'ї у професійному та соціальному становленні.

Основними формами роботи щодо соціальної реабілітації сім'ї є індивідуальні та групові. Серед індивідуальних форм роботи важлива роль належить консультаціям та психотерапевтичним бесідам з батьками, подружжям та дітьми. Серед групових форм роботи слід відзначити тренінгові заняття, які можуть проводитися як з подружніми

парами, так і окремо з чоловіком та жінкою. В останні роки практикуються спільні тренінги батьків та дітей. Груповими формами психолого-педагогічної реабілітації є семінари, відеолекторії, зустрічі з спеціалістами, групи самодопомоги тощо.

Соціально-профілактична робота з сім'єю спрямована на попередження неконструктивної взаємодії між членами сім'ї, різних форм насильства, помилок у сімейному вихованні, формування різних видів хімічної залежності у членів сім'ї, виявлення потенційно неблагополучних сімей.

В основному групові та масові форми роботи є провідними у таких напрямках: зміцнення інституту сім'ї шляхом формування у населення розуміння сім'ї як базової цінності в житті людини; підготовка молоді до сімейного життя, відповідального батьківства; пропагування здорового способу життя серед членів сім'ї; психолого-педагогічна просвіта подружжя з питань побудови конструктивних взаємостосунків та сімейного виховання; попередження типових причин розлучень. Серед основних форм профілактичної роботи можна виокремити лекторії, семінари, тренінги, клуби для молодих сімей, тематичні дні, тематичні передачі на радіо та телебаченні тощо.

Оцінка потреб сім'ї – це процес збору, узагальнення й аналізу інформації щодо стану та життєвих обставин сім'ї з метою визначення необхідних видів соціальних послуг, соціальної допомоги, методів втручання, спрямованих на зміну ситуації в сім'ї чи поведінки її членів на краще.

Оцінка потреб має певні *етапи* здійснення: експрес-оцінка (триває один день), початкова оцінка (до семи днів), комплексна оцінка (до тридцяти днів). Зокрема завданнями експрес-оцінки є: з'ясування основної інформації про сім'ю, її проблеми та потреби, причини звернення; уточнення (у разі потреби) інформації про дитину, її батьків та представників найближчого оточення в інших відомствах; заповнення відповідної форми, яка містить інформацію про склад сім'ї, стислий опис основної проблеми; прийняття рішення щодо подальшої роботи з сім'єю.

Початкова оцінка передбачає збір і аналіз первинної інформації, отриманої з різних джерел (люди, організації, установи, які працюють з дорослими та дітьми чи співпрацювали з ними в минулому, а також представники громади, родичі, сусіди тощо) щодо умов проживання, здоров'я, освіти, значних подій (позитивних – негативних) у житті сім'ї; Соціальний педагог/соціальний працівник з'ясовує: чи сім'я насправді потребує допомоги, соціального супроводу, чи необхідні негайні дії; основні проблеми розвитку дитини, здатність батьків реагувати на них та інші фактори, що негативно впливають на дитину; які послуги необхідно надати клієнтам; чи необхідно проводити комплексну оцінку

потреб сім'ї. Значущими у визначенні потреб сім'ї є знайомство з історією сім'ї, її функціонуванням, визначення стосунків з „розширеною родиною”, забезпеченість житлом, її бюджет, соціальні зв'язки сім'ї, її інтеграція в суспільство тощо. Існують різні методи діагностики сім'ї, сімейних стосунків, внутрішньої взаємодії. Серед найбільш застосовуваних є складання генограми, складання соціальної сітки сім'ї, використання тестових методик тощо.

У роботі з сім'ями, що опинилися в складних життєвих обставинах, важливо навчитися виявляти *ключову* проблему, яка має певні ознаки, часові межі. Це вміння визначати причину й наслідки; відрізнити інформацію від емоцій (деякі факти – емоційні, але не інформаційні); аналізувати інформацію з різних джерел (сусіди, вчитель, колеги тощо); враховувати думки і вислови оточення; визначити й аналізувати сім'ю як систему, що функціонує з визначеними взаємостосунками. При визначенні ключової проблеми сім'ї необхідно враховувати ознаки, які є показниками наявності декількох проблем.

Обов'язкова умова початкової оцінки – її документування. Результатом початкової оцінки може бути: завершення роботи з клієнтом (якщо зміст його звернення не відповідає критеріям діяльності служби) або переадресація в іншу соціальну службу; термінове реагування на звернення та відкриття випадку (якщо є загроза життю дитини); ініціювання проведення комплексної оцінки (тобто прийняття рішення щодо відкриття випадку, здійснення соціального супроводу тощо).

Соціальне інспектування – система заходів, спрямованих на здійснення контролю за додержанням вимог законодавства щодо захисту прав та свобод дітей і молоді шляхом з'ясування причин, які призвели до виникнення складних життєвих обставин, та забезпечення права на отримання своєчасної допомоги, у т.ч. вжиття негайних заходів для подолання складних життєвих обставин. Зміст соціального інспектування включає такі етапи:

1. Вивчення життєдіяльності:

- сім'ї, яка опинилася у складних життєвих обставинах (у т.ч. в разі загрози жорстокого поводження або вчинення насильства стосовно дитини чи інших членів сім'ї, наявності наркотичної або алкогольної залежностей батьків або одного з них);
- сімей, члени яких мають інвалідність або ВІЛ-інфекцію;
- жінок, які виявили намір відмовитися від новонародженої дитини, вагітних жінок, які перебувають у складних життєвих обставинах, тощо;
- сім'ї неповнолітнього, який перебуває у місцях позбавлення волі або повернувся з місць відбування покарання; неповнолітнього та молодих осіб, засуджених без позбавлення волі (у т.ч. батьків або одного з них);

- родичів осіб, які перебувають у центрах соціально-психологічної допомоги, соціальних гуртожитках для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальних центрах матері та дитини, центрах соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями, центрах для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді тощо.
2. Ознайомлення з умовами її проживання з метою діагностики складних життєвих обставин (здійснюється шляхом первинної оцінки).
 3. Підготовка висновків та рекомендацій (передбачає аналіз причин та факторів, які обумовили виникнення складних життєвих обставин, та їх можливі наслідки) щодо подальшої роботи з сім'єю чи особою у вирішенні складних життєвих обставин з метою сприяння призначенню різних видів соціальної допомоги; вжиття термінових заходів для залучення інших підприємств, установ, організацій, звернення до органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, суду тощо у виявленні порушень прав та свобод дітей та молоді, які потребують негайного реагування; необхідності занесення до загального банку даних сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Види соціального інспектування: планове, оперативне, моніторингове.

Планове інспектування здійснюється відповідно до затвердженого директором Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді плану.

Оперативне інспектування здійснюється за умови звернення фізичних або юридичних осіб у разі виникнення обставин, які потребують термінового втручання суб'єктів соціальної роботи з дітьми та молоддю.

Моніторингове інспектування (експертиза) здійснюється з метою надання відповідної оцінки виконаних заходів у вирішенні складних життєвих обставин та підготовки об'єктивного висновку і рекомендацій за результатами проведеної роботи.

Методами соціального інспектування є: вивчення документації, обстеження, спостереження, інтерв'ю, бесіда, анкетування тощо.

Соціальне інспектування здійснюється комісією, створеною наказом Центру, до складу якої входить спеціаліст Центру, а також, у разі потреби, залучаються представники служби у справах дітей, управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, управлінь (відділів) та закладів охорони здоров'я, управлінь (відділів) освіти і науки, дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних та поза-шкільних навчальних закладів, органів праці та соціального захисту населення, органів внутрішніх справ та органів місцевого самоврядування (за згодою).

Результати соціального інспектування відображаються в акті соціального інспектування, до якого на підтвердження викладених

фактів можуть додаватися копії відповідних документів. В акті соціального інспектування зазначають причини складних життєвих обставин, висновки та рекомендації щодо подальшої роботи з сім'єю чи особою.

Результатами соціального інспектування можуть бути:

- занесення сім'ї до Банку даних як такої, що опинилася у складних життєвих обставинах;
- винесення на розгляд дорадчого органу питання щодо подальшої роботи з сім'єю чи особою;
- взяття під соціальний супровід;
- надання соціальних послуг;
- рекомендації членам сімей щодо подолання складних життєвих обставин власними силами, засобами та можливостями;
- клопотання про направлення до закладу соціального обслуговування;
- звернення до органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій всіх форм власності з метою сприяння ними вирішенню питань щодо подолання складних життєвих обставин;

Соціальний супровід (соціальне супроводження) – різновид соціально-педагогічної діяльності, що є формою соціальної підтримки та передбачає впродовж певного (іноді досить тривалого) терміну надання конкретній особі чи сім'ї комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних, інформаційних послуг соціальним педагогом/працівником, а також, у разі потреби, спільно з іншими фахівцями (психологами, педагогами, юристами, медичними працівниками тощо) з різних установ та організацій.

Мета соціального супроводу/супроводження – поліпшення життєвої ситуації, мінімізація негативних наслідків чи навіть повне розв'язання проблем отримувача/отримувачів послуг.

Соціальний супровід передбачає:

- здійснення соціальної допомоги, надання соціальних послуг та соціальної реабілітації відповідно до потреб особистості та характеру самих проблем;
- соціальне виховання, що включає створення умов та проведення заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування соціально-позитивних ціннісних орієнтацій;
- психологічну, соціальну та юридичну підтримку, призначенням якої є надання професійної посередницької допомоги у розв'язанні різноманітних проблем;
- консультування, у процесі якого виявляються основні напрями подолання складних життєвих обставин;

- збереження, підтримка і захист здоров'я сім'ї чи особи, сприяння у досягненні поставленої мети і розкритті їх внутрішнього потенціалу тощо.

Соціальний супровід розпочинається на підставі результатів соціального інспектування та інформації, що підтверджує наявність складної життєвої обставини після рішення дорадчого органу про взяття сім'ї чи особи під соціальний супровід. Без рішення дорадчого органу сім'ю або особу може бути взято під соціальний супровід за особистим зверненням сім'ї або особи та в разі письмової відмови від винесення їхнього питання на розгляд дорадчого органу.

Початок соціального супроводу починається після видання центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді відповідного наказу, яким призначається спеціаліст, відповідальний за здійснення соціального супроводу.

Обов'язковою умовою взяття сім'ї чи особи під соціальний супровід Центром є згода сім'ї чи особи та укладання договору про здійснення соціального супроводу, в якому зазначаються права та обов'язки кожної зі сторін.

План соціального супроводу сім'ї або особи складається після здійснення оцінки потреб сім'ї або особи, яка опинилася у складних життєвих обставинах. У плані зазначаються конкретні заходи, спрямовані на подолання життєвих труднощів. План узгоджується та підписується усіма повнолітніми членами сім'ї, які братимуть участь у його реалізації, та соціальним працівником, який здійснює соціальний супровід.

План повинен охоплювати основні сфери функціонування сім'ї, які спрямовані на забезпечення навчання та розвитку дитини, емоційного комфорту, задоволення потреб здоров'я, соціального та фізичного функціонування, дозвілля, спілкування, інтеграції тощо, та містити комплекс заходів щодо забезпечення умов для подолання складних життєвих обставин сім'ї або особи та терміни їх реалізації. План складається у двох примірниках, один з яких надається членам сім'ї, другий залишається в Центрі. План, за потреби, але не рідше одного разу на один місяць, аналізується соціальним працівником за участю членів сім'ї або з особою. Соціальний супровід здійснюється на регулярній основі протягом певного періоду. Термін здійснення соціального супроводу визначається індивідуально для кожної сім'ї або особи, але не повинен перевищувати шести місяців. Тривалість соціального супроводу залежить від гостроти проблем, які існують у сім'ї, чи особи, рівня розвитку адаптаційного потенціалу членів сім'ї або особи, ступеня функціональної спроможності сім'ї або особи щодо самостійного подолання труднощів, рівня розвитку зв'язків із соціальним оточенням тощо.

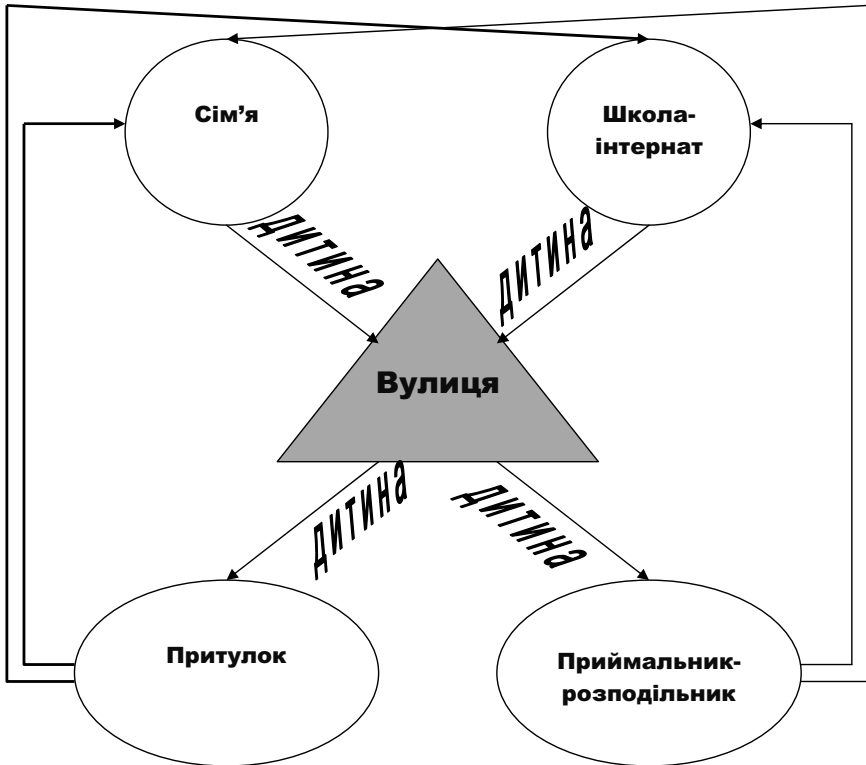
У разі необхідності здійснення супроводу може бути продовжено до одного року. До здійснення соціального супроводу соціальний працівник може залучати, у разі потреби, інших фахівців та використовувати потенціал громади.

Після трьох місяців здійснення соціального супроводу проводиться проміжне оцінювання ситуації, на підставі якої, за необхідності, вносяться зміни до плану, що відображають зміни в потребах та становищі сім'ї.

Коли процес соціального супроводу відповідно до термінів, указаних у договорі, наближається до завершення, здійснюється моніторингове соціальне інспектування сім'ї або особи, на підставі якого приймається рішення про продовження або завершення соціального супроводу.

За потреби, робота із сім'єю продовжується з метою надання необхідних соціальних послуг після завершення соціального супроводу.

4.5. Соціальне сирітство в Україні

Пояснення

Соціальне сирітство – явище, обумовлене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов’язків по стосовно до неповнолітньої дитини.

Соціальні сироти – це особлива група дітей, батьки яких внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин не виконують батьківських функцій.

На сьогодні в Україні не існує усталеного визначення щодо цієї категорії дітей. У пресі, періодичних виданнях, психолого-педагогічних працях, результатах соціологічних досліджень вживаються такі терміни, як: бездоглядні; бездомні; безпритульні; діти вулиці; діти,

позбавлені батьківського піклування; соціальні сироти; неповнолітні групи ризику.

Причинами соціального сирітства в Україні є: низький матеріальний рівень життя багатьох сімей, безробіття обох чи одного з батьків; зайнятість батьків “човниковим бізнесом”, що вимагає частотої і довготривалої відсутності батьків; відсутність постійного житла (мало-забезпечені сім’ї продають свої оселі, щоб забезпечити собі засоби існування, заздалегідь виписуючи дітей, залишаючи їх без даху над головою); асоціальний спосіб життя одного або обох батьків, як-то різні види залежності (пияцтво, нарко- і токсикоманія), проституція, участь у протизаконній діяльності; примушення дітей до жебрацтва з боку дорослих членів родини; різноманітні форми насильства щодо дітей у сім’ї та державних закладах опіки.

Явище соціального сирітства спостерігається не лише в Україні. У різних формах воно існує в багатьох країнах світу. Як показує міжнародний досвід, його практично неможливо викоринити через багато об’єктивних та суб’єктивних причин. З метою локалізації явища соціального сирітства в Україні розвиваються інноваційні форми опіки, проводяться різні форми роботи з сім’єю, спрямовані на формування відповідального батьківства.

Сьогодні в Україні до “дітей вулиці” зараховують такі групи неповнолітніх:

– *безпритульні діти* – діти, які не мають постійного місця проживання у зв’язку з втратою батьків, асоціальними формами поведінки дорослих в сім’ї, та діти, яких вигнали з дому батьки;

– *бездоглядні діти* – діти, які мають певне місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці в результаті матеріальної неспроможності опікунів (родичів, бабусь, дідусів); психічних розладів батьків; байдужого ставлення останніх до виховання дітей;

– *діти-втікачі із виховних установ* – діти, що зазнали психологічного, фізичного та сексуального насильства в закладах інтернатного типу та притулках;

– *діти-втікачі з зовні благополучних сімей* – діти з високим рівнем конфліктності, патохарактерологічними особливостями, відхиленнями у психічному та особистісному розвитку;

– *діти, що за своїми психологічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці* – діти, позбавлені систематичного батьківського піклування; аутсайтери шкільних колективів; діти з яскраво вираженими ознаками важковиховуваності, діти з діагнозом дромоманія – схильність до бродяжництва та подорожування.

4.6. Соціальний статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Статус	Причини сирітства і браку батьківської опіки та піклування	Юридичні документи, які підтверджують соціальний статус	Можлива форма виховання
Дитина-сирота	Батьки померли або загинули	Свідоцтво про смерть обох батьків. Якщо дитину виховувала одинока мати, має бути свідоцтво про смерть матері та довідка з органу реєстрації актів цивільного стану, що батько дитини записаний за вказівкою матері, згідно зі статтею 135 Сімейного кодексу України	Усиновлення, прийомна сім'я, ДБСТ, опіка, піклування, інтернат
Дитина, позбавлена батьківського піклування	Батьки оголошені померлими	<p>Рішення суду про оголошення батьків (фізичної особи) померлими та свідоцтво про смерть, яке видається органами реєстрації актів цивільного стану на підставі рішення суду. Згідно зі ст. 46 Цивільного кодексу України фізична особа може бути оголошена померлою, якщо:</p> <ul style="list-style-type: none"> - у місті постійного проживання цієї особи немає відомостей про її перебування протягом 3 років; - якщо вона пропала безвісти з а обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку – після 6 місяців із часу зникнення за вказаних обставин; - пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями – після 2 років від дня закінчення воєнних дій. З урахуванням конкретних обставин суд може оголосити фізичну особу померлою і до цього строку, але не раніше 6 місяців. <p>Див. також ст. 47 Цивільного кодексу України про правові наслідки оголошення фізичної особи померлою. Порядок оголошення фізичної особи померлою встановлюється Цивільним процесуальним кодексом України.</p>	Усиновлення, прийомна сім'я, ДБСТ, опіка, піклування, інтернат

Продовження таблиці

		Наявність заяви про вищевказані обставини і свідчення про проведення пошукової роботи (акти)	
Дитина, позбавлена батьківського піклування	Батьки позбавлені батьківських прав	Рішення суду про позбавлення батьківських прав обох батьків (або одинокої матері). Підстави для позбавлення батьківських прав та правові наслідки позбавлення визначаються ст. 164, 166 Сімейного кодексу України	Усиновлення, прийомна сім'я, ДБСТ, опіка, піклування, інтернат
Дитина, позбавлена батьківського піклування	Дитина вилучена із сім'ї без позбавлення батьків батьківських прав	Рішення суду про вилучення дитини без позбавлення батьків батьківських прав. Відібрання регламентується ст. 170 Сімейного кодексу України. Зверніть увагу: якщо протягом тривалого часу батьки дитини не стали на шлях виправлення і не відпадають причини, які перешкоджали належному вихованню дитини її батьками, доцільно позбавляти таких батьків батьківських прав, оскільки правові наслідки позбавлення та відібрання різні. Також важливо врахувати, що суд в разі позбавлення батьківських прав має накласти заборону на відчуження майна та житла дітей, про що повідомляє нотаріальну контору за місцем знаходження майна або житла (ст. 17 Закону України «Про охорону дитинства»)	Інтернат
Дитина, позбавлена батьківського піклування	Батьки визнані безвісті зниклими	Рішення суду про визнання батьків безвісті зниклими. Згідно зі ст. 43 Цивільного кодексу України фізична особа може бути визнана безвісті зниклою, якщо протягом одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування, є заява про це і свідчення про проведення пошукової роботи (акти).	Прийомна сім'я, ДБСТ, опіка, піклування, інтернат

Продовження таблиці

		Порядок визнання фізичної особи безвісті зниклою встановлюється Цивільним процесуальним кодексом України.	
Дитина, позбавлена батьківського піклування	Батьки визнані недеєздатними	Рішення суду про визнання батьків недеєздатними. Обставини визнання фізичної особи недеєздатною визначені ст. 39 Цивільного кодексу	Прийомна сім'я, ДБСТ, опіка, піклування, інтернат
Дитина, позбавлена батьківського піклування	Батьки відбувають покарання у місцях позбавлення волі	Вирок суду	Опіка, піклування, інтернат, прийомна сім'я, ДБСТ
Дитина, позбавлена батьківського піклування	Батьки перебувають під арештом на час слідства	Постанова слідчого, санкціонована судом (до 2001 р. – прокурором)	Опіка, піклування, інтернат
Дитина, позбавлена батьківського піклування	Батьки перебувають у розшуку органами внутрішніх справ, пов'язаному із ухиленням від сплати аліментів та браком відомостей про їх місце знаходження	Ухвала суду про оголошення у розшук, довідка з органів внутрішніх справ про розшук	Опіка, піклування, інтернат
Дитина, позбавлена батьківського піклування	Тривала хвороба батьків	Довідка з медичної установи про тривалу хворобу батьків	Опіка, піклування
Дитина, позбавлена батьківського піклування	Підкинуті діти, батьки яких невідомі	Наявність акта про підкинуту дитину за зразком «Акта про дитину, покинуту в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яку відмовилися забрати батьки чи інші родичі, акт про підкинуту чи знайдену дитину» (тут подана повна назва документа згідно з наказом). Форма акта, інструкція про його заповнення затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України від 17.03.2004 р. № 142/275	Усиновлення, прийомна сім'я, ДБСТ, опіка, піклування, інтернат

Продовження таблиці

<p>Дитина, позбавлена батьківського піклування</p>	<p>Діти, від яких відмовилися батьки</p>	<p>- Наявність акта про підкинуту дитину за зразком «Акта про дитину, покинуту в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яку відмовилися забрати батьки чи інші родичі, акт про підкинуту чи знайдену дитину» (тут подана повна назва документа згідно з наказом). Форма акта, інструкція про його заповнення затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України від 17.03.2004 р. № 142/275</p> <p>- Письмова відмова батьків від виховання дитини, завірена головним лікарем чи керівником медичної установи. Зверніть увагу: згідно з Сімейним кодексом України, батьки зобов'язані забрати дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я. Відмова від дитини є підставою для позбавлення батьків батьківських прав (див. статті 143, 155, 164 Сімейного кодексу України)</p>	<p>Усиновлення, прийомна сім'я, ДБСТ, опіка, піклування, інтернат</p>
<p>Безпритульні діти</p>	<p>Діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання</p>	<p>Фактично, безпритульні діти – це не статус, а ознака дитини за місцем перебування (тобто відсутністю житла, певного місця проживання). Після влаштування таких дітей у притулок або лікарню, якщо за станом здоров'я це необхідно, відповідні органи виконавчої влади вживають заходів до встановлення особи дитини, її родинних зв'язків, пошуку документів тощо. Така дитини може виявитися сиротою, тоді підтвердженням її статусу буде свідоцтво про смерть батьків. У разі позбавлення батьків батьківських прав – рішення суду тощо (див усю таблицю). Але в будь-якому випадку мають бути знайдені, поновлені або підготовлені належні документи</p>	

Джерело: Право дитини на сім'ю. Тренінговий курс для спеціалістів соціальної сфери / За ред. Г. М. Лакітонової. – К., 2007.

4.7. Державні заклади опіки дітей в Україні

Діти, які потрапляють до державних закладів опіки	Причини, які призводять до влаштування дитини в державні заклади опіки
Біологічні сироти	Смерть чи загибель батьків
Діти, від яких відмовилися батьки	Відмова матері від позашлюбної дитини чи дитини з важкими патологіями у пологовому будинку
Діти, які залишилися без піклування батьків	Позбавлення батьків батьківських прав внаслідок аморальної поведінки, жорстокого ставлення до дітей тощо
Діти, які тимчасово залишилися без піклування батьків	Важка хвороба батьків або їх тривала відсутність (поїздка на заробітки, позбавлення волі)
Діти з функціонально неспроможних родин	Нездатність родини утримувати дитину через малозабезпеченість, багатодітність, відсутність одного з батьків
Діти-інваліди, що потребують спеціального навчання	Відсутність можливості якісного надомного навчання чи навчання в загальноосвітніх школах
Діти-інваліди з малозабезпечених сімей	Низька заробітна плата батьків, малі соціальні виплати на дитину

Пояснення

Будинок дитини – дитячий заклад для утримання та виховання дітей віком від 1 місяця до 3 років, від яких відмовилися батьки в пологовому будинку чи покинули їх напризволяще. Ці будинки знаходяться у відомстві Міністерства охорони здоров'я. Найбільш поширеними причинами залишення дітей матерями є підлітковий вік матері; важкий матеріальний стан родини, безвідповідальне батьківство, небажана вагітність. Підставою для відмови від дитини є заява матері, завірена головним лікарем пологового будинку, з визначенням того, що вона не проти того, що дитина буде усиновлена. Дітям, батьки яких невідомі, присвоюють прізвище, ім'я, по батькові і реєструють в органах РАГСу на підставі акта про прийом у будинок. Діти, добровільно віддані у будинок дитини, у будь-який час можуть бути повернуті батькам. Якщо дитину не всиновили, то по досягненні нею трьох років її переводять у дитячий будинок.

Дитячий будинок – державний виховний заклад для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Існує три типи дитячих будинків: дошкільні – для дітей 3-7 років; шкільні – для дітей 7-17 років; змішаного типу для дітей дошкільного та шкільного віку. У будинку діти залучаються до різних видів діяльності: пізнавальної, трудової, спортивної, ігрової, побутової тощо. При кожному дитячому будинку діє опікунська рада, в яку входять представники місцевих органів народної освіти, члени педагогічного колективу.

Школа-інтернат для дітей-сиріт – державний навчально-виховний заклад для дітей-сиріт, дітей з неповних сімей, а також дітей, які потребують допомоги держави через хворобу батьків, втрати з ними зв'язків, позбавлення батьківських прав, в якому діти можуть виховуватися і навчатися від 3 до 17 років.

Переважна більшість дітей, які знаходяться в інтернатних закладах, зазнають різних видів **депривації**, тобто позбавлення чи обмеження життєво важливих потреб. Втрата батьків або їх відсутність, особливо в ранньому віці, впливає на психічний розвиток дитини, її характер, волю, фізичний стан та інтелект. Малюта, які перебувають у будинку дитини, обмежені в руховій активності, повноцінних емоційних контактах з дорослими, що, у свою чергу, призводить до зростання в них тривожності, емоційної нестабільності, розвитку неадекватних реакцій, а в особливо тяжких випадках, до такого сирітського феномена, як **“оспіталізм”** – погіршення стану фізичного та психічного здоров'я внаслідок тривалого перебування дитини в ізольованому середовищі.

Результатом психологічної депривації є дефіцит адекватного спілкування з дорослими та дітьми, що виявляється в надмірній конфліктності, емоційній нестриманості, агресивних спалахах, підвищеному конформізмі вихованців інтернатних закладів, прагненні перекласти відповідальність на інших.

Постійне перебування дитини в обмеженому комунікаційному просторі, необхідність постійного дотримання чіткої регламентації часового розпорядку в інтернатному закладі, отримання дитиною необхідного для її життєдіяльності мінімуму знижують формування активного ставлення особистості до життя, провокують схильність до пристосуванства, формування споживацької позиції, не створюють умов для розвитку навичок прийняття самостійних відповідальних рішень у дітей.

Негативними наслідками соціалізації дітей в закладах інтернатного типу дослідники вважають закомплексованість, підвищене почуття тривожності, орієнтацію на ворожість соціуму, несформованість образу “Я”, проблеми у статево-рольовому самовизначенні, домінування імпульсивності та залежності в поведінці, звужене бачення життєвих перспектив та обмежені можливості у професійному виборі.

4.8. Сімейні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

	ДБСТ	Приймна сім'я
Кількість дітей у родині разом з прийомними	Десять	П'ять
Кількість прийомних дітей	Більше п'яти	Один - чотири
Фінансове утримання дітей (харчування, одяг та ін., комунальні послуги)	Виплати з бюджету на утримання дитини, згідно нормами утримання в закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	Одному з прийомних батьків виплачується два прожиткових мінімуми на утримання, виховання, навчання, лікування, харчування дитини та грошове забезпечення у розмірі 35% відрахувань від загальної суми виплат на дітей за виконання обов'язків прийомних батьків
Фінансова підтримка батьків-вихователів	З місцевого бюджету, порядок визначення розміру якого встановлюється МОН	Немає
Житло	Виділяється державою, виплата комунальних послуг з місцевого бюджету	Власне житло
Оздоровлення дітей	За сприяння відділів у справах сім'ї та молоді, безкоштовно	За сприяння відділів у справах сім'ї та молоді, безкоштовно
Права дітей на майно прийомних батьків/батьків-вихователів	Немає	Немає
Створення	На підставі рішення місцевого органу виконавчої влади шляхом укладання договору між органом, який приймає рішення про створення сім'ї, та батьками-вихователями	На підставі рішення місцевого органу виконавчої влади шляхом укладання договору між органом, який приймає рішення про створення сім'ї, та прийомними батьками

Пояснення

Усиновлення (удочеріння) – є оформлене спеціальним юридичним актом прийняття в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина або дочки (стаття 101 Кодексу України про шлюб та сім'ю). Усиновителем може бути кожен повнолітній дієздатний громадянин. Між усиновителем і усиновленою дитиною повинна бути різниця у віці не менше 15 років. За наявності поважних причин цю різницю може бути скорочено під час розгляду заяви про усиновлення. У разі усиновлення дітей родичами різниця у віці між усиновителями та усиновленими до уваги не береться.

Не можуть бути усиновителями дієздатні особи: позбавлені батьківських прав; які подали завідомо неправдиві документи щодо усиновлення; бажають оформити усиновлення з метою отримання матеріальної чи іншої вигоди; вже були усиновителями і якщо з їх вини усиновлення було скасовано або визнано недійсним; перебувають на обліку у психоневрологічних та наркологічних диспансерах або лікуються в зазначених установах; на час усиновлення не мають постійного заробітку або інших установлених законом доходів. Усиновлення є найкращою формою влаштування долі дитини-сироти і досі єдиною, в результаті якої дитина вибуває з системи державної опіки та піклування, позбуваючись статусу дитини-сироти чи такої, що лишилася без батьківського піклування.

Опіка і піклування встановлюються для виховання неповнолітніх дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів цих дітей. Опіка встановлюється над дітьми, які не досягли п'ятнадцяти років; піклування – віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років.

Спільним для усиновлення і опіки є те, що вони покликані гарантувати створення сприятливих умов життєдіяльності дитини. З метою повноцінного розвитку дитини при встановленні опіки правовий зв'язок дитини з біологічними батьками та близькими родичами не припиняється. Ця обставина значно спрощує умови передачі дитини під опіку, робить таку форму влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, більш доступною для створення оптимальних умов виховання у сім'ї.

Опікуни, як правило, вибираються із осіб, близьких підопічному. Такий підхід має історично сформовані традиції та виважений характер, розрахований на збереження дитиною наявних родинних зв'язків. Причому для встановлення опіки необхідна згода опікуна. Завдання опіки над дитиною формулюються як право і обов'язок опікуна виховувати підопічного, піклуватися про його здоров'я,

фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, готувати до праці, здійснювати захист його прав та інтересів. При визначенні особи опікуна враховується не тільки його бажання, а й готовність та спроможність здійснювати відповідні обов'язки. Як і при усиновленні, встановлено ряд обмежень щодо осіб, які не можуть призначатися опікунами (піклувальниками).

Приймозна сім'я – це сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей для виховання і спільного проживання.

Дитячий будинок сімейного типу – це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі. Така сім'я бере на виховання і спільне проживання не менше 5 дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування.

В Україні створення дитячих будинків сімейного типу почалося у 1989 р. Створення в Україні прийомних сімей як сімейної форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розпочато у 1998 р. у рамках експерименту. На законодавчому рівні можливість експерименту була визначена постановою Кабінету Міністрів України "Про проведення експерименту з утворення прийомних сімей у Запорізькій області та затвердження Положення про прийомну сім'ю" № 241 від 2 березня 1998 р.

Інститут прийомної сім'ї як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні набув законодавчого закріплення у Законі України "Про охорону дитинства" (№ 2402-III від 26 квітня 2001 р.), що визначив поняття "приймозна сім'я".

Порядок передачі дітей на виховання та спільне проживання в прийомні сім'ї/ДБСТ окреслюється Положенням про прийомну сім'ю (постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565) та Положенням про дитячий будинок сімейного типу" (постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564)

Метою створення прийомних сімей/ДБСТ є забезпечення належних умов для виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сімейному оточенні. Прийомні діти/діти-вихованці оформляються у сім'ю до досягнення вісімнадцятирічного віку або до закінчення навчання у професійно-технічних чи вищих навчальних закладах.

Особливість прийомної сім'ї/ДБСТ:

- дитина, яка виховується в прийомній сім'ї/ДБСТ, не позбавляється статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, за нею залишаються всі пільги, передбачені законодавством для таких категорій дітей;

- прийомні діти мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, якщо це не завдає шкоди їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню;
- між батьками та прийомними дітьми/дітьми-вихованцями сімейних правовідносин не виникає;
- утримання прийомної дитини/дитини-вихованця в сім'ї фінансується державою з розрахунку витрат на утримання вихованців інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- кандидати у прийомні батьки/батьки-вихователі обов'язково проходять курс відповідної підготовки.

Дитячий будинок сімейного типу відрізняється від інших форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, тим, що держава надає сім'ї матеріальну та соціальну підтримку. Однією з умов створення ДБСТ є надання родині житлової площі, що дозволяє забезпечити гармонійний розвиток дітей, гарантує кожному вихованцю, а також рідним дітям батьків-вихователів нормальні умови життя. Прийомні батьки влаштовують дитину на власну житлову площу, ніяких пільг щодо поліпшення житлових умов при оформленні прийомної сім'ї законодавством не передбачено.

Серед прийомних сімей виокремлюють такі типи:

- *прийомні сім'ї "невідкладного влаштування"* (дитина влаштовується у прийомну сім'ю негайно за наявності надзвичайних обставин, небезпеки для її життя і здоров'я, насильства в сім'ї тощо);
- *прийомна сім'я тимчасового влаштування* (дитина влаштовується на певний термін: період відпустки батьків або у випадку важкої хвороби батьків, опікунів чи піклувальників до повернення їх працездатності);
- *довготривалого перебування* (дитина влаштовується у прийомну сім'ю до досягнення нею повноліття);
- *перехідного поселення* (досвідчена прийомна сім'я бере на виховання дитину на період її адаптації у випадку смерті батьків і пошуку прийомної сім'ї довготривалого перебування).

Діяльність, спрямована на розвиток сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, має бути комплексною та послідовною, поетапною.

Першим етапом є інформування населення і залучення бажаючих виховувати в сім'ї дитину-сироту.

Другим – оцінка та підготовка кандидатів, результатом чого є схвалення (або несхвалення) кандидатів у прийомні батьки та занесення їх до банку даних як потенційних.

Третій етап – взаємопідбір прийомних батьків і дітей. Здебільшого від нього залежить майбутнє функціонування сім'ї, її благополуччя та розвиток.

Останній етап – створення прийомної сім'ї.

Інформування населення містить два поетапних завдання:

- підвищити рівень обізнаності населення, сформувати об'єктивну громадську думку щодо сімейних форм улаштування.
- залучити якомога більше осіб, які мають на меті взяти на виховання дитину-сироту, дитину, позбавлену батьківського піклування.

Найбільш широке охоплення цільової групи в інформаційній кампанії забезпечується за рахунок використання різних видів носіїв і видів реклами – місцевого телебачення, газет, радіо, роздаткового матеріалу, зовнішньої реклами.

Для розвитку сімейних форм виховання надзвичайно важливим є питання мотивації кандидатів на усиновлення, створення прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу. Знання пріоритетних мотивів, що спонукають сім'ї брати на виховання дитину сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, дозволить ефективно вибудувати інформаційну кампанію.

З другого боку, визначення істинної мотивації конкретної сім'ї, яка звернулася з відповідним запитом до Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, дасть змогу правильно дібрати форму влаштування дитини.

Основними критеріями, на які потрібно зважати, оцінюючи здатність кандидатів створити прийомну сім'ю, є: *здатність батьків задовольняти потреби дитини* (соціальний працівник має пересвідчитися, що батьки здатні виховувати дитину, вміло спілкуються з нею; розуміють одне одного і потреби дитини); *здатність батьків забезпечувати турботливе середовище (оточення) дитини* (чи вміють батьки захищати дитину, розпізнавати її вразливі сторони, чи знають, як захистити дитину в новому середовищі відчуження); *здатність забезпечити подальший розвиток дитини* (чи знають, як забезпечити і стимулювати сприятливе середовище; як підтримати захоплення дитини; як надати дітям інформацію про історію їхнього стану і розвитку відповідно до їхнього віку і розвитку; як сприяти навчанню дитини; як створювати можливості для розвитку соціальних і життєвих навичок дитини); *вміння працювати в команді* (чи батьки організовані, чи відвідують усі зустрічі, чи розуміють принцип конфіденційності, чи вміють взаємодіяти в колективі); *прагнення до саморозвитку* (чи хочуть удосконалювати свої вміння, чи готові працювати з біологічними батьками).¹

Після офіційної реєстрації прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу постає питання про влаштування дітей. Яку саме дитину влаштувати до прийомної сім'ї? Хто це має вирішувати? Чи можуть прийомні батьки «вибирати» дитину? А головне – потрібно підбирати дитину для сім'ї чи сім'ю для дитини? Ці та інші питання виникають на етапі *взаємодію*. Враховуючи те, що сам факт створення прийомних сімей (та інших сімейних форм) спрямовані на

забезпечення найкращих інтересів дитини, логічним є підбір сім'ї для дитини. Але не можна забувати про важливість емоційного контакту між прийомною дитиною та всіма членами сім'ї. Тому доцільно враховувати думку сім'ї щодо дитини, яку вона бажає взяти на виховання. Рішення про влаштування дитини має бути виважене й узгоджене з батьками, зі спеціалістами, які попередньо вивчили та оцінили потреби дитини, і обов'язково із самою дитиною (у прийнятній для її віку формі).

Взаємопідбір сім'ї та дитини має базуватися на **принципах:**

Пріоритетності інтересів дитини: влаштування має здійснюватися виключно в інтересах дитини, сприяти її розвитку.

Участі в ухваленні рішення: дитина має бути поінформована доступним для неї способом про всі події, які відбуваються в її житті, щоб вона могла усвідомлювати своє життя і посилено керувати ним на кожному етапі свого розвитку. У процесі взаємопідбору беруть активну участь батьки, соціальні працівники, працівники закладу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, рідні діти прийомних батьків.

Компетентності: роботу щодо створення прийомних сімей мають здійснювати кваліфіковані працівники, які володіють навичками дотримання професійних норм і відповідальності щодо наслідків вчинених ними дій.

Комплексності: рішення щодо взаємопідбору ухвалюється на основі комплексного аналізу оцінки кандидатів у прийомні батьки, оцінки дитини, результатів обстеження житлово-побутових умов.

Природовідповідності: дитина має бути найменшою в новій родині, щоб не порушувати ієрархії сім'ї; враховувати співвіднесення розвитку дитини з її віком.

Конфіденційності: процес взаємопідбору відкриває доступ до інтимної інформації, яка не розголошується. Соціальний працівник веде професійні записи, де має викладати особисту інформацію так, щоб не порушувати права людини на приватне життя. Те ж саме стосується і представлення випадку на засіданні різних адміністративних органів влади тощо.

Для того щоб взаємопідбір був ефективним, а сім'я в подальшому могла успішно забезпечувати реалізацію потреб дитини, слід враховувати не лише бажання всіх зацікавлених сторін, а й збіг потреб дитини та можливостей сім'ї в основних сферах життєдіяльності. Особливу увагу слід звернути на наступні критерії, за якими невідповідність потреб дитини і можливостей сім'ї може становити особливий ризик: віросповідання, мова, вік, хобі, інтереси, бажання, згода біологічних дітей, взаємна симпатія, місце проживання, готовність підтримувати стосунки з біологічними родичами, готовність до виходу дитини із прийомної сім'ї, готовність продовжити контакт із дитиною після виходу із сім'ї, твердість у своїх переконаннях, культура,

традиції, сприйняття оточення дитини, готовність взяти у сім'ю брата чи сестру дитини, готовність допомогти дитині повернутися в біологічну сім'ю, готовність прийомних батьків підтримати біологічних батьків дитини, готовність прийомних батьків боротися з наслідками насильства над дитиною.

Наступним кроком до створення успішної прийомної сім'ї є *підготовка дитини*.

Основна умова успішного влаштування дитини у прийомну сім'ю – наявність психологічного контакту між прийомними батьками та дитиною. Якщо в ході першої зустрічі у прийомних батьків виникають сумніви або негативне сприйняття дитини, краще відмовитися від подальших кроків і не сподіватися на те, що з часом щось зміниться. Завдання соціального працівника – виявити такі сумніви з метою їх обговорення із сім'єю. Краще, коли батьки відмовляться від влаштування конкретної дитини на етапі першого знайомства, ніж після того, як дитина почне звикати до них.

Спільні прогулянки, обіди, проведення вільного часу, ігри, перегляд телепередач, читання книг із майбутніми батьками допоможуть встановити тісніший емоційний зв'язок між дитиною та дорослими, налагодити спілкування.

Останній етап перед переходом дитини у сім'ю – її прощання з попереднім місцем проживання. Для процедури прощання дитині має бути відведений належний час, тому не варто її підганяти.

Прихід прийомної дитини – надзвичайно важлива подія для біологічних дітей прийомних батьків. Неготовність до змін може призвести в подальшому до конфліктів та ускладнення стосунків у сім'ї.

Необхідність підготовки біологічних дітей є очевидною, тож більшість сімей так чи інакше обговорюють майбутні зміни зі своїми дітьми. Вчасне інформування дітей про ухвалені рішення є надзвичайно важливим, але не єдиним елементом складного підготовчого процесу. Справа в тому, що біологічні діти будуть залучені до процесу функціонування прийомної сім'ї, їхнє життя обов'язково зміниться із приходом нової дитини, і якщо ця зміна відбуватиметься без їхньої активної участі, вони не зможуть почуватися повноцінною частинкою сім'ї, а також брати на себе відповідальність за власні дії та майбутнє, адже це може викликати відчуття, що їхнє життя від них не залежить, а все вирішують дорослі.

Дітям необхідно бути залученими до всього, що відбувається в родині. Важливо врахувати їхню думку при ухваленні рішення, а також у процесі взаємопідбору.

Із моменту створення прийомної сім'ї і влаштування до неї дітей розпочинається її *соціальне супроводження*, метою якого є захист і забезпечення дотримання прав та інтересів дитини, оптимальних умов її життя та розвитку. Це передбачає врахування індивідуальних потреб кожної дитини шляхом надання соціальних послуг прийомній сім'ї/дитячому будинку сімейного типу.

Використана та рекомендована література

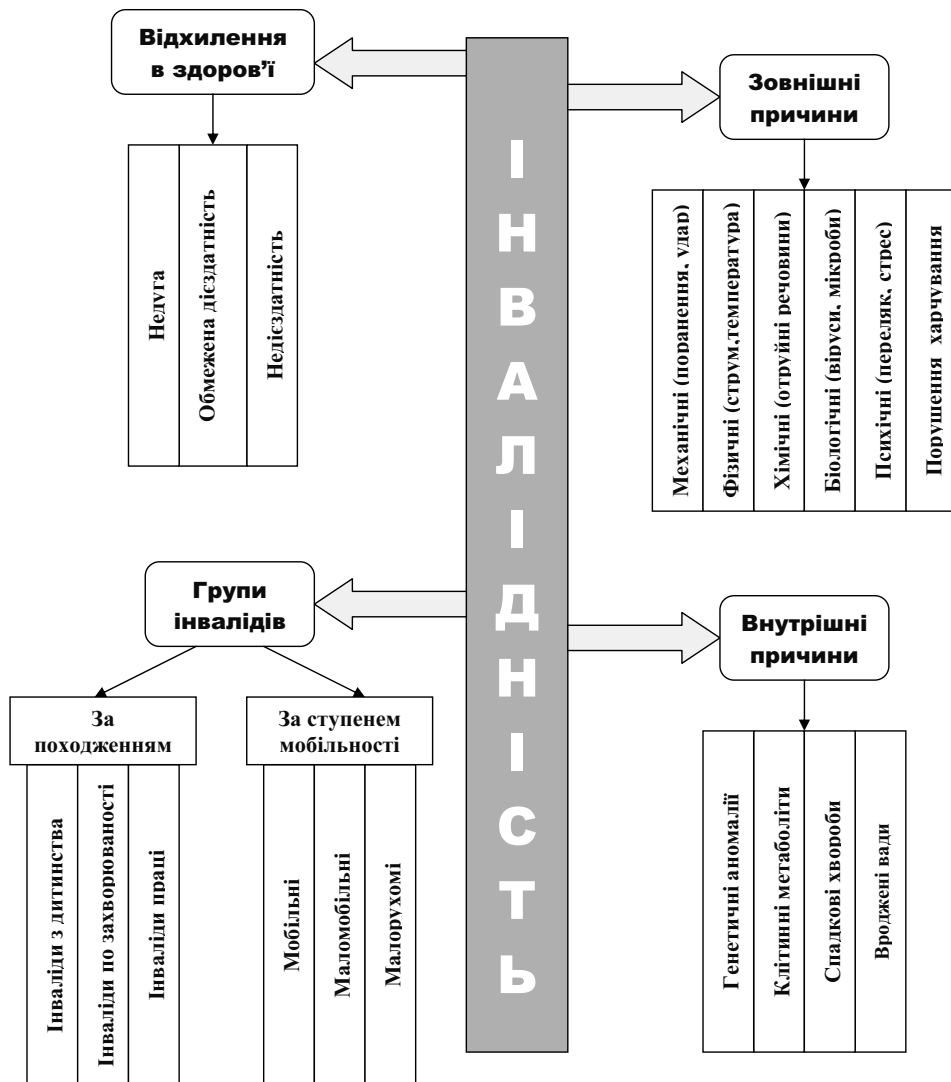
1. Адресный социальный патронаж семьи и детей: Научно-методическое пособие / Под ред. Л.С.Алексеевой. – М.: Государственный НИИ семьи и воспитания, 2000.
2. Алексєєнко Т. Ф. Умови позитивної соціалізації дитини у сім'ї // Діти – батьки – сім'я. – Вип. 3. – К., 2005.
3. Алексєєнко Т.Ф. Молода сім'я: умови виховання дитини. Науково-метод. посіб. – К., 2004.
4. Антонов В.В., Медков В.М. Социология семьи. – М.,2007.
5. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: Курс лекцій. – К., 2001.
6. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: Навч. – метод. комплекс / За ред. І.Д. Зверєвої, Ж.В. Петрочко. – К.,2007.
7. Книга для батьків. Посібник до тренінгового курсу „Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі” / За заг. ред. Т.Ф. Алексєєнко. – К., 2006.
8. Кравець В.П. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства. – К., 2001.
9. Кочубей А., Умарова Н. Азбука семьи или практика работы с семьями. Учебно-метод. пособ. – Псков, 2004.
10. Овчарова Р.В. Психологическое сопровождение родительства. – М., 2003.
11. Основи батьківської компетентності: Навч. посіб./ За ред. І.Д. Зверєвої. – К.,2006.
12. Право дитини на сім'ю / За ред.. Г.М. Лактіонової. – К., 2007.
13. Робота з дитиною у прийомній сім'ї. Методичний посібник – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003.
14. Робота з сім'ями, які потребують професійної соціально-педагогічної підтримки За заг. ред. ТТТ.Ф. Алексєєнко. – К., 2007.
15. Соціальна педагогіка. Мала енциклопедія. / за ред. І.Д. Зверєвої. – К., 2008.
16. Створення та соціальний супровід прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу: Навч.-метод. комплекс / За заг. ред. Г.М. Лактіонової, Ж.В. Петрочко. – К., 2006.
17. Трубавіна І.М. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками. – К., 2000.
18. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю – К.,2002.
19. Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток дитини: Методичні матеріали для тренера / І.В. Братусь та інші. За заг. ред. Г.М. Лактіонової. – К.,2003.

20. Чепмен Г., Кэмпбелл Р. Пять путей к сердцу ребенка. – СПб., 2000.
21. Эйдемиллер Е.Г. Психотерапия семьи. – СПб., 2001.

Модуль 5

Соціальна підтримка дітей та молоді з обмеженими функціональними можливостями

5.1. Характеристика інвалідності як причини обмеженої дієздатності особистості

Пояснення

В українській мові до кінця XVIII ст. людина з вадою розвитку тлумачилась як каліка, калька, хромець, слепець (давньоруською). На початку XVIII ст. у слов'янських мовах починає вживатися слово “інвалід”, яке за походженням – безсилий, слабкий, важко поранений, – прийшло в українську і російську мови з французької і до кінця XIX ст. вживалося в значенні “відслуживший, заслужений воїн, який непристосований до служби через каліцтво, поранення, старезність”.

До сьогодні в Україні немає єдиного терміна стосовно осіб, що мають фізичні та психічні відхилення у здоров'ї. Так, в засобах масової інформації, спеціальній літературі вживаються поняття: інвалід; особи з обмеженими функціональними можливостями; люди з обмеженою дієздатністю; люди з особливими потребами; особи з вадами розвитку, неповносправні. У законодавчих документах, як правило, домінує термін “інвалід”. **Інвалід** – особа, яка має порушення здоров'я зі стійкими розладами функцій організму, обумовлене захворюванням, наслідками травми чи дефектами, що призводять до обмеженої життєдіяльності та викликають необхідність її соціального захисту. **Інвалідність** – це обмеження в можливостях, обумовлені фізичними, психічними, сенсорними, соціальними, культурними, законодавчими та іншими бар'єрами, які не дозволяють людині бути інтегрованою в суспільство і брати участь в житті сім'ї та держави на тих же умовах, як і інші члени суспільства.

Існує багато класифікацій відхилень в здоров'ї та розвитку. Однією з найбільш поширених є британська тризіркова шкала обмежених можливостей:

недуга – втрата чи аномалія психічних або фізіологічних функцій, елементів анатомічної структури, що утруднює певну діяльність;

обмежена дієздатність – втрата здатності (внаслідок наявності дефекту) виконувати певну діяльність в межах того, що вважається нормою для людини;

недієздатність – наслідок дефекту чи обмежена можливість конкретної людини, що перешкоджає чи обмежує виконання нею певної нормативної ролі, виходячи з вікових, статевих чи соціальних факторів.

Інвалідність у дітей визначається вченими як стійка соціальна дезадаптація, зумовлена хронічними захворюваннями чи патологічними станами, що різко обмежує можливість включення дитини в адекватні до її віку виховні і педагогічні процеси, у зв'язку з чим вона постійно потребує догляду та допомоги. Це значне обмеження життєдіяльності, що призводить до соціальної дезадаптації внаслідок порушень розвитку і росту дитини, здібностей до самообслуговування,

пересування, орієнтації, контролю за своєю поведінкою, навчання, спілкування, трудової діяльності у майбутньому.

Розрізняють такі обмеження дитячої життєдіяльності. Діти з: порушеннями слуху і мови (глухі, слабчочуючі, логопати); порушеннями зору (сліпі, слабозорі); порушеннями інтелектуального розвитку (розумово відсталі, з затримкою психічного розвитку); порушеннями опорно-рухового апарату; з комплексними порушеннями психофізіологічного розвитку, (сліпоглухонімі, ДЦП з розумовою відсталістю та ін.); хронічними соматичними захворюваннями; психоневрологічними захворюваннями.

Показниками для інвалідності у дітей є патологічні стани, які розвиваються при уроджених, спадкових, набутих захворюваннях та після травм. Питання про встановлення інвалідності розглядаються після проведення діагностичних, лікувальних та реабілітаційних заходів. Рішення про визнання дитини (підлітка) інвалідом в Україні приймають республіканська, обласні, міські, спеціальні дитячі лікарні та відділення (ортопедо-хірургічне, відновного лікування, неврологічне, психіатричне, туберкульозне, отоларингологічне, офтальмологічне, урологічне, неврологічне та ін.). Рішення спеціалістів фіксується у картотці стаціонарного хворого, консультативному висновку або витягу з історії хвороби. Консультативний висновок (витяг), видається на руки батькам (опікуну) дитини (підлітка)-інваліда для лікарсько-контрольної комісії (ЛКК) лікувально-профілактичних закладів за місцем проживання дитини. Медичний висновок оформляється ЛКК дитячих лікувально-профілактичних закладів.

У соціально-педагогічній літературі виокремлюють такі **правила реабілітації дітей** з обмеженими функціональними можливостями:

1. Ставитися до дитини з обмеженими функціональними можливостями як до такої, що вимагає спеціального навчання, виховання та догляду.
2. На основі спеціальних рекомендацій, порад та методик поступово і цілеспрямовано: навчати дитину альтернативних способів спілкування; навчати основних правил поведінки; прищеплювати навички самообслуговування; розвивати зорове, слухове, тактильне сприйняття; виявляти та розвивати творчі здібності дитини.
3. Створювати середовище фізичної та емоційної безпеки: позбавитися небезпечних речей та предметів; вилучити предмети, що викликають у дитини страх та інші негативні емоційні реакції; не з'ясовувати у присутності дитини стосунків, особливо з приводу її інвалідності та проблем, пов'язаних з нею.
4. Рідним та людям, що знаходяться в безпосередньому контакті з дитиною-інвалідом, потрібно: сприймати її такою, якою вона є; підтримувати і заохочувати її до пізнання нового; стимулювати до дії через гру; більше розмовляти з дитиною, слухати її; надавати дитині можливості вибору: в їжі, одязі, іграшках, засобах масової інформації

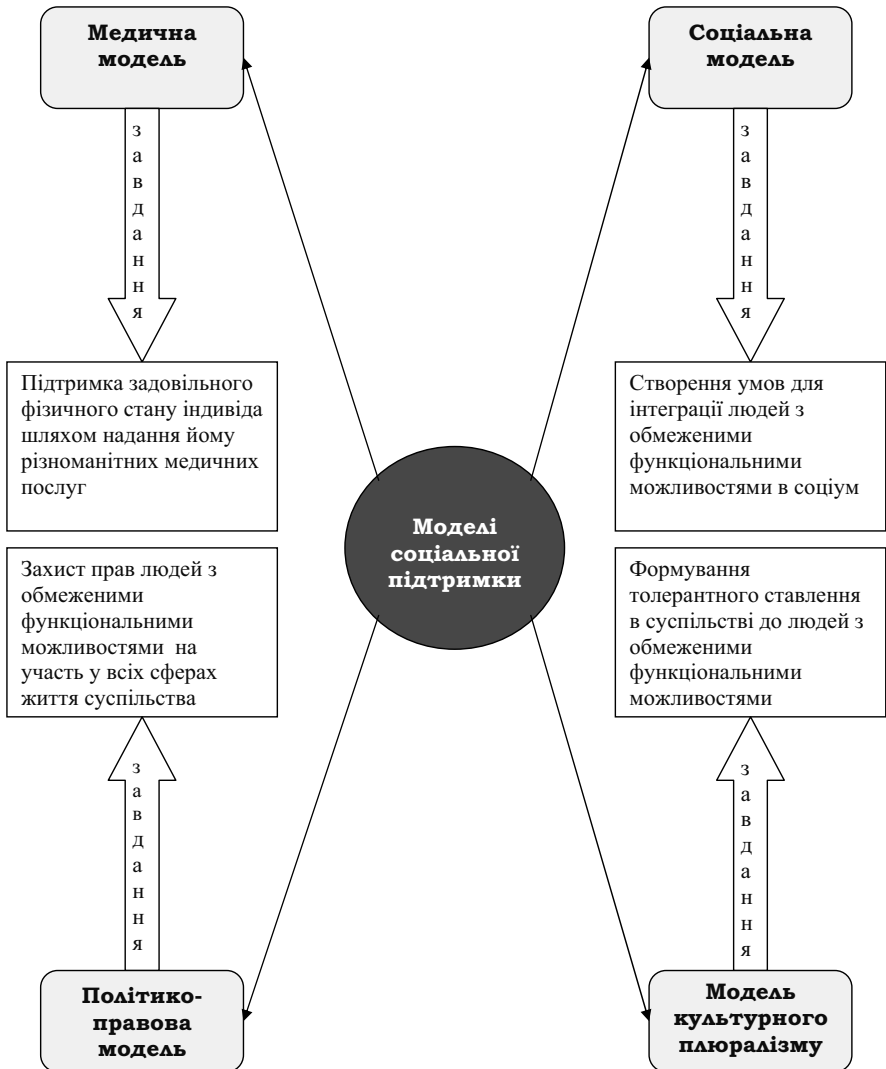
тощо; не піддаватися всім примхам і вимогам дитини; не вимагати від неї того, чого вона не здатна зробити; не боятися кожну хвилину за життя дитини.

Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю обмежених функціональних можливостей є реалізацією різних видів соціальної реабілітації. У кожному конкретному випадку вона обумовлюється особливостями фізичного та психічного стану клієнтів, кваліфікацією суб'єктів соціально-педагогічної діяльності, а також тими різновидами соціального обслуговування, яке здійснює конкретна державна чи громадська організація.

Можна виокремити такі загальні напрями соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю обмежених функціональних можливостей:

- вивчення соціально-психологічного стану осіб з обмеженою дієздатністю;
- проведення соціально-педагогічних досліджень особливостей соціалізації дітей-інвалідів з різними типами захворювань;
- побутова реабілітація дітей-інвалідів (навчання елементам самообслуговування та норм елементарної поведінки в різних мікро-соціумах);
- проведення психологічного консультування дітей-інвалідів з особистісних проблем;
- здійснення психолого-педагогічної корекційної роботи;
- організація консультпунктів для родичів молодих інвалідів з юридичних, правових, психолого-педагогічних питань;
- розвиток потенційних творчих можливостей дітей-інвалідів;
- формування якостей особистісної самодіяльності засобами спеціально розроблених психотренінгів та психотренуючих ігор;
- організація культурно-дозвіллевої діяльності дітей-інвалідів через проектування та впровадження різноманітних програм і форм роботи соціальних служб;
- здійснення профорієнтаційної роботи серед молодих інвалідів;
- вихід з конкретними пропозиціями щодо поліпшення життя молодих інвалідів у суспільстві;
- координація роботи з різними соціальними інститутами, що опікуються проблемами дітей-інвалідів у суспільстві.

5.2. Моделі соціальної підтримки людей з обмеженими функціональними можливостями

Пояснення

У **медичній моделі** інвалідність розуміється як особиста проблема індивіда, тобто обмежені можливості розглядаються в контексті взаємозв'язку між певною людиною та її недугою. В основу цієї моделі наприкінці XIX ст. було покладено постулати консервативної теорії "інвалідизму":

- людство поділено на здорових людей та людей з обмеженими можливостями;
- здорові люди здібніші від людей з обмеженими можливостями;
- здорові люди мають контролювати ресурси і життя людей з обмеженими можливостями.

Сьогодні в межах цієї моделі соціальна допомога включає: патронаж людей з обмеженими функціональними можливостями вдома; їх медичне обслуговування; забезпечення медикаментами; санаторне лікування; виплату коштів та реалізацію пільг, гарантованих державою. Завдання соціально-педагогічної роботи в цій моделі полягає у підтриманні життєдіяльності особистості переважно за допомогою медичних заходів та домінуючому акценті на соціальному захисті інвалідів.

У другій половині XX ст. починається новий етап формування ставлення до людей з функціональними обмеженнями. Такі люди розглядаються незалежно від своєї дієздатності та корисності для суспільства як об'єкти соціальної підтримки, що потребують спеціальних умов для реалізації своїх можливостей та максимальної інтеграції в суспільство. Зростання кількості дітей з обмеженими функціональними можливостями все більше актуалізує необхідність упровадження в практику соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю **соціальної моделі** підтримки осіб з обмеженою дієздатністю. Стрижнем такої моделі має стати взаємозв'язок, взаємодія молодих людей з обмеженими можливостями з соціумом, а не відхилення чи ігнорування їх через проблеми здоров'я та розвитку. Обмежена дієздатність окремих дітей та молодих людей має сприйматися як наслідок того, що соціальні умови звужують можливості самореалізації інвалідів. Діти та молодь з обмеженими функціональними можливостями мають розглядатися не як аномальна, а як особлива група людей. Щоб забезпечити це, необхідна інтеграція людей з обмеженими можливостями в суспільство через створення для них умов максимально можливої самореалізації, а не шляхом пристосування інвалідів до норм та правил життя здорових людей. Суспільство має адаптувати існуючі в ньому стандарти до потреб людей з обмеженими можливостями для того,

аби вони не почували себе заручниками обставин та обмеженої дієздатності.

У межах соціальної моделі допомога дітям та молоді з обмеженими функціональними можливостями передбачає:

- розширення сфери їх соціальних контактів;
- створення умов для довільного переміщення;
- забезпечення різних видів консультування;
- навчання дітей з обмеженими можливостями в загальноосвітніх школах;
- допомогу в професійному самовизначенні та працевлаштуванні; розвиток потенційних можливостей інвалідів;
- створення мережі громадських організацій, які здійснюють різні види соціальної реабілітації та захищають інтереси дітей-інвалідів у суспільстві;
- залучення волонтерів до роботи з дітьми та молоддю з обмеженими функціональними можливостями.

Розвиваючи соціальну модель підтримки дітей та молоді з обмеженими функціональними можливостями, необхідно виходити з того, що *інтеграція їх у суспільство* – це цілеспрямований процес передачі суспільством соціального досвіду з урахуванням особливостей і потреб різних категорій інвалідів за їхньої активної участі, а також забезпечення адекватних для цього умов. Це сприятиме, як показує досвід, залученню інвалідів до всіх соціальних систем, структур, соціумів і зв'язків, призначених для здорових дітей та молоді, активній участі в основних напрямках діяльності життя суспільства у відповідності з віком та статтю, що підготує їх до повноцінного життя, найбільш повної самореалізації та розкриття себе як особистості. Ефективна інтеграція дітей та молоді в суспільство можлива за умови створення інноваційного освітньо-реабілітаційного, корекційно-розвиваючого середовища, яке системно поєднує в собі медичні, психологічні, педагогічні та соціальні аспекти, сприяє саморегуляції поведінки, самореабілітації, розвитку та саморозвитку особистості.

В останні роки сформувалася **політико-правова модель**. Зміст цієї моделі визначає такий підхід до вирішення проблем інвалідності: рівні права людини, що має інвалідність, на участь у всіх аспектах життя суспільства мають бути закріплені законодавчо, реалізовані через стандартизацію положень і правил в усіх сферах життєдіяльності людини з обмеженими функціональними можливостями.

У програмних документах громадських рухів за права інвалідів виокремлюється також **модель культурного плюралізму**, яка базується на принципах філософії незалежного життя та толерантного ставлення до людей з обмеженими функціональними можливостями.

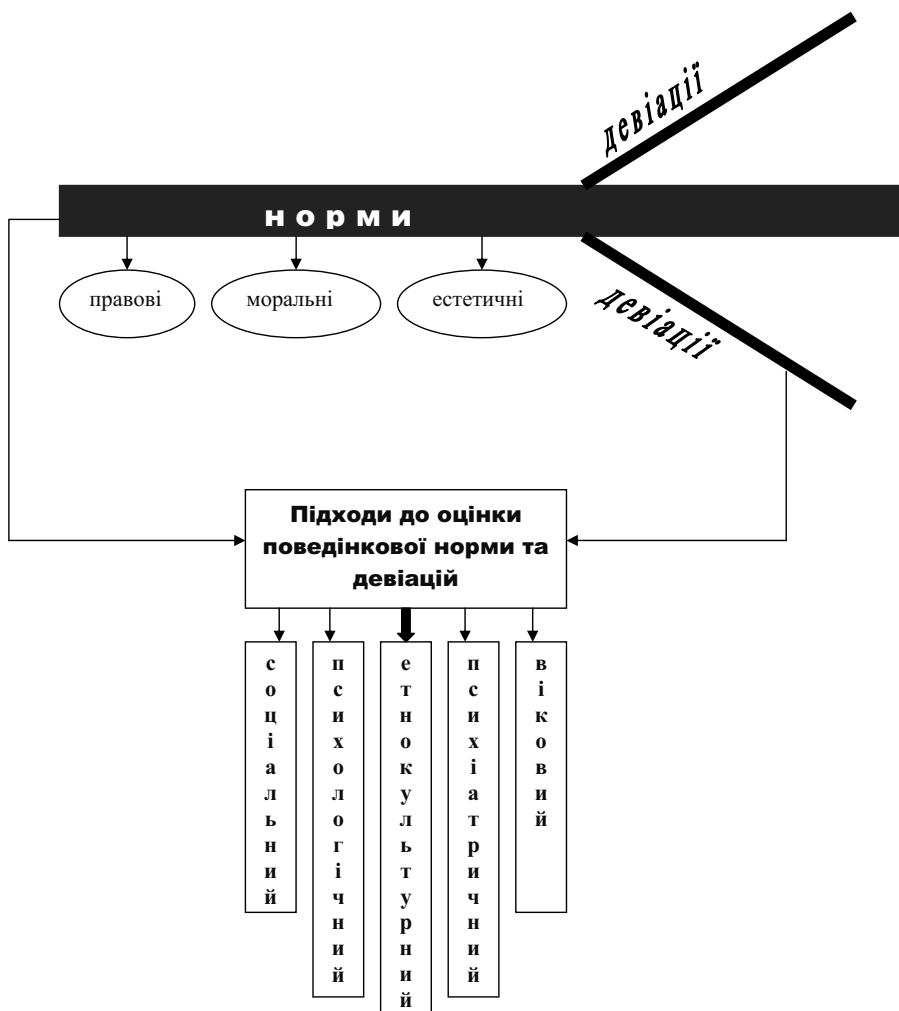
Використана та рекомендована література

1. Гончар Л.К. Соціальні послуги на рівні громади для людей з розумовою відсталістю. Посібник для дистанційного навчання. – К., 2004.
2. Залучення дітей з особливими потребами до системи загальноосвітніх класів. – Львів, 2000.
3. Іванова І.Б. Соціально-психологічні проблеми дітей-інвалідів. – К., 2000.
4. Кравченко Р.І. Соціальна робота з розумово відсталими людьми: Навч. посібник. – К., 2001.
5. Социальная работа с инвалидами / Под ред. Е.И.Холостовой. – М., 1996.
6. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями: психолого-педагогические аспекты. – М., 2000.
7. Соціальна педагогіка. Підручник / За ред. А.Й.Капської. – К., 2006.
8. Соціальна підтримка дітей з обмеженими функціональними можливостями. Методичні рекомендації / Авт.-упор. Безпалько О.В., Губарева Т.Г. – К., 2002.
9. Соціальна робота з людьми з особливими потребами: Методичні матеріали для тренера / Автори-упорядники О.В.Безпалько, І.В.Братусь, Т.Л.Лях. Під заг. ред. І.Д.Звереві. – К., 2002.
10. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з обмеженими функціональними можливостями / За ред А.Й. Капської. – К., 2003.
11. Холостова Е.И., Дементьева Н.Ф. Социальная реабилитация: Учеб. пособие. – М., 2002.
12. Шевцов А.Г. Методичні основи організації соціальної реабілітації дітей з вадами здоров'я. Монографія. – К., 2004.
13. Ярская-Смирнова Е.Р., Наберушкина Э.К. Социальная работа с инвалидами. – Спб.: Питер, 2004.

Тема 6

Девіантна поведінка дітей та молоді як форма соціальної дезадаптації

6.1. Сутність девіантної поведінки

Пояснення

Девіація – відхилення в розвитку, функціонуванні, параметрах або якостях об'єкта (процесу, явища чи системи) від визначених для них норм. Поняття „девіація” може стосуватись як фізичних об'єктів, так і біологічних, і соціальних, проте норми, на основі яких визначаються девіації, завжди є продуктом людської свідомості.

Девіантна поведінка людини – це система вчинків чи окремі вчинки, що суперечать прийнятим в суспільстві нормам і проявляються у вигляді незбалансованих психічних процесів, неадаптованості, порушення процесів самоактуалізації та у вигляді ухилення від морального й етичного контролю особистості над власною поведінкою.

Серед вітчизняних та зарубіжних дослідників не існує єдиної точки зору на термін “девіантна поведінка”. Одні вважають, що мова має йти про всі відхилення від схвалюваних суспільством соціальних норм, інші пропонують включати в це поняття тільки порушення правових норм, треті – різні види соціальної патології (алкоголізм, наркотизм, вбивства).

Девіантна поведінка завжди пов'язана з певною невідповідністю людських вчинків, дій, способів діяльності розповсюдженим в суспільстві чи групах нормам, правилам, стереотипам, очікуванням, цінностям. При цьому девіантна поведінка може виступати як засіб досягнення мети, як спосіб психологічного розвантаження, як самоціль, що задовільняє потреби людини в самореалізації та самоствердженні.

Прояви девіантної поведінки (девіації), що набувають масового характеру та широкого поширення в суспільстві або в середовищі певної соціальної групи, називають соціальними відхиленнями.

Кожне суспільство має свою певну систему норм (цінностей), які містять вимоги до поведінки та обов'язків членів цього суспільства. *Норма* – це явище групової свідомості у вигляді уявлень, що розділяє група, та найбільш частих суджень членів групи про вимоги до поведінки людей з урахуванням їх соціальних ролей, що створюють оптимальні умови буття, з якими ці норми взаємодіють, та відображаючи, формують його (К.К.Платонов). Аналізуючи поняття норми її можна розглядати як: приписи чи заборони; ідеал, що відповідає вимогам соціального середовища, в якому живе людина; діапазон варіативності поведінки. Деякі з норм мають абсолютні та однозначні критерії, розписані в законах та правилах, інші – транслюються у вигляді традицій, вірувань чи сімейних, професійних, суспільних регламентацій. Вони формуються як наслідок комунікації та кооперації людей і є складником кожної форми соціалізації людини. Соціальні норми в суспільстві виконують орієнтаційну, регульовальну, інформаційну, корекційну, виховну функції. В них закладені певні

способи дій, у відповідності з якими індивіди будують та оцінюють свою діяльність, спрямовують та регулюють поведінку.

Для того щоб поведінка окремого індивіда або групи осіб була визнана девіантною, необхідно, щоб вона відповідала таким критеріям: була порушенням найважливіших для певного суспільства норм; викликала негативну оцінку з боку інших людей, наносила реальну шкоду безпосередньо людині та (або) оточуючим; повторювалася; була пов'язана із соціальною дезадаптацією людини (була наслідком дезадаптації, поглиблювала її чи призводила до дезадаптації). До девіантної поведінки не належить інноваційна поведінка, що порушує застарілі норми, які не відповідають потребам сучасної людини та заважають розвитку її і суспільства (наприклад, поведінка дисидентів, прибічників реформістських рухів); ексцентрична, нестандартна поведінка, що порушує уявлення більшості про прийнятні способи самовираження, проте не несе жодної шкоди (зовнішній вигляд „богеми” або прибічників молодіжних субкультур); порушення старих традицій і звичаїв; поведінка людини, яка є наслідком психічного захворювання або гострого психічного розладу, а також у випадку, коли людина внаслідок свого психічного стану була нездатна усвідомлювати та контролювати свої дії (патологічна поведінка).

У теорії девіантної поведінки виокремлюють кілька підходів до оцінки поведінкової норми і девіацій.

Соціальний підхід базується на уявленні про суспільну небезпеку чи безпеку поведінки людини. У відповідності з цим до девіантної поведінки відносять поведінку, яка може бути потенційно небезпечною для суспільства чи оточуючих людей.

Психологічний підхід, на відміну від соціального, розглядає девіантну поведінку у зв'язку з конфліктом, деструкцією та саморуйнівною поведінкою особистості. Девіант, у відповідності з цим підходом, свідомо чи неусвідомлювано прагне зруйнувати власну самооцінність, не дозволяючи собі реалізувати своїх нахилів.

У межах *психіатричного* підходу девіантні форми поведінки розглядаються як дохворобливі особливості особистості, що сприяють формуванню психічних розладів та захворювань. Під девіацією в цьому підході розуміють психічні розлади, які не в повній мірі досягли психопатологічних якостей.

Етнокультурний підхід визначає, що девіації доцільно розглядати з урахуванням традицій певного суспільства. Вважається, що норми поведінки, прийняті в одному соціокультурному середовищі, можуть значно відрізнятися від норм інших груп людей. Тому дуже

важливим є врахування етнічних, національних, расових, конфесійних характеристик людини.

Віковий підхід розглядає девіації поведінки з позиції вікових особливостей та норм. Поведінка, що не відповідає віковим стандартам, може бути визнана як девіантна.

Основними видами девіантної поведінки у сучасному суспільстві вважають протиправну (антисоціальну, делінквентну), асоціальну (аморальну, агресивну), адиктивну (залежну) та саморуйнівну (суїцидальну, аутоагресивну) поведінку. На межі девіантної поведінки знаходяться такі види поведінки людини, девіантність яких визначається на основі неоднозначних, чітко не визначених, відмінних в різних сучасних культурах норм або шкідливість яких залежить від умов, у яких вони здійснюються (вживання шкідливих речовин, наприклад, алкогольних напоїв, у незначних обсягах, що не призводить до залежності; проституція, нетрадиційна сексуальна поведінка тощо).

6.2. Теорії девіації

Назва теорії	Представник теорії	Основні положення теорії
Біологічні	Ч. Ломбразо	Особливості анатомічної будови тіла є причиною девіації
	У. Шелдон	Існує зв'язок між фізіологічними особливостями організму та формами поведінки людини
	У. Пірс	Наявність зайвої ігрек-хромосоми у чоловіків обумовлює схильність до кримінальної поведінки
Психологічні та психіатричні	З.Фрейд	Конфліктність особистості, що є результатом боротьби між свідомим та підсвідомим, викликає девіації
	Ж.Пінатель	Егоцентризм, агресивність, афективність – центральний стрижень кримінальної здатності
	Креслі Шуеслер	Наявність психологічних комплексів є причиною девіації
	К.Хорні Г. Салліван	Причини відхилень у поведінці особистості – дефіцит емоційного контакту, спілкування з матір'ю в перші роки життя дитини
	А.Адлер	Відхилення в поведінці є результатом нездатності індивіда встановити адекватний контакт з оточуючим середовищем
	М.Герберт	Невпевненість в собі та низька самооцінка є джерелом соціальної дезадаптації

Назва теорії	Представник теорії	Основні положення теорії
Соціологічні		
1. Теорія соціального контролю	Е. Дюркгейм	Деякий рівень девіації завжди притаманний суспільству, як температура людського тіла; треба попереджувати лише "сплески", ріст різних форм девіантної поведінки
2. Теорія аномії	Р. Мертон	Девіантна поведінка обумовлена розбіжністю між виголошеними даною культурою цілями та соціально схваленими способами їх досягнення
3. Теорія соціалізації	Коуен Сазерленд	Девіантної поведінки люди навчаються в процесі засвоєння культури певної групи
4. Культурологічні теорії	С.Селлін О.Турк	Причиною девіації є конфлікти між нормами субкультури та офіційної культури на основі того, що індивіди одночасно входять у різні етнічні, соціальні, політичні та інші групи, цінності яких не збігаються чи протирічають між собою
5. Теорія стигматизації (клейміння)	Г. Беккер І. Гофман Ф. Танненбаум	Девіантність не властивість, що притаманна певній соціальній поведінці, а наслідок соціальної оцінки (стигматизації, "клейміння") певної поведінки як девіантної; девіація обумовлена здатністю впливових груп суспільства ставити "клеймо" на поведінку малозахищених груп чи окремої особи.

6.3. Характеристики девіантної поведінки

Класифікаційна ознака	Види девіантної поведінки
За тривалістю	тимчасова постійна стійка нестійка
За рівнем організації	стихийна спланована структурована неструктурована
За спрямованістю на себе та інших	егоїстична альтруїстична експансивна неекспансивна
За рівнем усвідомлення	усвідомлена неусвідомлена
За кількістю осіб	індивідуальна групова

Пояснення

Девіантна поведінка має різноманітні динамічні характеристики, може бути стійкою чи нестійкою, мати різну спрямованість та соціальну значимість. Девіантні форми поведінки поділяються на тимчасові і постійні, стійкі та нестійкі. Для **тимчасових** девіацій характерна обмежена тривалість поведінки, що суперечить певним нормам. Наприклад, підлітки можуть проявляти девіантні форми поведінки лише під час перебування в таборі відпочинку, бути агресивними лише в певній групі тощо. До **постійних** девіацій відносять такі форми асоціальної поведінки, які мають тенденцію до повторення. **Стойкими** називають девіації, для яких притаманний лише один вид асоціальної поведінки (наркоманія, дромоманія тощо). При **нестійких** девіаціях відмічається схильність до проявів різних видів девіантної поведінки (алкоголізм з агресією до ближніх тощо).

Стихийні девіації характеризуються спонтанністю та хаотичністю. Вони виникають під впливом зовнішніх обставин і характеризуються

тимчасовим характером. Їх причиною, як правило, є емоційний стан індивіда та збіг обставин. Найбільш типовими стихійними девіаціями для підлітків є вербальна, фізична агресії, спроби самогубства тощо. **Сплановані** девіації мають характер регламентованості та чіткої спрямованості. Людина завчасно готується до їх реалізації, нерідко переживає радісне і водночас тривожне очікування певного виду діяльності (наприклад, стан комп'ютерної залежності у підлітків). **Структурована** (організована) девіація – це групова форма поведінки, в межах якої чітко розподілені ролі всіх її учасників. Для **неструктурованої** різновидності групової девіантної поведінки характерна відсутність ієрархічних взаємостосунків, регламентація вчинків.

Девіантні форми поведінки щодо своєї спрямованості на себе та інших бувають експансивні, неекспансивні, егоїстичні та альтруїстичні. **Експансивні** девіації, на відміну від **неекспансивних**, характеризуються вторгненням у сфери життя і діяльності оточуючих, здійснення щодо них різних форм фізичного, психічного та сексуального насильства. При неекспансивних девіаціях індивід своєю поведінкою не зачіпає інтересів інших (наприклад, нервова анорексія – стурбованість вагою свого тіла, постійне обмеження себе в їжі). **Егоїстичні** девіації відзначаються спрямованістю на отримання задоволення чи особистого зиску. **Альтруїстичні** девіації спрямовані на задоволення інтересів інших людей, нерідко поєднуються з схильністю до самопожертви та самознищення. Альтруїстичні цілі може переслідувати самогубець, якщо він прощається з життям заради порятунку інших.

За рівнем усвідомлюваності та критичності поведінки розрізняють усвідомлені та неусвідомлені девіації. **Усвідомлені** девіації – це такий вид поведінки, при якій людина усвідомлює, що її вчинки суперечать певним нормам і стосовно яких вона може переживати негативні емоції, бажає змінити свою поведінку. **Неусвідомлені девіації**, як правило, притаманні людям з психічними розладами, які переконані, що їх поведінка носить адекватний характер в порівнянні з вчинками оточуючих, в них відсутнє бажання змінити що-небудь у своїй поведінці.

Розрізняють також первинну та вторинну девіації. **Первинна** девіація – це власне ненормативна поведінка, яка має різні причини (“бунт” підлітка проти авторитарності дорослих; бажання до самовираження, яке за певних причин не може здійснитися в межах “нормативної” поведінки). **Вторинні** девіації виникають у результаті свідомого чи неусвідомлюваного девіантом прагнення діяти відповідно до того ярлика, яким оточуючі відмітили його поведінку, що мала місце раніше.

6.4. Причини девіантної поведінки дітей та молоді

Групи причин	Різновиди причин
Соціально-економічні	<p>зниження життєвого рівня населення</p> <p>майнове розшарування суспільства</p> <p>обмеження можливостей соціально схвалених форм заробітку</p> <p>безробіття</p> <p>послаблення суспільної функції соціального контролю</p> <p>доступність алкоголю та тютюну для неповнолітніх</p> <p>широка реклама психоактивних речовин</p> <p>зниження рівня соціальної безпеки</p>
Соціально-педагогічні	<p>послаблення виховної функції сім'ї</p> <p>виховання в неповній сім'ї</p> <p>завищені вимоги батьків до дитини</p> <p>авторитаризм батьків</p> <p>жорстоке поводження з дитиною</p> <p>ворожість та конфлікти між батьками</p> <p>критицизм підлітка стосовно до школи, сім'ї, відчуженість від них</p> <p>низький статус підлітків у класному колективі</p> <p>слабка система позашкільної зайнятості дітей та молоді</p>
Соціально-культурні	<p>девальвація у суспільстві традиційних моральних цінностей</p> <p>нестабільна політична ситуація в країні</p> <p>зниження морально-етичного рівня населення</p> <p>поширення кримінальної субкультури</p> <p>негативний вплив засобів масової інформації</p> <p>лібералізація статевої моралі</p> <p>домінування серед молоді культу сили</p> <p>недоліки в системі позашкільної роботи</p>

Закінчення таблиці

Групи причин	Різновиди причин
Психологічні	<p>прагнення бути не залежним від дорослих</p> <p>бажання бути визнаним у групі однолітків</p> <p>потяг до самоствердження</p> <p>несформована система моральних цінностей</p> <p>низький рівень емоційно-вольового контролю</p> <p>бажання виглядати дорослим</p> <p>гедоністичні мотивації(прагнення до насолоди)</p> <p>потреба змінити психічний стан у стресовій ситуації</p> <p>підвищена тривожність, низька самооцінка</p> <p>інфантилізм</p> <p>підвищений, в порівнянні з однолітками, рівень конформізму</p> <p>акцентуації характеру, психопатії</p> <p>психопатологічні синдроми (депресія, параноя, мстивість тощо)</p> <p>негативні риси характеру (заздрість, жадібність)</p>
Біологічні	<p>порушення роботи ферментативної та гормональної систем організму</p> <p>наслідки спадковості</p> <p>вплив різноманітних факторів природного середовища (рівень радіації, хімічний склад повітря)</p>

6.5. Види девіантної поведінки дітей та молоді

Пояснення

Делінквентна поведінка – поведінка індивіда, що порушує норми громадського правопорядку, загрожує благополуччю інших людей або суспільству взагалі та може бути правомірно покараною. У широкому значенні делінквентна поведінка – це злочинна (кримінальна) поведінка, правопорушення некримінального характеру, порушення офіційно визначених правил поведінки та дисциплінарних вимог. У вузькому значенні делінквентною поведінкою в літературі називають некримінальні правопорушення чи протиправну поведінку дітей та підлітків. Протиправну дію, що лежить в основі делінквентної поведінки, називають деліктом, а особу, якій властива така поведінка, – делінквентом.

До протиправних дій зараховують проступки (провини), правопорушення та злочини. Серед типових *проступків* неповнолітніх виокремлюють лихослів'я, систематичне порушення дисципліни в школі, бійки з однолітками, бешкетування (наприклад, жбурляння з балкона в перехожих різних предметів; дзвінки телефоном до незнайомих осіб тощо). *Правопорушення* – це недотримання правил поведінки, встановлених законом та іншими нормативними актами. Воно може полягати у здійсненні забороненої дії або, навпаки, у виконанні передбаченого законом обов'язку. Це порушення адміністративних та правових норм, які проявляються через дрібні крадіжки, здирництво, викрадення автотранспортних засобів, хуліганство. *Кримінальна (злочинна) поведінка* – протиправне, суспільно-небезпечне діяння, що класифікується за певними нормами кримінально-процесуального права (зґвалтування, вбивство, нанесення значних тілесних пошкоджень).

Серед підлітків, які здійснили правопорушення, А.І. Долгова, Є.Г. Горбачовська, В.А. Шумілкин виокремлюють такі типи: *послідовно-криміногенний* – криміногенний «внесок» особистості в злочинну поведінку при взаємодії із соціальним середовищем є вирішальним, злочин випливає із звичного стилю поведінки, він обумовлюється специфічними поглядами, установками і цінностями суб'єкта; *ситуативно-криміногенний* – порушення моральних норм, правопорушення незлочинного характеру і сам злочин у значній мірі обумовлені несприятливою ситуацією; злочинна поведінка може не відповідати планам суб'єкта, бути з його точки зору ексцесом; такі підлітки здійснюють злочин часто в групі у стані алкогольного сп'яніння, не будучи ініціаторами правопорушення; *ситуативний тип* – незначна вираженість негативної поведінки; вирішальний вплив ситуації, що виникає не з вини індивіда; стиль життя таких підлітків характеризується боротьбою позитивних і негативних впливів.

Передумовою делінквентної поведінки є важковиховуваність. Термін “важкий учень”, “важковиховуваний” характеризує дітей з негативним ставленням до навчання та норм моральної поведінки. З точки зору медичної психології відхилення у поведінці неповнолітніх поділяють на патологічні (хворобливі) і непатологічні. Важковиховуваними в непатологічному плані є в цілому повноцінні діти з деякими відхиленнями у фізичному здоров'ї, дещо розладною чи ослабленою нервовою системою внаслідок дій психотравмуючих факторів. В їхній поведінці можуть спостерігатися неадекватні реакції, надмірна агресивність, лицемірство, розбещеність, озлобленість, заздрість. Найбільш характерними проявами важковиховуваності дітей є лідарство, схильність до безцільного проведення часу, безвідповідальність, неорганізованість, неухважність, емоційна нестійкість, слабка спроможність до опору негативному впливу інших.

За детермінацією поведінки виокремлюють декілька основних груп делінквентних особистостей:

- *ситуативний правопорушник* (протиправні дії якого переважно спровоковані ситуацією);
- *субкультурний правопорушник* (порушник, який ідентифікувався з груповими антисоціальними цінностями);
- *невротичний правопорушник* (асоціальні дії якого виступають наслідком інтрапсихічного конфлікту і тривоги);
- *«органічний» правопорушник*, який здійснює протиправні дії внаслідок мозкових ушкоджень з переважанням імпульсивності, інтелектуальної недостатності і ефективності);
- *психотичний правопорушник* (який здійснює делікти внаслідок тяжкого психічного розладу – психозу, помутніння свідомості);
- *антисоціальна особистість* (антисуспільні дії якої викликані специфічним поєднанням особистісних рис: ворожістю, нерозвиненістю вищих почуттів, нездатністю до близькості).

Адиктивна поведінка – це поведінка людини, для якої притаманне прагнення до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану завдяки прийому різноманітних хімічних речовин чи постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій. У результаті такої поведінки людина існує у своєрідному “віртуальному” світі. Вона не тільки не вирішує своїх проблем, але й зупиняється в особистісному розвитку, а в окремих випадках навіть деградує.

Розрізняють три групи різновидів адиктивної поведінки: *нехімічні адикції* (патологічна схильність до азартних ігор (гемблінг), комп’ютерна адикція, трудовголізм); *проміжні форми адикції* (анорексія - відмова від їжі, булімія - прагнення до постійного споживання їжі); *хімічні адикції* (вживання та вдихання психоактивних речовин: тютюну, алкоголю, наркотиків, медичних препаратів, речовин побутової хімії).

Адиктивну поведінку неповнолітніх визначають ще як поведінку, яка передують формуванню патологічної залежності від наркогенних речовин. При цій формі поведінки негативна пристрасть людини до хімічних речовин ще не досягла стадії фізичної залежності, тобто захворювання на наркоманію, алкоголізм та токсикоманію. Розрізняють два шляхи розвитку адиктивної поведінки підлітків: *полісубстантний та моносубстантний*. При полісубстантній адиктивній поведінці підлітки пробують на собі дію різних речовин. Це етап так званого *пошукового “полінаркотизму”*, коли вживаються і алкоголь, і токсичні речовини, і окремі наркотики. Поступово підліток починає надавати перевагу певній хімічній речовині, що означає перехід до етапу *фонового “полінаркотизму”*. При моносубстантній адиктивній поведінці підлітки зловживають лише однією речовиною. Найчастіше це обумовлено доступністю для підлітків певного наркогенного засобу.

Психопатологічний тип девіантної поведінки базується на психопатологічних симптомах і синдромах, які є проявами певних психічних розладів та захворювань. Серед найбільш типових для дітей та молоді видів такої поведінки вчені виокремлюють аутоагресивну поведінку, дисморфоманічну поведінку, гебоїдну поведінку, Ромо-манію, патологічну сором’язливість.

Аутоагресивна поведінка проявляється в двох формах: самогубство (суїцид) та самотравмування (парасуїцид). Розрізняють три типи суїцидальної поведінки: 1) “аномічний”, пов’язаний з кризовими ситуаціями в житті людини, особистими трагедіями; 2) “альтуїстичний”, який здійснюється заради блага інших людей; 3) “еґоїстичний”, обумовлений конфліктом внаслідок неприйняття індивідом соціальних вимог та норм поведінки.

Суїцидальною поведінкою є внутрішні і зовнішні форми психічних актів, які спрямовуються уявленням позбавлення себе життя. *Внутрішні форми* суїцидальної поведінки включають суїцидальні думки, уявлення, переживання, суїцидальні тенденції, які діляться на

задуми і наміри. До *зовнішніх форм* прояву суїцидальної поведінки відносять суїцидальні спроби і завершені суїциди. Під суїцидальною спробою розуміють цілеспрямоване оперування засобами позбавлення себе життя, яке не скінчилося смертю.

Самогубство розглядається як процес, що включає в себе: сприймання людиною значення життя і смерті; відсутність психологічних та соціальних ресурсів; сімейні та фізичні обставини, які роблять акт самодеструкції можливим. Відносно категорії мети розрізняють: *справжні самогубства*, спроби та тенденції, метою яких є позбавлення себе життя; *демонстративно-шантажна* суїцидальна поведінка – мета якої є лише демонстрування цього наміру; *самотравмування*, які зовсім не стосуються уявлення щодо смерті.

Класифікація мотивів суїцидальної поведінки В.О.Тихоненка ґрунтується на категорії особистісного смислу і складається з 5 мотивів:

1. *Протест, помста*. Суб'єкт намагається негативно вплинути на ворожу та агресивну до нього об'єктивну складову конфліктної ситуації. Вербально це може виражатися у фразах на зразок: “ніхто мене не розуміє”, “усі проти мене”, “справедливості немає”, “більше немає сил боротися”.

2. *Заклик*. Вербальні показники такої поведінки: “я нікому не потрібен”, “за що ви мене так мучите”. Мотивація – “коли ж ви звернете на мене увагу?!” , “я благаю допомоги”.

3. *Суїцидальні “ухилення”* виникають при загрозі особистісному або біологічному існуванню, якому протидіє висока самоцінність. Людина не може витримати такої загрози та вибирає самоусунення: “далі буде ще гірше”, “діватися нема куди”, “мені не витримати цієї ганьби”.

4. *“Самопокарання”* відбувається при внутрішньому конфлікті двох ролей: “Я – суддя” та “Я – підсудний”. Причому самогубство може бути як з точки зору “судді” (знищення ворога у собі), так і з боку “підсудного” (покутування провини), як-то “ніколи не пробачу собі”.

5. *При самогубстві “відмова”*, ціль та мотив суїциду наближуються, бо мотивом є відмова від існування, а ціллю – позбавлення себе життя. Вербально це може висловлюватися як “ніколи не повернути минулого”, “все втрачено”, “це – кінець”.

Найбільш поширеними мотивами суїцидальної поведінки дітей та молоді є: переживання образи, самотності, відчуженості, неможливості бути зрозумілим іншими; переживання втрати батьківської любові, або неподільне кохання, ревності; переживання, пов'язані зі смертю, розлученням, залишенням родини кимось з батьків; почуття провини, сором, зневажене самолюбство, незадоволення собою; страх ганьби, глузування, приниження, покарання; любовні невдачі, сексуальні ексцеси, вагітність; почуття помсти, протесту; бажання повернути до

себе увагу, викликати співчуття, уникнути неприємних наслідків, відійти від важкої ситуації.

Виділяють 4 типи підліткових аутоагресій: суїцидальна поведінка; суїцидальні еквіваленти (алкоголізація та наркотизація підлітків, підпорядкована бажанням забутись, відійти від неприємностей); аутодеструкції – неусвідомлена реалізація наміру причини ушкодження фізичного та психічного здоров'я (наприклад ризиковані вчинки, ігри, види спорту); несуйцидальні агресивні прояви і різноманітні форми самотравмувань (самопорізи, самоопіки хімічними речовинами, сигаретами тощо).

Суїцидальну активність підлітків умовно можна поділити на три фази. *Перша фаза* – це фаза роздумів, народження свідомої ідеї щодо здійснення самогубства. З часом ці роздуми виходять з-під контролю і стають імпульсивними, тобто з'являються спонтанно, поза волею людини. У першій фазі підліток стає замкненим; не цікавиться справами родини; роздає друзям (або навіть малознайомим людям) дорогі йому речі; його більше не приваблюють заняття, які захоплювали раніше, раптово змінює свої міжособистісні стосунки (їх характер або коло друзів); стає агресивним, схильним до бійки; відокремлюється від однолітків та ізолює себе. Змінюється зовнішній вигляд: підліток, який завжди ретельно підбирав одяг, слідував за собою, втрачає інтерес до цього і навіть, стає неохайним; змінюється маса тіла (через переїдання, або навпаки, анорексію); змінюється форма поведінки, яка нагадує “втечу” (іноді підліток дійсно тікає з дому); стає неуважним, тому з ним може трапитись нещасний випадок.

Якщо до переліченого додаються додаткові стресові зовнішні фактори, настає *друга фаза – фаза амбівалентності*. Підліток може висловлювати конкретні загрози або ділитися своїми намірами з кимось із найближчого оточення, але цей “крик про допомогу” не завжди чувають і не завжди розуміють. Для другої фази характерні такі висловлювання: “Я вже не дуже довго буду з вами; вам вже недовго мною опікуватись; життя того не варте; життя таке паршиве; я не можу більше нічому дати ради; тобі не треба буде про мене дбати; скоро ви будете вільні; я б хотів заснути і ніколи не прокидатися; я б хотів убити себе, і тоді мої батьки пожалкують про те, що...”

Діти, підлітки надзвичайно амбівалентні і якщо саме протягом цієї фази надати їм своєчасну адекватну допомогу, фатальний хід подій можна перервати. Але на жаль, таку допомогу отримує далеко не кожен потенційний суїцидент. Настає час *третьої фази* суїциду – фази спроби. Відомо, що смерть можна вважати самогубством, якщо вона має принаймні дві ознаки: по-перше, скоєна своїми руками, по-друге, наміри передують спробі. У більшості випадків людина намагається якимось чином повідомити про свої наміри тих, хто її оточує.

Описаний розвиток подій є найбільш характерним саме для молодих людей. Проте це лише основні тенденції, певна типологія. А індивідуальні особливості у кожному випадку унікальні. Для підлітків характерним є дуже швидке “проходження” другої фази і перехід до третьої. Тому суїцидальна спроба здійснюється досить швидко, на противагу тому, як це відбувається у випадках алкогольної та наркотичної залежності у більш зрілому віці, коли третя фаза (фаза спроби) може бути розтягнута на роки. Більшість суїцидальних підлітків (до 70%) обмірковують і здійснюють суїцид у термін від 1 до 2 тижнів. Але підлітковий період – це період імпульсивних дій. Тому іноді тривалість усіх трьох фаз може бути дуже короткою, навіть дорівнювати одній годині.

Дисморфоманія базується на хибній впевненості підлітка про наявність у нього фізичних недоліків. Психічний стан таких підлітків характеризується комплексом неповноцінності, прагненням кардинально змінити свою зовнішність за допомогою радикальних засобів (пластична операція, постійне голодування, надмірні фізичні навантаження тощо). У поведінці таких підлітків спостерігається різке обмеження кола спілкування, занурення у власну проблему, постійний аналіз своєї зовнішності.

Гебоїдна поведінка підлітків характеризується інфантильним егоцентризмом, надмірним прагненням до самоствердження з грубою опозицією до оточуючих, повним ігноруванням моральних норм та цінностей, схильністю до імпульсивної агресії, відсутністю відповідальності, інтересу до продуктивної позитивної діяльності при посиленому патологічному прагненні до всього, що пов’язано з насильством, знущанням, терористичними актами.

Дроманія характеризується втечами дитини з дому чи школи, поїздками в інші райони міста або населені пункти, прагненням до подорожування, бродяжництва.

Одним з типових для підліткового віку явищ є **гіперсором’язлива поведінка**. Вона проявляється несміливістю, страхом перед спілкуванням, нездатністю ефективно діяти в присутності незнайомих осіб, відмові від знайомства з новими людьми, страхом бути не зрозумілим іншими.

6.6. Стадії формування залежності від наркотичних та психотропних речовин

Стадії залежності	Причини вживання наркотичної речовини	Домінуюча думка людини
Соціальна	Бажання бути визнаним у референтній групі, відчуття стан зміненої свідомості, про який розповідають інші	Я можу бути в такому стані, як вони, якщо захочу
Психологічна	Бажання знову опинитися в тому стані, який відчувала людина під час наркотичного сп'яніння	Я хочу бути в цьому стані
Фізична	Бажання уникнути фізичного дискомфорту при абстинентному синдромі	Я не можу існувати в іншому стані

Пояснення

Синдром залежності – поєднання фізіологічних, поведінкових і когнітивних явищ, при яких вживання речовин або класу речовин починає посідати перше місце в системі цінностей індивіда. Основною характеристикою синдрому залежності є потреба (часто сильна, іноді непереборна) вживати психоактивні речовини (які можуть бути прописані або не прописані лікарем), алкоголь або тютюн.

Діагноз залежності може бути поставлений тільки при наявності трьох і більше нижчеперелічених ознак, які виникали протягом певного часу:

1. Сильна потреба або необхідність вжити речовину.
2. Порушення здатності контролювати вживання речовин, тобто початок вживання, закінчення або дозування вживаних речовин.
3. Фізіологічні ознаки.
4. Ознаки толерантності, такі як збільшення дози речовини, необхідної для досягнення ефекту, який раніше спостерігався при більш низьких дозах.
5. Прогресуюче забуття альтернативних інтересів на користь вживання речовини, збільшення часу, необхідного для придбання, вживання речовини або відновлення після її дії.

6. Продовження вживання речовини, незважаючи на очевидні шкідливі наслідки, такі, як спричинення шкоди печінці внаслідок зловживання алкоголем, депресивний стан після періоду вживання речовини, зниження когнітивних функцій внаслідок вживання наркотиків.

Наркоманія – хворобливий психічний стан, зумовлений хронічною інтоксикацією організму внаслідок зловживання наркотичними засобами, що віднесені до таких конвенцією ООН чи Комітетом з контролю за наркотиками при Міністерстві охорони здоров'я України (надалі комітет) і характеризується психічною та фізичною залежністю від них.

Наркотичні засоби – це рослини, сировина і речовини, природні чи синтетичні, класифіковані як такі в міжнародних конвенціях, а також інші рослини, сировина і речовини, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними і віднесені до зазначеної категорії Комітету з контролю за наркотиками при Міністерстві охорони здоров'я. *Наркотики* – речовини (офіційно, в установленому порядку, включені до списку наркотичних речовин та наркотичних лікарських засобів), які виявляють специфічну дію на нервову систему та організм людини в цілому, понад усе – на розвиток певних відчуттів, особливих станів наркотичного сп'яніння та зміну свідомості. *Психотропні речовини* – це будь-які природні чи синтетичні речовини і матеріали, класифіковані як такі в міжнародних конвенціях, а також інші речовини і матеріали, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними і віднесені до указаної категорії Комітетом.

Наркотики та психотропні речовини можуть впливати на центральну нервову систему трьома способами: 1) вона може бути загальмована за допомогою препаратів з седативним та снодійним ефектом (барбітурати, еленіум, седуксен); 2) збуджена за допомогою психостимуляторів (кокаїн, амфетамін) чи психоделітиків (гашиш, маріхуана, анаша); 3) розбалансована при вживанні галюциногенів (ЛСД, крек, екстазі).

Токсикоманія – захворювання, яке викликане психічною та фізичною залежністю внаслідок вживання речовин, які не включені до офіційного списку наркотиків, а також вдиханням парів речовин побутової хімії (клей, ефір, розріджувачі, аерозолі).

Алкоголізм – хвороба, що характеризується патологічною залежністю від спиртного з поступовою соціально-моральною деградацією особистості.

Всесвітня організація охорони здоров'я розглядає алкоголізм, токсикоманію та наркоманію як різновиди хімічної залежності.

Наркотики залежно від свого хімічного складу мають різний вплив на людину. На час формування залежності впливає спосіб вживання речовини, дозування, стан здоров'я людини, яка їх вживає. Розвиваючись, залежність від наркотиків проходить ряд стадій. Кожна

наступна не змінює попередню, а, навпаки, додає до картини захворювання все нові та нові прояви.

Про *соціальну залежність* говорять тоді, коли людина ще не почала вживати наркотиків, але перебуває в середовищі тих, хто робить це. Вона переймає їх стиль поведінки, ставлення до наркотиків та зовнішні атрибути групи. В такій ситуації “близькості” від наркотику людина внутрішньо готова почати їх вживати. Особливо це характерно для підлітків, яких приваблює сама атмосфера, “дух” наркотизованої групи. До того ж підліток може спостерігати стан різкої зміни свідомості. Соціальній залежності сприяє усвідомлення підлітком того, що він у будь-яку хвилину може змінити свій стан за допомогою наркотику.

На стадії *психічної залежності* поведінка людини змінюється, бо формується синдром психічного uzалежнення, який виявляється спочатку не усвідомленим, а потім повністю усвідомлюваним і нездоланим потягом до наркотику. Ознаками неусвідомлюваного потягу можуть бути: стан незадоволеності при відсутності наркотику, похваллення в передбаченні його вживання, розмови на “наркотичні” теми, некритична позитивна оцінка співучасників наркотизації і неприязні почуття до людей, що перешкоджають цьому. Поступово думки про наркотик у свідомості підлітка посідають домінуюче місце. Стан наркотичного сп'яніння стає для нього найбільш бажаним. Сфера потягів, почуттів перебудовується, будь-які приємні переживання і відчуття втрачають значущість у порівнянні з дією наркотику. У цій стадії розвитку наркоманії підліток втрачає зв'язки з позитивним соціальним оточенням, цікавість до улюблених раніше занять (спорт, музика, розваги), практично перестає навчатися, часто прогулює заняття. Поступово зникає здатність до співпереживання, навіть стосовно близьких і раніше коханих людей. Людина прагне або отримати певні відчуття від прийому наркотиків, які можуть бути досить сильними, або, знаходячись під впливом наркотичних речовин, відмежуватися від неприємних переживань та негативних емоцій.

При продовженні вживання наркотичних речовин до яскраво вираженого психічного uzалежнення від наркотику додається і *фізичне uzалежнення*. Тепер вже відчуття не тільки психічного, а й фізичного комфорту досягається лише при наявності наркотику в організмі. Якщо дія наркотику припиняється, а чергової дози немає, то виникає *абстинентний синдром* (синдром позбавлення). Прагнення до наркотику в стані абстиненції переборює всі інші бажання, навіть такі, як голод і спрага. Воно повністю підкоряє собі поведінку індивіда. Підліток у подібному стані думає тільки про наркотики, він здатний на все, щоб якомога швидше здобути і спожити наркотичну речовину. На цій стадії наркоманії повністю зникає захисний рефлекс організму на передозування, стабілізується максимальний рівень переносимості наркотику. Ця стадія захворювання супроводжується фізичними

змiнами, якi свiдчать про iнтотоксикацiю органiзму: загальним виснаженням, змiною кольору шкiряних покровiв; спостерiгаються ламкiсть нiгтiв, випадання волосся, зубiв, ознаки раннього старiння.

Вiдбуваються також значнi змiни в психiчнiй сферi iндивiда: падiння життєвої активностi, зниження iнтелекту, пам'ятi, остаточне згасання моральних почуттiв. Вiдзначається повна втрата соцiальних i особистих iнтересiв, порушуються зв'язки з рiдними та близькими, згасають прихильностi. Придбання наркотику вимагає великих коштiв, якi, зважаючи на втрату працездатностi, природно, не поповнюються. Це штовхає наркозалежного на злочинний шлях.

Про вживання пiдлiтками наркогенних речовин часто свiдчить:

- змiна кола знайомих, поява нових друзiв, з якими вони не знайомлять батькiв (як правило, такi друзi не заходять в квартиру, а викликають пiдлiтка на вулицю);
- поява нової тематики у малюнках пiдлiткiв, якi люблять малювати (зображення шприцiв, головок маку), а також аналогiчного татуювання;
- виникнення грошових боргiв, продаж сiмейних цiнностей або перепродаж речей для отримання власних грошей;
- байдуже ставлення до навчання, нехтування своїми обов'язками (погiршення успiшностi, прогули);
- порушення бiологiчних ритмiв, якi безпосередньо пов'язанi з вживанням наркотикiв: рiзка змiна настрою, почуття пригiченостi, роздратованостi; змiна тривалостi сну, надмiрне вживання їжi та великої кiлькостi рiдини (особливо солодкої);
- змiна ритму активностi: зниження в ранковi години i вдень (сонливiсть, в'ялiсть) i пiдвищення її у другiй половинi дня, ближче до ночi (безсоння);
- поява слiдiв проколiв шкiри за ходом пiдшкiрних вен;
- змiна зовнiшнього вигляду пiдлiтка (почервонiння або блiдiсть шкiри, схуднення чи збiльшення ваги, блиск очей з незвичайною змiною величини зiниць, поява жовтизни на зубнiй емалi або швидко руйнування зубiв: змiна в темпi мови (прискорена чи сповiльнена));
- вiдсутнiсть кашлю пiд час простудних захворювань, порушення у травленнi їжi (рвоти, запори, поноси);
- поява у квартирi тютюнового диму, змiшаного iз запахом паленої трави або синтетики; кiпячого посуду (миски, ложки, баночки); шприцiв, лiкарських речовин, цiлих або подрiбнених рослин, згорткiв бинтiв, якi просоченi розчином коричневого вiдтiнку; засобiв побутової хiмiї, якi не купували дорослi.

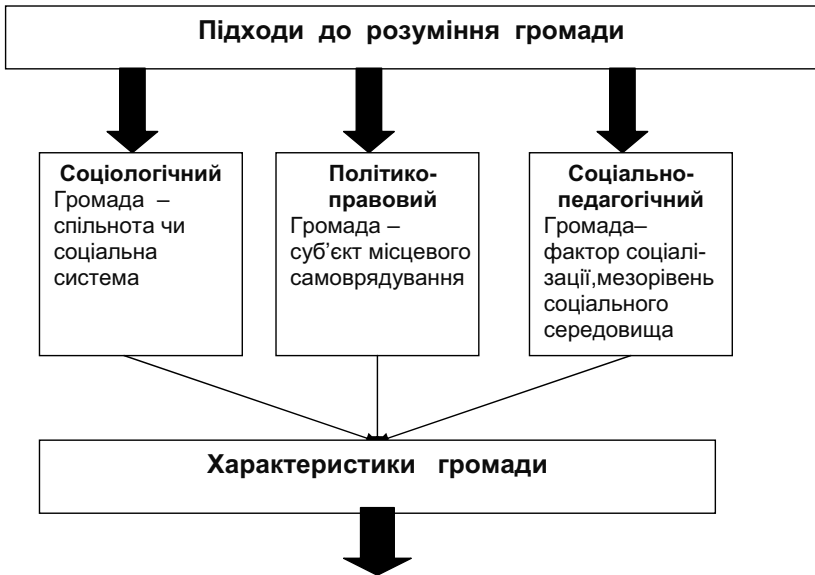
Використана та рекомендована література

1. Вермиенко Ю.В., Келасьев В.Н. Профилактика наркомании в подростковой среде: Учеб. пособие / Под ред. Келасьева. – Спб., 2001.
2. Говорун Т.В., Кікінеджи О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. – Тернопіль, 1999.
3. Иванова Ж.Е. Социология девиантного поведения. – М., 1998.
4. К.Лукас, Г.Сейден Молчаливое горе: жизнь в тени самоубийства. – М., 2001.
5. Клейберг Ю.А. Девиантное поведение в вопросах и ответах. – М., 2006.
6. Максимова Н.Ю., Толстоухова С.В. Соціально-психологічні аспекти профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді. – К., 2000.
7. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения. – М., 2001.
8. Моховиков А.Н. Телефонное консультирование. – М., 1999.
9. Оржехівська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. – К., 1996.
10. Павленок П.Д., Руднева М.Я. Социальная работа с лицами и группами девиантного поведения: Учеб. пособие / Отв. ред. П.Д. Павленок. – М., 2007.
11. Петрова А.Б. Психологическая коррекция и профилактика агрессивных форм поведения несовершеннолетних с девиантным поведением. – М., 2008.
12. Понтон Линн. Сексуальная жизнь подростков. – М., 2001.
13. Предупреждение подростковой и юношеской наркомании / Под ред. С.В.Березина, К.С.Кислецкого, И.Б.Орешникова. – М., 2000.
14. Сирота Н.А., Ялтонский В.М., Хажиллина И.И., Видерман Н.С. Профилактика наркомании у подростков: от теории к практике. – М., 2001.
15. Словарь по социальной педагогике: Учебное пособие для студентов высш. учеб. заведений / Авт.-сост. Л.В.Мардахаев. – М., 2002.
16. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія. / За ред. І.Д. Звервої. – К., 2008.
17. Эдвин С. Шнейдман Душа самоубийцы / пер. с англ. – М., 2001.
18. Шнейдер Л.Б. Девиантное поведение детей и подростков. – М., 2007.
19. Юр'єва Л.М. Історія. Культура. Психічні розлади та розлади поведінки. – К., 2002.

Модуль 7

Соціально-педагогічна робота в територіальній громаді

7.1. Територіальна громада як соціалізуючий простір особистості

Базові характеристики	Пояснення
Спільні географічні та соціокультурні ознаки	Територія Інтереси Віросповідання Цінності Етнічне походження
Стосунки членів громади	Члени громади взаємодіють між собою на різних рівнях: політичному, професійному, побутовому, дозвіллевому
Спільність дій	Члени громади усвідомлюють свої потреби та проблеми й об'єднуються для їх задоволення та розв'язання

Пояснення

Громада – це групова соціальна спільнота, члени якої мають спільні географічні та соціокультурні ознаки (місце проживання, інтереси, віросповідання, цінності, національність тощо) та взаємодіють між собою з метою задоволення певних потреб чи розв'язання проблем.

Виокремлюють *резидентні* (географічні), *ідентифікаційні* (професійні, молодіжні, жіночі, релігійні тощо) громади та *громади за інтересами*. У резидентній громаді люди взаємодіють одне з одним почасти випадково. Основна спільна ознака цих громад те, що вони утворені за місцем проживання. Різновид резидентних громад – територіальна та місцева громада. Відповідно до Закону України „Про місцеве самоврядування” (1997 р.) територіальна громада – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр. Місцева громада – спільнота людей, які проживають на визначеній території й об'єднані певними економічними, соціальними, культурними зв'язками та самоусвідомлюють себе як цілісність й одноосібність. Іноді поняття „територіальна громада” та „місцева громада” вживають як синонімічні. Це припустимо в тому випадку, коли до складу територіальної громади входить один населений пункт. Якщо ж йдеться про населений пункт (наприклад, село) як складник територіальної громади міста чи селища, то тоді такий окремий населений пункт разом з його жителями – не територіальна, а місцева громада. Тобто територіальна громада може розглядатися як сукупність місцевих громад.

В ідентифікаційних громадах, на відміну від резидентних, формується певна система взаємозв'язків між людьми, яка ґрунтується на значимих для них спільних цінностях або характеристиках, а проживання людей на різних територіях може не відігравати суттєвої ролі для функціонування таких громад. Громади за інтересами – це найчастіше групи людей, які поділяють стурбованість щодо певної проблеми. Такими громадами може бути об'єднання батьків дітей-інвалідів, молодих матерів, група самодопомоги людей з ВІЛ-позитивним статусом тощо. Люди можуть бути одночасно членами й резидентних, й ідентифікаційних громад, а іноді й громад за інтересами.

У соціальній педагогіці громаду розглядають як різновид соціального середовища. Громада як конкретний соціум забезпечує процес соціалізації особистості власними ресурсами, оскільки в ній існує певне „поле” соціокультурних норм і правил, які в процесі соціалізації особистості оформляються в її персональну ціннісно-

нормативну систему. Чим більше розвинута громада в моральному, інтелектуальному, культурному, матеріальному та інших напрямках, тим більше можливостей отримує кожний її член для особистісного розвитку. І навпаки, розвиток громади залежить від рівня розвитку осіб, які її складають. Тобто існує взаємообумовленість між рівнем розвитку громади та її конкретних представників.

За умови, що одна з провідних характеристик громади – територія, залежно від типу поселення можна говорити про сільську, міську громаду та громаду мікрорайону великого міста як про мезорівень соціального середовища. Основні параметри таких громад: природно-економічні особливості території; соціокультурні традиції населення; групи людей за гендерно-віковими характеристиками; заклади соціальної інфраструктури (навчальні та позашкільні заклади, соціальні служби, соціокультурні заклади, медичні установи тощо); органи місцевого самоврядування та місцевої виконавчої влади; неурядові організації. Саме ці параметри вказують на особливості та відмінності між різними територіальними громадами, що відповідно зумовлює й особливості процесу соціалізації дітей та молоді, які проживають на їхній території. За тією ж територіальною ознакою сусідську громаду можна визначати як мікрорівень соціального середовища.

Характеристика громади за спільністю інтересів (культурних, релігійних, професійних тощо) та взаємозв'язків її членів дає підстави також визначати громаду як мікрорівень соціального середовища. Прикладами такої громади можуть бути професійні колективи, об'єднання дітей та молоді за інтересами, об'єднання батьків для спільного вирішення проблем своїх дітей.

Громада є свого роду соціальним інститутом, побудованим на територіальній спільності та соціально-економічному базисі, що виступає регулятором суспільного життя населення. Тому її основними функціями є: виробництво-споживання, соціалізація, соціальний контроль, соціальна участь, взаємопідтримка. Ці функції спрямовані на розвиток життєвого сценарію як самої громади, так і окремої особистості. Завдяки цим функціям громада є тією сферою, де реалізуються всі життєво важливі потреби людини в соціумі: визначаються патерни соціально необхідної поведінки; здійснюється контроль за соціальним функціонуванням індивіда в соціумі через систему формальних принципів; здійснюється підтримка індивіда через різні типи організацій: релігійні, громадські, спеціалізовані.

Провідні *соціалізуючі функції* громади, як різновиду соціального середовища, такі: *ціннісно-орієнтована* функція, що забезпечує прийняття членом громади суспільних цінностей, на основі чого формується особистісна система цінностей; *культурологічна* функція, яка передбачає формування особистісної культури на основі практичного й вибіркового засвоєння кожним членом громади

соціокультурних традицій спільноти; *нормативно-правова* функція, що базується на закріпленні в поведінці особистості соціальних норм (зразків), схвалених спільнотою; функція *соціального контролю*, суть якої полягає у виробленні системи групових реакцій на поведінку члена громади у вигляді санкцій (покарання чи заохочення), що є адекватними соціальним цінностям суспільства; *інтегративна* функція, мета якої – згуртувати людей шляхом опанування ними моделей поведінки, в основі яких лежить усвідомлення потреб та поважання прав інших людей, об'єднання їхніх зусиль для суспільно-корисної діяльності.

7.2. Соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх навчальних закладах

Пояснення

Традиційним суб'єктом соціалізації дітей і молоді у територіальній громаді є школа. У сучасних умовах загальноосвітня школа не може функціонувати як автономна організація в територіальній громаді, оскільки як сам навчальний заклад, так і його співробітники та вихованці знаходяться під очевидним впливом конкретних економічних і соціокультурних умов, що, у свою чергу, дає можливість характеризувати школу і як „адаптер та транслятор впливу факторів соціалізації на особистість”. Потрясіння, яких зазнало українське суспільство в останні десятиріччя, призвели до погіршення соціально-економічного стану сімей, поширення безробіття, соціального сирітства, деформації суспільних цінностей, зниження рівня соціальної безпеки, лібералізації статевої моралі, поширення негативних явищ у середовищі неповнолітніх (домінування культури сили, кримінальної субкультури, тютюнопаління, вживання алкогольних та наркотичних речовин, зниження віку „сексуального дебюту”) тощо. Саме тому школа нині має виконувати нові соціально-педагогічні функції, що зумовлені змінами в соціумі, необхідністю впливу на соціокультурну ситуацію поза школою.

У нових умовах соціально-формуюча місія школи значно посилюється. У ситуації кризи дитинства, соціальної невлаштованості значної частини населення, сімейного неблагополуччя, агресивності соціального середовища школі необхідно значно актуалізувати, розширити та поглибити такі соціально-педагогічні функції як:

- соціально-адаптивну та соціально-стабілізуючу, що забезпечить включення дитини в реальні соціальні відносини та пом'якшить соціальну напруженість та соціальні конфлікти;
- соціально-перетворюючу, що забезпечить підготовку молодих людей до життя в умовах швидкозмінних ситуацій;
- соціально-захисну, пов'язану з турботою про дітей, яким сім'я та суспільство не змогли створити необхідних умов для розвитку та життя;
- здоров'язберігаючу, пов'язану з формуванням в особистості усвідомлення здоров'я як базової життєвої цінності.

Свідченням актуальності організації соціально-педагогічної роботи в школі є відповідні інструкції Міністерства освіти та науки України. Так, у листі від 2 серпня 2001 року № 1/9-272 „Про особливості діяльності практичних психологів (соціальних педагогів) загально-освітніх навчальних закладів” перед соціальними педагогами ставляться такі професійні завдання: формування гуманних стосунків між вихованцями, учнями та педагогами; охорона та захист прав та інтересів дітей; вивчення особливостей особистості учня, соціальної ситуації розвитку та умов його життєдіяльності; вияв інтересів та потреб, проблем і труднощів дітей та підлітків; створення атмосфери психологічного комфорту для учнів у навчальній та позанавчальній діяльності; організація та координація різних видів позанавчальної діяльності дітей та підлітків; попередження конфліктів в учнівських колективах; допомога старшокласникам у професійному самовизначенні; орієнтація учнів на здоровий спосіб життя; профілактика правопорушень серед неповнолітніх, робота з учнями „групи ризику”; посередницька діяльність між вихованцями та адміністрацією, педагогами школи, батьками, різними соціальними інститутами; взаємодія з педагогами, психологом, батьками або опікунами для надання допомоги учням.

Листом Міністерства освіти і науки України від 18 серпня 2003 р. № 1/9-385 визначені нормативи чисельності соціальних педагогів у навчальних закладах. Ним передбачено, що, починаючи з 2004 року, посади соціальних педагогів вводяться у штати загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти незалежно від наявності там посад практичних психологів. Ці фахівці, як і передбачено їхніми посадовими інструкціями, мають співпрацювати, оскільки їхні функції в навчальному закладі є взаємодоповнювальними (раніше навчальний заклад мав вибирати для працевлаштування психолога або соціального педагога). Функції соціально-

педагогічної роботи спеціаліста у середньому загальноосвітньому закладі:

діагностична – вивчення та оцінювання особливостей діяльності особистості, мікроколективу (класу чи референтної групи), шкільного колективу в цілому, неформальних молодіжних об'єднань; спрямованості впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивних сил у громаді та джерел негативного впливу на дітей та підлітків;

прогностична – прогнозування на основі спостережень та досліджень динаміки розвитку негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на особистість чи групу;

консультативна – надання порад, рекомендацій учням, батькам, учителям та іншим особам, які звертаються до соціального педагога;

захисна – забезпечення дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків, представлення їхніх інтересів у різноманітних інстанціях (службі у справах неповнолітніх, міліції, суді тощо);

профілактична – переконання учнів у доцільності дотримання певних норм та правил поведінки стосовно здоров'я та способу життя;

організаторська – забезпечення змістовного дозвілля дітей та підлітків у школі та соціальному середовищі, залучення сім'ї та представників громадськості до соціально-педагогічного процесу в навчальному закладі;

Координаційно-посередницька – налагодження взаємодії між різними соціальними інституціями територіальної громади (медичних, позашкільних, культурних, спортивних закладів, служби у справах неповнолітніх, кримінальної міліції у справах неповнолітніх, неурядових організацій тощо), колективом педагогів та учнів з метою спільного вирішення проблем соціального становлення та розвитку особистості;

Функція фандрейзingu – пошук додаткових ресурсів для вирішення соціально-педагогічних завдань.

На основі цих функцій визначається зміст та напрямки соціально-педагогічної роботи фахівця в загальноосвітньому закладі:

- вивчення соціально-психологічних особливостей дітей та соціально-педагогічного впливу мікросередовища навчального закладу на вихованців шляхом спостереження, бесід, опитування експертів, інтерв'ювання, тестування, аналізу документів;
- організація соціально-педагогічної взаємодії з учнями, які потребують допомоги, що забезпечується підтримкою дітей із проблемних сімей, спонуканням учнів до самоорганізації та самостійності, сприянням у вирішенні проблем;
- захист прав та інтересів дітей, що здійснюється через дотримання положень міжнародних та вітчизняних нормативно-правових документів в умовах школи та сім'ї; турботу про дітей, які за певних причин виключені зі школи; захист прав дітей, що є представниками національних меншин; виявленні дітей, які неза-

конно зайняті на роботі в навчальний час, і вирішення питання їх освіти; сприяння дітям та батькам в отриманні гарантованих їм пільг;

- соціально-психологічна допомога та підтримка дітей в кризових ситуаціях здійснюється шляхом з'ясування проблеми, обговорення шляхів її вирішення, розробки плану дій, допомоги в організації виходу з проблеми, координації зусиль найближчого оточення, створення груп підтримки;
- виявлення дезадаптованих дітей, встановлення причин дезадаптації та надання їм необхідної допомоги;
- забезпечення рівних можливостей для дітей з функціональними обмеженнями, які отримують середню освіту на базі загально-освітнього закладу;
- корекція стосунків, способів соціальної дії, посередництво в творчому розвитку особи та групи, які сприятимуть оволодінню підлітками новим досвідом, допомозі в розблокуванні позитивних емоцій, створенні ситуації успіху, зміні уявлень вихованця про своє "Я", підтримці ініціатив окремого учня чи групи, створенні умов для творчості;
- стимулювання соціально-значимої діяльності дітей, як-от: залучення до діяльності дитячих та молодіжних організацій; волонтерської роботи в різних соціальних службах тощо;
- вивчення особливостей життєдіяльності дітей в умовах сім'ї шляхом соціального інспектування та забезпечення за необхідності соціального патронажу та соціального супроводу сім'ї;
- організація внутрішньошкільного моніторингу з метою своєчасного виявлення та вирішення соціально-педагогічних проблем дітей, батьків, педагогічного колективу;
- соціально-педагогічне дослідження мікрорайону школи з метою його соціальної паспортизації, що дає можливість мати інформацію: про інші соціальні інститути, які надають послуги дітям та молоді; організації потенційних спонсорів; місця стихійного групування підлітків; проблемні зони в мікрорайоні, громаді.

З метою ефективного забезпечення вищезазначених функціональних обов'язків соціальний педагог у своїй практичній роботі широко використовує такий метод аналізу соціуму, як складання соціального паспорта класу. Соціальна паспортизація класних шкільних колективів здійснюється на основі даних, отриманих соціальним педагогом у результаті вивчення біографічних даних учнів, індивідуальних бесід з ними, а також батьками та класними керівниками, спостереження за класним колективом тощо. На сьогодні в соціально-педагогічній практиці не існує стандартизованої форми соціального паспорта класу. Це пояснюється наявністю широкого спектру різних типів навчальних закладів, що, у свою чергу, обумовлює специфіку

певного контингенту учнів. Орієнтовна структура соціального паспорта класу може мати такі блоки:

I. Гендерна характеристика класу:

- кількість хлопців;
- кількість дівчат.

II. Вікові характеристики учнів класу (кількість учнів певного року народження).

III. Стан здоров'я вихованців:

- здорові;
- мають тимчасові розлади здоров'я; мають хронічні соматичні хвороби;
- мають психосоматичні захворювання;
- мають інвалідність.

IV. Види позанавчальної діяльності вихованців:

- кількість дітей, які навчаються в музичних школах;
- кількість дітей, що відвідують спортивні секції;
- кількість дітей, що займаються в гуртках та клубах за інтересами;
- кількість осіб, які не відвідують позашкільні заклади;
- участь дітей у громадських дитячих об'єднаннях.

V. Соціальна поведінка учнів класу:

- число учнів, що скоїли різні правопорушення;
- число учнів, що стоять на обліку в кримінальній міліції у справах дітей;
- наявність учнів з різними видами адиктивної поведінки;
- кількість учнів, які систематично порушують дисципліну, мають стійкі конфлікти з вчителями.

VI. Інформація про соціальне середовище розвитку учнів:

- кількість учнів з повних сімей;
- число учнів з неповних сімей;
- кількість учнів, яких виховують опікуни чи прийомні батьки;
- число учнів, що проживають з алкозалежними батьками;
- число учнів, які проживають з наркозалежними батьками ;
- число учнів з матеріально забезпечених сімей;
- кількість учнів з малозабезпечених сімей;
- число учнів з багатодітних родин.

Існуюча практика соціально-педагогічної діяльності загально-освітньої школи вказує на необхідність створення в ній окремого структурного підрозділу – соціальної психолого-педагогічної служби у складі соціального педагога, психолога, медичного працівника закладу. Мета діяльності такої служби полягає в забезпеченні доступної та своєчасної кваліфікованої соціально-психологічної допомоги дітям, батькам та педагогічному колективу.

Працівники служби можуть надавати такі соціальні послуги:

педагогічні (консультування батьків та дітей; послуги з організації дозвілля; просвітницькі послуги для батьків щодо формування навичок батьківської компетентності; послуги в організації домашнього навчання дітей-інвалідів; соціальний патронаж проблемних сімей; посередництво між учнями та батьками, учнями та педагогами тощо);

психологічні (консультації з психологічних проблем; психотерапевтичні послуги; послуги з психодіагностики та психокорекції; соціально-психологічні тренінги; послуги з профорієнтації тощо);

соціально-медичні послуги (інформування учнів щодо дотримання гігієнічних правил, організації раціонального харчування, попередження хвороб, які передаються статевим шляхом, шляхів передачі ВІЛ, наслідків вживання наркотичних речовин, алкоголю; сприяння в необхідному лікуванні дітей, які цього потребують тощо);

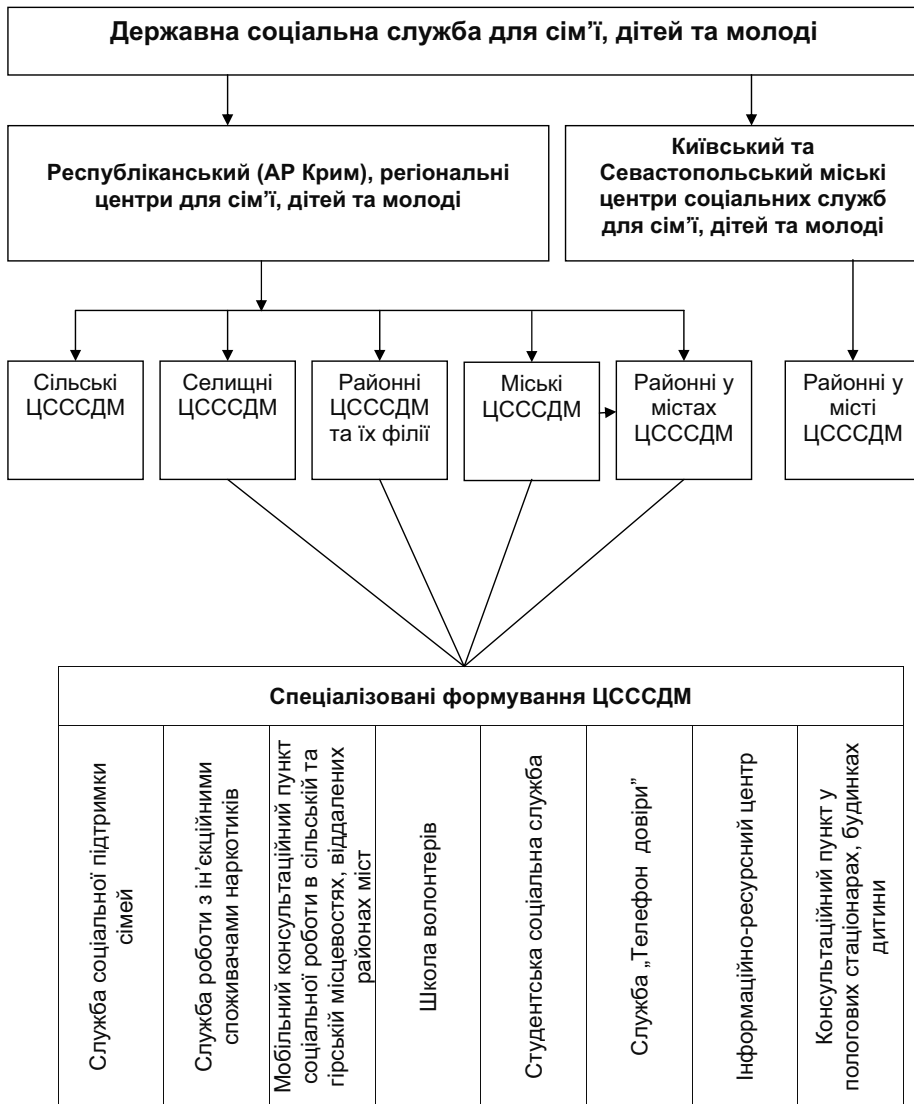
юридичні послуги (допомога в оформленні відповідних документів для визначення соціального статусу дітей, позбавлених батьківського піклування; послуги щодо отримання відповідних пільг для різних категорій дітей; представлення інтересів дітей у правоохоронних органах, послуги з правової просвіти неповнолітніх тощо).

Враховуючи специфічний характер соціально-педагогічної діяльності, режим роботи соціального педагога є варіативним і гнучким. Графік роботи соціального педагога затверджується керівником загальноосвітнього навчального закладу.

В інструктивно-методичних листах, які регламентують діяльність соціального педагога, наводиться такий орієнтовний перелік документації:

- тексти нормативних документів щодо соціально-педагогічної роботи, законів та підзаконних актів щодо захисту прав дітей;
- посадова інструкція;
- перспективні плани роботи на півріччя;
- графік консультацій;
- програми по окремих напрямках соціально-педагогічної роботи, які реалізує спеціаліст у школі ;
- документація по роботі з дітьми, які скоїли правопорушення;
- документація щодо питань опіки та піклування учнів школи;
- журнал реєстрації звернень учнів, батьків, педагогів із зазначеними видами наданої їм допомоги;
- соціальні паспорти кожного класу;
- результати соціального інспектування неблагополучних сімей;
- звіти про роботу з проблемними сім'ями учнів;
- методичні матеріали для різних напрямів соціально-педагогічної роботи;
- інформація про діяльність різних соціальних служб та позашкільних установ, які діють у мікрорайоні.

7.3. Система центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

Пояснення

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді – спеціальні заклади, уповноважені державою реалізувати соціальну політику шляхом проведення соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями. Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді належать до соціальних служб територіального охоплення, що дає можливість: залучити спеціалістів певного профілю та необхідної кваліфікації; створити можливості для клієнтів певної територіальної одиниці користуватися послугами спеціалістів; чітко виокремити конкретні соціальні проблеми дітей, сімей і молоді певної громади та об'єднати її ресурси для їх вирішення; посилити відповідальність керівників та виконавців за кінцевий результат діяльності.

Юридично створення центрів соціальних служб для молоді було закріплене Законом України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” (05.02.1993, № 2998-XII). У статті 6 цього закону зазначалося, що для підтримки соціального становлення та розвитку молоді утворюються центри соціальних служб для молоді та їхні спеціалізовані формування. На виконання цього Закону Кабінет Міністрів України постановою від 13 серпня 1993 року № 648 „Про соціальні служби для молоді” затвердив Типове положення про соціальні служби для молоді, згідно з яким соціальні служби для молоді отримали статус спеціальних структур, що надають соціальні послуги та соціальну допомогу молоді віком від 15 до 28 років. 1 січня 2005 року було створено Державну соціальну службу для сім'ї, дітей та молоді як урядовий орган державного управління, а центри соціальних служб для молоді перейменовано в центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (надалі ЦСССДМ).

Центри створюються відповідними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, належать до сфери їх управління і підпорядковуються, відповідно, органу виконавчої влади чи виконавчому органу сільської, селищної, міської ради. Система центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді функціонує на державному (Державна служба для сім'ї, дітей та молоді), регіональному (регіональні ЦСССДМ відповідно до територіально-адміністративного поділу України) та місцевому рівнях (районні, міські, селищні, сільські, районні у містах ЦСССДМ).

Діяльність центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді здійснюється відповідно до Законів України та загальнодержавних програм щодо соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю, а саме:

- Закон України "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю";
- Закон України "Про соціальні послуги";
- Закон України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні";

- Закон України "Про охорону дитинства";
- Закон України "Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк";
- Закон України "Про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004-2008 роки";
- Закон України "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування";
- Закон України "Про реабілітацію інвалідів в Україні";
- Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2004 р. N 264 "Про затвердження Концепції стратегії дій Уряду, спрямованих на запобігання поширенню ВІЛ-інфекції/СНІДу, на період до 2011 року";
- Постанова Кабінету Міністрів України від 10.01.2002 р. N 14 "Про затвердження Міжгалузевої комплексної програми "Здоров'я нації" на 2002 - 2011 роки";
- Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2003 р. N 877 "Про затвердження Програми реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2003-2010 роки";
- Постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2006 р. N 623 "Про затвердження програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010 рр.";
- Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. N 564 "Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу";
- Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. N 565 "Про затвердження Положення про прийомну сім'ю.

При ЦСССДМ діють різні *спеціалізовані формування*:

- служба соціальної підтримки сім'ї;
- служба по роботі зі споживачами ін'єкційних наркотиків;
- мобільний консультативний пункт соціальної роботи в сільській та гірській місцевостях, віддалених районах міст;
- школа волонтерів;
- студентська соціальна служба;
- служба „Телефон довіри”;
- інформаційно-ресурсний центр центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- консультативний пункт центру соціальних служб для молоді в пологових стаціонарах, будинках дитини.

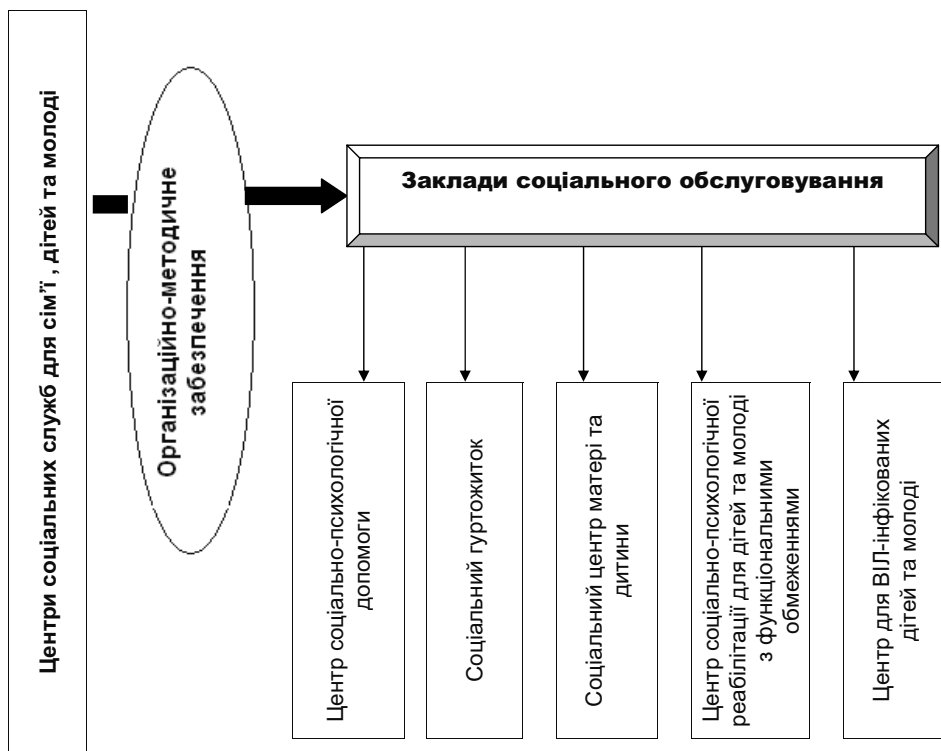
Завдяки роботі таких формувань ЦСССДМ мають змогу надавати широкий спектр послуг різним категоріям дітей, сімей та молоді.

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, керуючись рекомендаціями Державної соціальної служби, свою роботу на місцях організовують за такими напрямками:

- раннє виявлення, облік, ведення банку даних та соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах;
- соціальний патронаж багатодітних сімей, які опинились у складних життєвих обставинах;
- підготовка до самостійного життя, соціальна адаптація, соціальний супровід дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, із числа учнів старших класів та випускників інтернатних закладів;
- здійснення соціальної роботи, спрямованої на запобігання відмовам від новонароджених дітей, соціальна підтримка вагітних жінок та жінок з новонародженими дітьми;
- пошук, відбір, навчання та забезпечення соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу (ДБСТ);
- соціальна підтримка ВІЛ-інфікованих вагітних жінок, дітей, молоді та членів їх сімей;
- здійснення соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями;
- здійснення соціально-профілактичної роботи щодо запобігання правопорушенням та соціально небезпечних хвороб у дитячому та молодіжному середовищі, в тому числі серед груп ризику, подолання їх наслідків, формування навичок здорового способу життя;
- надання соціальних послуг та здійснення соціального патронажу неповнолітніх та молоді, які перебувають або звільняються з місць позбавлення волі;
- розробка та поширення соціальної реклами.

Основними формами соціально-педагогічної роботи у центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді є: консультації; тренінги, лекторії, семінари, круглі столи, ігротеки, фестивалі, тематичні тижні, свята, конкурси, шоу-програми, виставки, екскурсії, інтерактивні театри, благодійні акції, клуби, ярмарки.

7.4. Соціально-педагогічна робота в закладах соціального обслуговування

Пояснення

Центр соціально-психологічної допомоги – заклад, у якому надають соціальні послуги особам, які опинилися у складних життєвих обставинах. Його створює місцевий орган виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Основне завдання центру – надання невідкладних психологічних, соціально-побутових, соціально-педагогічних, соціально-медичних, соціально-економічних, інформаційних і юридичних послуг, послуг із працевлаштування осіб у складних життєвих обставинах для сприяння їх якнайшвидшому поверненню до нормальних умов життєдіяльності.

До таких центрів, зокрема, приймають неповнолітніх, які опинилися у складних життєвих обставинах: таких, що залишилися без піклування батьків, постійного місця проживання, засобів для існування; дітей з кризових сімей; дітей, які втратили сімейні, родинні та інші позитивні соціальні зв'язки; неповнолітніх, які стали жертвами насилля в сім'ї чи державних закладах системи опіки тощо. Прийняття дітей до центрів соціально-психологічної допомоги здійснюють на підставі направлення служби у справах неповнолітніх за місцем проживання дитини, за клопотаннями органів опіки та піклування, управління освітою, у справах сім'ї та молоді, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кримінальної міліції у справах неповнолітніх, притулків, батьків. Дитина також може самостійно звертатися за допомогою до центру цілодобово та перебувати там протягом часу, необхідного для реабілітації, але не більше, ніж 9 місяців у разі стаціонарного перебування та 12 місяців – у разі денного перебування. Строк перебування дитини в центрі визначає психолого-медико-педагогічна комісія за погодженням з відповідною службою у справах неповнолітніх. Перед влаштуванням до центру відбувається медичний огляд дитини, проводяться санітарно-гігієнічні процедури, за необхідності надається перша медична допомога.

Група спеціалістів, яка працює в центрі (психолог, вихователі, соціальний педагог, соціальний працівник, медична сестра), розробляє індивідуальний план реабілітації дитини, в якому дається характеристика причини виникнення складної життєвої ситуації дитини, визначаються види необхідної допомоги та форми психокорекційної роботи. План індивідуальної реабілітації дитини містить комплекс завдань та заходів щодо реабілітації з урахуванням її вікових та особистісних особливостей, ступеня дезадаптації за такими напрямками: захист прав дитини та надання соціальної допомоги (сприяння органам опіки та піклування, службі у справах неповнолітніх у подальшому влаштуванні дитини; вирішенні правових, в тому числі житлових проблем; здійсненні соціального патронажу); побутова реабілітація дитини; організація медичного обстеження та, за необхідності, лікування; соціалізація та інтеграція дитини в соціум

(відновлення втрачених та встановлення нових соціальних зв'язків); психологічна реабілітація та корекція (подолання деформацій поведінки, формування позитивної установки на навчання та працю, вирішення конфліктів з однолітками й дорослими); реабілітація у сфері навчальної діяльності (заходи щодо включення дезадаптованої дитини чи підлітка в систему навчання в загальній чи спеціалізованій школі; надання допомоги під час підготовки домашніх занять; корегуюче навчання за індивідуальними програмами); відновлення зв'язків дитини з сім'єю (пошук батьків дитини чи осіб, які їх замінюють, близьких родичів; допомога у відновленні внутрішньосімейних зв'язків; підготовка дитини до повернення в біологічну сім'ю чи влаштування в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу). Група спеціалістів, яка відповідає за складання та реалізацію плану індивідуальної реабілітації, забезпечує включення неповнолітніх у процес самообслуговування, навчальну, ігрову, трудову, пізнавальну, дозвілєву та інші види діяльності в центрі та поза його межами.

На етапах реабілітації дитини спеціалісти центру вирішують низку завдань: вивчення фізичного та психічного стану дитини, особливостей її поведінки; визначення ступеня дезадаптації дитини, робота з наслідками психотравм та стресів; з'ясування місця проживання дитини та рідних; повідомлення осіб, які відповідають за виховання дитини, про місце її перебування; збір чи відновлення необхідних документів дитини; розробка рекомендацій щодо організації процесу взаємодії з сім'єю та соціальним оточенням дитини тощо. Рішення про вибуття дитини з центру приймає служба у справах дітей на підставі висновку психолого-медико-педагогічної комісії. Після вибуття дитини з центру відповідна служба у справах дітей у місячний термін інформує центр про подальше влаштування дитини, необхідність соціального супроводу дитини, сім'ї.

Центр соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями – заклад денного перебування для дітей та молоді з функціональними обмеженнями віком від 7 до 35 років, мета діяльності якого – відновлення та підтримка їхнього фізичного та психічного стану, адаптація та інтеграція в суспільство.

В основу діяльності цих центрів покладено такі принципи: дитина з обмеженими можливостями здоров'я – це рівноправний член суспільства; вона повинна мати рівні з іншими можливості, а суспільство, держава та сім'я мають їх забезпечити; дитина з обмеженими можливостями здоров'я має жити та розвиватись у природному середовищі, у своїй сім'ї; реабілітаційні послуги дітям мають надаватись за місцем проживання, в її громаді; формування життєвої компетентності дитини-інваліда не можливе без відповідного суспільного оточення, без спілкування з однолітками, без колективу.

Основні напрями соціально-педагогічної роботи, які реалізують у центрах соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями:

діагностика та корекція соціально-психологічного стану дітей та молоді;

- лікувально-оздоровча робота з дітьми та молоддю;
- соціально-побутове обстеження родин, що мають дітей із функціональними обмеженнями; формування в дітей та молоді навичок соціальної компетентності;
- розвиток потенційних творчих можливостей дітей та молоді; профорієнтаційна робота з молодими інвалідами;
- організація культурно-дозвіллевої діяльності дітей та молоді з функціональними обмеженнями;
- соціально-педагогічна робота з батьками та родичами дітей з обмеженими функціональними можливостями.

У більшості таких центрів працюють мультидисциплінарні команди фахівців: соціальний педагог, логопед-дефектолог, психолог, реабілітолог, соціальний працівник. Щоб створити умови для взаємодії дітей та молоді з функціональними обмеженнями з їхніми фізично здоровими ровесниками, фахівці залучають до роботи в центрах волонтерів з числа школярів і студентів. Вони допомагають працівникам центрів у підготовці та проведенні різних заходів, працюють у змішаних групах, супроводжують дітей під час поїздок на концерти, екскурсії, беруть участь у клубах спілкування тощо.

Мультидисциплінарний підхід у роботі центрів соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями дозволяє забезпечити надання клієнтам комплексу соціальних послуг та здійснювати різні форми соціально-педагогічної роботи, зокрема: послуги з побутової реабілітації дітей з функціональними обмеженнями (навчання елементів самообслуговування та норм елементарної поведінки в різних мікросоціумах); психологічне консультування дітей та молоді з особистісних проблем; послуги з психологічної корекції; лікувально-оздоровчі заняття в облаштованих кімнатах, басейнах тощо; консультування батьків, родичів дітей та молоді з функціональними обмеженнями з юридичних, правових, психолого-педагогічних питань; соціально-психологічні тренінги для дітей та молоді; ігротеки для дітей із функціональними обмеженнями; навчальні програми та курси для дітей і молоді з функціональними обмеженнями; групи тимчасового перебування дітей із функціональними обмеженнями; гуртки та творчі майстерні для дітей і молоді з функціональними обмеженнями; прокат реабілітаційного обладнання; бібліотечне обслуговування батьків та дітей із функціональними обмеженнями; групи психологічної підтримки для батьків; відвідування дітьми культурно-масових заходів у театрах, клубах, кінотеатрах тощо;

виставки творчих робіт дітей із функціональними обмеженнями; екскурсії, свята, фестивалі, конкурси; клуби спілкування та клуби за інтересами для дітей та молоді з функціональними обмеженнями; оздоровчі літні табори для дітей із функціональними обмеженнями та їхніх батьків; спільні оздоровчі зміни дітей і молоді з функціональними обмеженнями та їхніх ровесників. Кожний центр соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями самостійно визначає необхідні види соціальних послуг та форми роботи із зазначеного переліку, враховуючи особливості дітей та молоді, які в ньому перебувають.

Соціальний центр матері та дитини – заклад тимчасового проживання жінок на сьомому-дев'ятому місяці вагітності та матерів з дітьми віком від народження до 18 місяців, які опинилися в складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнського обов'язку.

Центр створюється місцевим органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування. Утримання центру здійснюють за рахунок коштів місцевого бюджету, передбачених для виконання програм, спрямованих на вирішення проблем дітей, жінок та сім'ї.

Основна мета діяльності центру – запровадження нових форм соціальної підтримки жінок та запобігання відмові батьків від новонароджених дітей. Зарахування до центру здійснюють на підставі письмової заяви вагітної жінки (матері) після попередньої її співбесіди з психологом за рішенням директора центру.

Завдання соціально-педагогічної роботи з жінками у центрі:

- формування в матері відповідально ставлення до догляду за дитиною та її розвитку;
- формування необхідних санітарно-гігієнічних навичок догляду за дитиною;
- навчання матері необхідних побутових та соціальних навичок; забезпечення матір'ю відповідних заходів та умов для фізичного та психічного розвитку дитини;
- підготовка матері до самостійного життя після закінчення перебування у центрі;
- допомога у налагодженні взаємостосунків з біологічною сім'єю жінки, батьком дитини чи його родиною, іншими рідними чи близькими людьми;
- допомога жінці у здобутті освіти, професії, пошуку роботи як умови матеріального забезпечення матері та дитини після закінчення перебування у центрі.

Житлово-побутові умови в центрах матері та дитини створені таким чином, аби забезпечити максимум самостійності та комфорту в повсякденному житті. Кожна жінка проживає разом із дитиною в

мебльованій кімнаті. До послуг матерів – вітальня, кухня, де вони готують їжу (персонал консультує, як приготувати ту чи іншу страву для дитини і жінки), в окремих центрах створюються майстерні, комп'ютерні кімнати.

В основу соціально-педагогічної роботи з юними матерями, які перебувають у таких центрах, покладено метод ведення випадку. Мультидисциплінарна команда фахівців, до складу якої входять соціальний педагог/працівник, медична сестра та психолог, визначає, у формуванні яких побутових навичок, навичок догляду за дитиною необхідна допомога фахівців. На підставі цього складають план індивідуального супроводу молодих матерів, у якому фіксують рекомендації всіх фахівців мультидисциплінарної команди, форми та методи роботи з метою досягнення необхідних результатів в інтересах матері та дитини. План супроводу має відображати всі аспекти життя матері та дитини: стан здоров'я та розвитку дитини, стосунки матері й дитини, підготовку матері до самостійного життя, освіти, роботу, стосунки з сім'єю та батьком дитини, підтримку з боку оточення й заходи щодо реінтеграції матері та дитини в сім'ю. Часовий період перебування в центрі має бути настільки коротким, наскільки це можливо, і настільки довгим, наскільки це необхідно. Клієнти з початку мають розуміти, що центр – це тимчасовий притулок у зв'язку з виникненням кризової ситуації. Шляхом порозуміння між молодою матір'ю та персоналом центру може бути укладена угода з визначенням терміну перебування. Максимальний термін перебування матері з дитиною в центрі – 18 місяців. За цей час молода мати набуває необхідних навичок самостійного життя, соціальний працівник допомагає їй влаштуватися на роботу та вирішити питання з житлом. Після закінчення терміну перебування в центрі подальший соціальний патронаж матері та дитини здійснює центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді – спеціалізований заклад, що проводить роботу із соціальної адаптації ВІЛ-інфікованих дітей та молоді.

Центр створюється Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями і органами місцевого самоврядування за наявності необхідної матеріально-технічної бази, зокрема приміщень, які відповідають санітарно-гігієнічним нормам і вимогам пожежної безпеки. Фінансування центру здійснюється за рахунок коштів місцевих бюджетів, передбачених для виконання програм, спрямованих на розв'язання проблем дітей, молоді, жінок та сім'ї, а також інших джерел.

Основні завдання центру – створення умов для соціальної адаптації ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, розроблення та здійснення

заходів щодо соціальної підтримки й супроводу таких дітей та молоді, що спрямовані на їх інтеграцію в суспільство.

Центр відповідно до покладених на нього завдань: надає ВІЛ-інфікованим дітям та молоді різні види соціальних послуг (соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, юридичні та інформаційні); здійснює лікувально-оздоровчі заходи, надає в разі потреби першу невідкладну допомогу; організовує клуби за інтересами, проводить конкурси; залучає батьків або осіб, що їх замінюють, до співпраці, дає їм методичні поради; організовує роботу груп взаємодопомоги для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, а також батьків або осіб, що їх замінюють; забезпечує харчування дітей та молоді, що в ньому перебувають, відповідно до установлених норм; співпрацює із закладами охорони здоров'я, навчальними закладами та іншими організаціями, які надають допомогу ВІЛ-інфікованим дітям і молоді; направляє в разі необхідності осіб, що звернулися до центру, до закладів та установ, які можуть забезпечити задоволення їхніх потреб.

Відповідно до поставлених завдань, в центрах визначають необхідні соціальні послуги та форми роботи, спрямовані на соціальну підтримку дітей, молоді, які живуть з ВІЛ та їхніх сімей. Це – консультації юриста, психолога, соціального працівника, проведення підтримуючого консультування – кауселінгу, арт-терапевтичні заняття, індивідуальні та групові розвиваючі заняття для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, організація дозвілля дітей в ігрових кімнатах, курси занять для батьків з питань розвитку, виховання та догляду за дітьми, які живуть із ВІЛ, клуби вихідного дня тощо.

Соціальний гуртожиток – заклад для тимчасового проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 15 до 18 років, а також осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком 18-23 років.

Гуртожиток утворюється місцевим органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування за наявності необхідної матеріально-технічної бази, зокрема приміщень, які відповідають санітарним і гігієнічним вимогам. Утримання гуртожитку здійснюють за рахунок коштів місцевого бюджету, передбачених для виконання програм, спрямованих на розв'язання проблем дітей, жінок та сім'ї.

Головна мета діяльності соціальних гуртожитків – створення умов для соціальної адаптації осіб, що в ньому проживають, та їх підготовки до самостійного життя. Основні завдання, на вирішення яких спрямована соціально-педагогічна робота психологів, соціальних педагогів, юристів у таких закладах:

- оволодіння молодими людьми навичками самостійного ведення господарства;
- влаштування на навчання з метою здобуття професії;

- допомога в працевлаштуванні; формування навичок ефективної взаємодії з оточуючими;
- формування навичок самостійного прийняття відповідальних рішень; планування молодими людьми своїх життєвих перспектив та їх реалізація.

Перебування випускників шкіл-інтернатів у соціальних гуртожитках забезпечить їм можливість здобути певний адаптаційний потенціал для самостійного життя та необхідні професійні уміння і навички як базису для подальшого влаштування у соціумі.

7.5. Соціально-педагогічна діяльність неурядових організацій

Класифікаційна ознака	Види
За територіальним розташуванням	Представництва міжнародних організацій Всеукраїнські Регіональні Обласні Районні Місцеві
За стабільністю діяльності	Постійні Тимчасові Ситуативні
За гендерною ознакою	Жіночі Чоловічі Змішані
За віковим складом	Дитячі Молодіжні Різновікові Організації дорослих
За напрямом діяльності	Політичні Спортивні Культурологічні Екологічні Соціально-педагогічні
За юридичним статусом	Громадські організації Благодійні фонди Асоціації Спілки Конгреси
За чисельністю	Масові Середні Малі
За фокусною групою	Аскриптивні Функціональні

Пояснення

За останнє десятиріччя в Україні активним суб'єктом соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю стали неурядові організації. За активної участі неурядових організацій у місцевих громадах вирішуються такі важливі для суспільства питання, як підтримка дітей групи ризику, відстоювання їх прав на сприятливе оточуюче середовище, профілактика негативних явищ серед неповнолітніх, організація дозвілля, розробка та впровадження нових освітніх технологій тощо.

Неурядові організації – це громадські організації, благодійні фонди, які сформовані на принципах добровільності, не мають на меті отримання прибутку, незалежні та не підпорядковані урядовим структурам, захищають інтереси окремих груп людей відповідно до статуту

У низці міжнародних документів, зокрема в Конвенції ООН про права дитини, Європейській хартії про участь молоді в громадському житті на місцевому та регіональному рівні, резолюції міжурядової конференції „Зробимо Європу та центральну Азію регіоном, придатним для життя дитини” (13–15 травня 2004 року, Сараєво) значна увага приділена створенню умов для реалізації права дітей на свободу асоціацій та мирних зборів, розвитку структур, що сприяють участі дітей у всіх сферах діяльності, які торкаються їх життя.

Сьогодні в Україні у відповідності з концептуальними положеннями базових міжнародних документів створюються та розвиваються дитячі та молодіжні громадські організації, які розглядаються як соціально-педагогічний суб'єкт виховання особистості, своєрідний інститут громадянського суспільства. Своєрідним каталізатором цього процесу стало прийняття у 1998 році Закону України „Про молодіжні та дитячі громадські організації”, у якому визначено, що вони мають здійснювати діяльність, спрямовану на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей дітей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, сприяти соціальному становленню дітей як повноправних членів суспільства.

Дитяча громадська організація – добровільне, закріплене формальним членством об'єднання дітей і підлітків, яке побудоване на принципах самодіяльності і організаційної самостійності, має своїм завданням сприяти природному прагненню дітей до самореалізації і самоорганізації на основі здійснення багатопланової діяльності, яка спрямована на задоволення різноманітних інтересів членів організації, захист їх прав і потреб, а також соціальне становлення підростаючого покоління.

Дитячі громадські організації використовують соціально-психолого-педагогічний потенціал вільного часу дитини та відрізняються від інших формальних та неформальних дитячих об'єднань низкою

специфічних особливостей. Кардинальна відмінність сучасних дитячих організацій України полягає в тому, що вони подолали стереотипи радянського періоду, коли такі організації були невід'ємним складником навчально-виховного процесу освітнього закладу. Зараз громадські дитячі організації створюються та функціонують як при загальноосвітніх навчальних закладах, так і при позашкільних закладах різного типу, центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, закладах культури, неурядових організаціях, релігійних конфесіях тощо.

Цілі діяльності дитячих об'єднань слід розглядати з позиції інтересів дітей-членів організації та дорослих, які є організаторами дитячого руху. Здебільшого мотивація дітей до участі в громадських організаціях обумовлена прагненням цікаво провести вільний час, бажанням розширити коло друзів, робити цікаві справи з однолітками, бажанням знайти захист від певних соціальних негараздів.

Напрями соціально-педагогічної діяльності дитячих громадських організацій:

- залучення дітей до суспільно-корисних справ;
- формування активної життєвої позиції особистості;
- виховання гуманної особистості, свідомого громадянина України;
- збереження та примноження природного довкілля, історико-культурної спадщини;
- забезпечення гармонії фізичного, духовного та інтелектуального розвитку підростаючого покоління;
- захист прав та свобод дітей, створення умов для їх самореалізації;
- організація змістовного дозвілля;
- формування здорового способу життя дітей;
- профілактика негативних явищ у дитячому середовищі.

Участь дитини в діяльності громадської організації дає їй можливість:

- розвивати свої комунікативні, організаторські та лідерські якості;
- реалізувати особистісний та творчий потенціал;
- відчутти причетність до громадських та державних справ;
- вчитися толерантності;
- розширювати кругозір, своє інформаційне поле;
- самовдосконалюватися та самореалізовуватися в різних видах суспільно-корисної діяльності;
- набути досвіду волонтерської роботи;
- реалізувати власні ініціативи;
- знайти своє місце в громадському житті.

Отже, участь неповнолітніх у діяльності дитячих організацій – це форма активного вираження дитинства, спроба заявити дорослим про свої потреби, проблеми та можливості, реалізувати права дітей, закріплені в різних державних та міжурядових документах.

У соціальному плані дитячі організації, як відкрита соціально-педагогічна система, виконують ряд завдань:

- *орієнтованих на особистість*: забезпечення для підростаючого покоління, що перебуває на етапі соціального становлення, входження в дорослий світ та адаптацію до його умов, можливість освоєння нових соціальних ролей, прискорення процесів соціальної ідентифікації;
- *орієнтованих на групу учасників*: є певним каналом необхідної інформації, яку діти та молоді люди не завжди можуть отримати іншим способом, сприяють набуттю в процесі міжособистісних стосунків і спільної діяльності досвіду соціальної взаємодії, вмінню узгоджувати особистісні інтереси з інтересами групи;
- *орієнтованих на громаду*: стимулюють дітей та учнівську молодь до соціальних ініціатив, добродійної та суспільно-корисної діяльності в інтересах своєї громади, посилюють усвідомлення належності підростаючого покоління до певної спільноти.

Оскільки громадські організації є своєрідним соціально-виховним інститутом, постає питання про принципи їх діяльності. Найбільш повно визначила і охарактеризувала принципи діяльності сучасних дитячих об'єднань російська дослідниця Р. Литвак:

1. *Принцип гуманізації*, який передбачає реалізацію видів діяльності на основі врахування інтересів і потреб дітей, виховання на ідеях гуманізму, любові, доброти.

2. *Принцип свободи вибору*: добровільність вступу і виходу з організації; визнання особистості дитини найвищою цінністю, метою і суб'єктом виховного процесу; повага до гідності дитини, потенційних можливостей її особистості; спрямованість системи діяльності (її цілей, завдань, змісту, форм і методів) на інтереси і потреби дітей; формування самосвідомості дитини, її активного ставлення до себе і світу; створення реальних можливостей для вибору дітьми видів і змісту діяльності; забезпечення дитині можливості вільно висловлювати свої погляди, повага її прав на свободу думки, отримання і передачі інформації; право дитини обирати і бути обраною до всіх органів управління об'єднанням; можливість кожного члена об'єднання користуватись матеріальною базою і засобами; повага до інших дитячих організацій та об'єднань, діяльність яких не носить асоціального характеру.

3. *Принцип самореалізації*: навчання дітей творчості, стимулювання творчої діяльності; створення можливостей для прояву творчої активності; створення умов для реалізації інтересів, потреб дітей; розвиток ціннісно-орієнтованих умінь і навичок; вироблення вміння приймати рішення; розвиток мотиваційно-потребової сфери особистості; розвиток мислення, інтелекту, внутрішньої культури; формування здатності до безперервного збагачення соціального досвіду; забезпечення безперервної діяльності дитини в соціальній сфері;

стимулювання і заохочення різноманітної соціально значущої діяльності дітей.

4. *Принцип взаємодії дітей і дорослих*: взаємоповага, довіра і культура демократичних стосунків; організація спільної діяльності для передачі і засвоєння дітьми соціального досвіду; надання соціально-педагогічної допомоги, сприяння соціальному, духовному благополуччю, активній участі дитини в житті суспільства.

5. *Принцип соціально-педагогічної захищеності дітей*: підтримка у дітей позитивних емоцій, оптимістичного погляду на світ, подолання негативних переживань, які травмують дитину; розвиток психологічної стійкості особистості; формування позитивної Я-концепції створення атмосфери захищеності в мікросоціумі об'єднання запобігання міжособистісним конфліктам, заохочення і розвиток доброзичливих взаємовідносин; захист прав дитини.

6. *Принцип романтики та гри в діяльності*: емоційна насиченість творчих і суспільно-корисних справ; використання символіки, атрибутики, ритуалів; активне творче використання ігрових форм і прийомів в організації діяльності; розвиток фантазії.

Отже, дитячі громадські організації, виступають „школою життя”, первісним осередком набуття дитиною та учнівською молоддю досвіду в пошуку свого місця в мінливому та стратифікованому суспільстві. Вони надають змогу неповнолітнім зорієнтуватися в системі соціальних зв'язків, оволодіти механізмами регуляції соціальної поведінки, здійснити аналіз власних можливостей та реалізувати їх у соціально схвалений діяльності.

Досить помітну роль у реалізації завдань соціальної політики в останній час відіграють неурядові організації соціально спрямованості (їх ще називають *сервісними організаціями*). Виокремлюють такі групи сервісних неурядових організацій, які працюють в інтересах дітей та молоді.

До першої групи організацій соціальної спрямованості зараховують такі, які пріоритетною метою своєї діяльності вважають соціальну підтримку та допомогу різним категоріям дітей, що знаходить своє відображення у назві цих організацій. За даною ознакою виокремлюють два типи таких організацій:

- представництва міжнародних організацій (Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), міжнародна благодійна організація „Надія і житло для дітей”, міжнародна благодійна організація „Кожній дитині”, благодійна організація „Приятелі дітей” та інші);
- вітчизняні громадські організації (Український фонд „Благополуччя дітей”, Харківська громадська організація "Спорт і діти," Чернівецький обласний благодійний фонд "Діти Буковини", громадська організація „Дитинство” [м. Харків], Дитячий фонд

"Манго"[м. Дніпропетровськ], Благодійний фонд "Діти Макіївки", Кіровоградська обласна організація „За майбутнє дітей України” та інші).

Другу групу організацій соціальної спрямованості складають організації, створені на підтримку дітей з функціональними обмеженнями та їх сімей. Серед них можна також виокремити організації двох типів:

- громадські організації, створені батьками дітей-інвалідів, як організації самопомоги (об'єднання сімей, в яких виховуються діти-інваліди, "Надія" [м. Прилуки], об'єднання батьків, діти яких хворі на лейкемію „Журавлик” [м. Сімферополь], громадська організація „Школа життя”[м. Київ], Союз матерів, які мають дітей-інвалідів з дитинства [м. Лисичанськ], Тернопільське обласне об'єднання "Товариство батьків дітей, хворих на цукровий діабет, "Буратіно", громадська організація родин дітей-інвалідів „Дитина” [м. Тернопіль] та інші);
- громадські організації, які створені для соціального захисту осіб із функціональними обмеженнями (Коростенський благодійний фонд "Діти-інваліди Чорнобиля за виживання", благодійне товариство „Джерела” [м. Київ], Всеукраїнський фонд дітей-інвалідів „Квіти полину”, обласний благодійний фонд "Діти-інваліди" [м. Одеса] та інші).

Третю групу складають організації, діяльність яких націлена на профілактику негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі (благодійний фонд „Надія та спасіння” [м. Сімферополь], Вінницький обласний благодійний фонд „Позитив”, громадська організація „Вікторія” [м. Павлоград], Макіївський міський благодійний фонд „Здоров'я нації”, благодійний фонд „Сподівання” [м. Запоріжжя], громадська організація „Порятунок” [м. Кременчук], асоціація сприяння вирішенню проблем наркоманії та СНІДу „Вікторія” [м. Хмельницький], Всеукраїнська мережа людей, що живуть із ВІЛ, та інші).

До четвертої групи громадських організацій соціального спрямування зараховують організації, створені на підтримку сім'ї та дітей, позбавлених батьківського піклування (благодійний дитячий фонд „Сирітська доля” [м. Львів], обласна громадська організація „Школа мам” [м. Рівне], Хмельницький обласний благодійний фонд „Сім'я і дитина”, громадська організація „Екологія сім'ї” [м. Київ], Полтавське міське товариство одиноких матерів „Мальва” та інші).

П'ята група представлена громадськими організаціями і благодійними фондами, які створені та працюють під патронатом релігійних конфесій (Асоціація християнської молоді, Українська

молодь Христові, Молодіжна християнська організація „Родина”, благодійна організація „Мальтійська служба допомоги”, Міжнародний благодійний фонд „Карітас України” та інші).

Нині більшість сервісних неурядових організацій зосереджена, переважно, у великих містах та обласних центрах. На жаль, у малих містах зустрічаються лише поодинокі приклади активної діяльності громадських організацій, а в селищах і селах вони майже відсутні.

Неурядові організації соціального спрямування беруть курс на активну співпрацю з різними державними організаціями територіальної громади: загальноосвітніми закладами, соціальними службами різного типу, позашкільними установами. Така взаємодія обумовлена цілою низкою причин. Перш за все, неурядові організації не завжди мають належне приміщення для здійснення своєї діяльності, тому в рамках співпраці з державними організаціями вони можуть розгортати свою діяльність на їх території. Досить часто в громадських організаціях є кошти для реалізації певних програм чи окремих заходів, але не завжди вони мають належний досвід в створенні окремих напрямів соціально-педагогічної діяльності, тому звертаються за допомогою до фахівців соціальної сфери. Оскільки сервісні громадські організації орієнтовані на те, щоб надавати свої послуги достатній кількості клієнтів, вони зацікавлені розвивати свою активність у тих державних установах, в яких, переважно, перебувають діти та учнівська молодь.

Співпраця з громадськими організаціями є також досить значущою для загальноосвітніх закладів і центрів соціальних служб. Вона надає можливість підвищити рівень професійної компетентності фахівців соціальної сфери шляхом участі у тренінгах, навчальних семінарах, круглих столах, що проводять неурядові організації, впровадити в практику роботи з дітьми та молоддю нові технології соціально-педагогічної роботи, ініційовані громадськими організаціями, акумулювати ресурси державних і неурядових організацій з метою поліпшення соціального ефекту від різноманітних соціальних програм, які реалізують соціальні служби, апробувати нові моделі надання соціальних послуг різним групам клієнтів.

Соціально-педагогічна діяльність неурядових організацій в Україні здійснюється за такими напрямками:

- соціальний супровід дітей та молоді, які перебувають у важкій життєвій ситуації;
- гуманітарна допомога (безкоштовний одяг, ліки, продукти харчування, подарунки до свят тощо);
- організація профілактичної роботи щодо попередження та локалізації негативних явищ у молодіжному середовищі;
- реалізація соціальних програм у партнерстві з державними організаціями;

- соціально-анімаційна робота з дітьми та молоддю;
- оздоровлення дітей та учнівської молоді в канікулярний період;
- підтримка дитячих і молодіжних ініціатив;
- проведення навчальних тренінгів і семінарів для фахівців соціальної сфери;
- залучення громадськості до вирішення проблем дітей та молоді з використанням різних інформаційно-рекламних технологій.

Використана та рекомендована література

1. Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи: Монографія. – К., 2006.
2. Безпалько О.В. Соціальна робота в громаді: Навч. посіб. – К., 2005.
3. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога: Учеб. пособие. – М.: Академия, 2004.
4. Дитячі громадські організації. – Х., 2004.
5. Дитячі об'єднання України у вимірах минулого та сучасного: Довідник-посібник / Р.М. Охрімчук, Л.В. Шелестов, О.В. Кравченко та ін. – Луганськ, 2006.
6. Досвід роботи мережі соціально-реабілітаційних центрів з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями в територіальній громаді м.Києва. – К., 2004.
7. Здійснення соціальної роботи центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у 2004 році: Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді // За заг. ред. С.В.Толстоухової. – К., 2005.
8. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: Навч.-метод. комплекс / За заг. ред. І.Д. Звереві, Ж.В. Петрочко. – К., 2007.
9. Литвак Р. Детское общественное объединение как фактор социализации ребенка // Социальная педагогика. – № 1. – 2003.
10. Никитина Л.Е. Социальный педагог в школе. – М., 2003.
11. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога. – М., 2001.
12. Поліщук Ю.Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні: Монографія / За ред. Н.Г. Ничкало. – Тернопіль, 2005.
13. Семигіна Т. Робота в громаді: практика й політика. – К., 2004.
14. Сорочинська В.Є. Організація роботи соціального педагога: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. – К., 2005.
15. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За ред. І.Д. Звереві. – К., 2008.
16. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За ред. І.Д. Звереві. – К., 2006.
17. Соціальна педагогіка. Підручник / За ред. Капської А.Й. – К., 2006.
18. Шакурова М.В. Социальное воспитание в школе: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. А.В.Мудрика. – М., 2004.

ДОДАТКИ

РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

для спеціальності 6.010106 «Соціальна педагогіка»

(освітньо-кваліфікаційний рівень "бакалавр")

за вимогами кредитно-модульної системи

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

У добу реформування країни, становлення нових соціально-економічних основ її розвитку все актуальнішим стає завдання побудови нових відносин між суспільством та особистістю. Пошук оптимальних шляхів соціалізації особистості та її соціальний захист стають першочерговими завданнями людинознавчих дисциплін.

У зв'язку з цим постає питання про розвиток соціальної педагогіки як перспективного напрямку педагогічної науки, що досліджує провідні шляхи, умови та засоби соціалізації дітей та молоді, роль і місце в цьому процесі різних суспільних інститутів.

З огляду на це особливе значення має розробка теоретичних основ соціальної педагогіки з урахуванням сучасної соціально-економічної ситуації, досвіду вітчизняної та світової соціально-педагогічної практики.

Мета курсу “Соціальна педагогіка” полягає в розкритті теоретичних основ соціальної педагогіки як науки та обґрунтуванні змісту провідних напрямів професійної соціально-педагогічної діяльності з представниками різних соціальних груп.

Курс містить 6 змістових модулів. Загальний обсяг дисципліни складає шість залікових кредитів (216 годин), що об'єднує всі види навчальної діяльності студента: аудиторні заняття (120 годин), самостійна робота (96 годин), контрольні заходи (модульний контроль, екзамен).

Вивчення курсу передбачає формування у студентів **знань** щодо:

- сутності соціальної педагогіки як науки;
- принципів та методів соціально-педагогічної діяльності;
- особливостей соціалізації особистості в різних мікросоціумах;
- попередження негативного впливу факторів соціального середовища на особистість.

На основі цих знань у студентів будуть сформовані **уміння**:

- аналізувати різні фактори впливу на соціалізацію особистості;
- диференціювати зміст діяльності відповідно до різних об'єктів, суб'єктів та напрямів соціально-педагогічної роботи;
- добирати адекватні форми та методи соціально-педагогічної діяльності.

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

I. ОПИС ПРЕДМЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Курс	Напря́м, спеціально́сть, осві́тно- кваліфіка́ційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
<p>Кількість кредитів, відповідних ECTS: <i>6 кредитів</i></p> <p>Змістові модулі: <i>6 модулів</i></p> <p>Загальний обсяг дисципліни (години): <i>216 годин</i></p> <p>Тижневих годин: <i>4 години</i></p>	<p>Шифр та назва напрямку <i>0101 " Педагогічна освіта "</i></p> <p>Шифр та назва спеціальності: <i>6.010106 Соціальна педагогіка</i></p> <p>Освітньо- кваліфікаційний рівень <i>"бакалавр"</i></p>	<p>Нормативна</p> <p>Рік підготовки: <i>4.</i></p> <p>Семестр: <i>3–4.</i></p> <p>Аудиторні заняття: <i>96 годин, з них:</i></p> <p>Лекції (теоретична підготовка): <i>34 години</i></p> <p>Семінарські заняття: <i>10 годин</i></p> <p>Практичні заняття: <i>32 години</i></p> <p>Індивідуальна робота: <i>24 години</i></p> <p>Самостійна робота: <i>96 годин</i></p> <p>Модульний контроль: <i>6 годин</i></p> <p>Вид контролю: <u><i>екзамен.</i></u></p>

II. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ п/п	Назви теоретичних розділів	Кількість годин							
		Разом	Аудиторних	Лекцій	Практичних	Семинарських	Індивідуальна робота	Самостійна робота	Підсумковий контроль
Змістовий модуль I. Соціальна педагогіка як наука									
1.	Предмет і завдання соціальної педагогіки	8	4	2		2	1	3	
2	Базові теорії соціальної педагогіки	7	2	2			1	4	
3.	Основні поняття соціальної педагогіки	19	8	4	4		2	9	
Разом		34	14	8	4	2	4	16	1
Змістовий модуль II. Характеристика соціально-педагогічної діяльності									
4.	Зміст та структура соціально-педагогічної діяльності	11	6	2	2	2	1	4	
5.	Принципи та ресурсне забезпечення соціально-педагогічної діяльності	4	4	2	2				
6.	Методи соціально-педагогічної діяльності	14	4	2	2		2	8	
Разом		29	14	6	6	2	3	12	1
Змістовий модуль III. Сім'я як об'єкт соціально-педагогічної діяльності									
7.	Сім'я - провідний фактор соціалізації особистості	22	6	2	2	2	4	12	
8.	Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з різними типами сімей	17	6	2	4		2	9	
Разом		39	12	4	6	2	6	21	1

Змістовий модуль IV.									
Соціальна підтримка дітей та молоді з обмеженнями життєдіяльності									
9.	Соціально-психологічний портрет особистості з обмеженнями життєдіяльності	9	2	2			1	6	
10	Зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю з обмеженими функціональними можливостями	14	6	2	4		2	6	
Разом		23	8	4	4		3	12	2
Змістовий модуль V.									
Девіантна поведінка дітей та молоді як форма соціальної дезадаптації									
11	Сутність девіантної поведінки	16	6	2	2	2	2	8	
12	Характеристика різних видів девіантної поведінки неповнолітніх	19	8	4	4		2	9	
Разом		35	14	6	6	2	4	17	1
Змістовий модуль VI.									
Соціально-педагогічна робота в територіальній громаді									
13	Територіальна громада як соціалізуючий простір особистості	9	4	2	2		1	4	
14	Соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх закладах та соціальних службах територіальної громади	14	6	2	2	2	2	6	
15	Соціально-педагогічна діяльність неурядових організацій	13	4	2	2		1	8	
Разом		36	14	6	6	2	4	18	1
Разом за навчальним планом		196	76	34	32	10	24	96	1

III. ПРОГРАМА

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. Соціальна педагогіка як наука

Лекція 1. Предмет і завдання соціальної педагогіки (2 год)

Сутність соціальної педагогіки як науки. Предмет та завдання соціальної педагогіки. Зв'язок соціальної педагогіки з іншими науками та галузями суспільної практики. Місце соціальної педагогіки в системі педагогічних наук.

Основні поняття теми: педагогіка, об'єкт, предмет, соціальна педагогіка.

Семинар 1. Соціальна педагогіка як галузь інтегративних знань.

Лекція 2. Базові теорії соціальної педагогіки (2 год)

Поняття про наукові теорії. Мотиваційно-потребова теорія А.Маслоу. Теорії наuczіння. Теорія діяльності. Культурно-історична теорія Л.Виготського. Теорії розвитку. Теорія соціальної компетентності. Особистісно-орієнтовані теорії.

Основні поняття теми: розвиток, потреби, діяльність, особистість, життєві компетентності.

Лекція 3. Основні поняття соціальної педагогіки (2 год)

Поняття тезаурусу соціальної педагогіки. Соціалізація – базова категорія соціальної педагогіки. Характеристика соціального виховання. Соціальне середовища як необхідна умова соціалізації особистості. Соціальна адаптація, її види. Зміст та види соціальної профілактики. Сутність соціальної реабілітації. Характеристика ресоціалізації. Соціальна допомога та соціальні послуги.

Основні поняття теми: соціалізація, адаптація, дезадаптація, профілактика, реабілітація, соціальне середовище, соціальне виховання, ресоціалізація, соціальні послуги.

Практичне заняття 1. Сутність процесу соціалізації особистості.

Практичне заняття 2. Характеристика соціальної реабілітації та профілактики.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II.

Характеристика соціально-педагогічної діяльності

Лекція 4. Зміст та структура соціально-педагогічної діяльності (2 год)

Сучасні підходи до розуміння соціально-педагогічної діяльності. Структура соціально-педагогічної діяльності. Мета і завдання соціально-

педагогічної діяльності. Функції соціально-педагогічної діяльності. Характеристика суб'єктів і об'єктів соціально-педагогічної діяльності.

Основні поняття теми: діяльність, педагогічна діяльність, соціальна діяльність, соціально-педагогічна діяльність, соціально-педагогічна робота, об'єкти і суб'єкти соціально-педагогічної діяльності, клієнт.

Семінар 2. Волонтерство як важливий складник соціально-педагогічної роботи.

Практичне заняття 3. Аналіз підходів науковців до характеристики соціально-педагогічної діяльності.

Лекція 5. Принципи та ресурсне забезпечення соціально-педагогічної діяльності (2 год)

Поняття принципів. Характеристика соціально-політичних принципів.

Психолого-педагогічні принципи соціально-педагогічної діяльності.

Організаційні принципи соціально-педагогічної діяльності. Характеристика особливих принципів.

Поняття ресурсів. Класифікації ресурсів соціально-педагогічної діяльності. Види ресурсів.

Основні поняття теми: принцип, ресурси, ресурсне забезпечення.

Практичне заняття 4. Ресурси соціально-педагогічної діяльності.

Лекція 6. Методи соціально-педагогічної діяльності (2 год)

Сутність методів соціально-педагогічної діяльності. Групи методів. Використання педагогічних методів у соціально-педагогічній діяльності. Група психологічних методів. Сфери застосування соціологічних методів у соціально-педагогічній діяльності. Характеристика соціально-педагогічних методів.

Основні поняття теми: метод, методи соціально-педагогічної діяльності, групи методів.

Практичне заняття 5. Сфери застосування методів соціально-педагогічної діяльності.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ III.

Сім'я як об'єкт соціально-педагогічної діяльності

Лекція 7. Сім'я – провідний фактор соціалізації особистості (2 год)

Сім'я як мала група та соціальний інститут. Соціалізуючі функції сім'ї. Параметри сім'ї. Функції сім'ї як соціального інституту. Типологія сімей. Поняття батьківства та батьківської позиції. Стилі батьківства, їх вплив на формування особистості дитини.

Соціальне сирітство, його причини та шляхи подолання. Форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Основні поняття теми: сім'я, батьківство, стилі батьківства, соціальне сирітство, діти вулиці, заклади інтернатного типу, усиновлення, опіка, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу.

Практичне заняття 6. П'ять шляхів до серця дитини.

Семінар 3. Соціально-педагогічна робота в закладах інтернатного типу.

Лекція 8. Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з різними типами сімей (2 год)

Напрями соціально-педагогічної роботи з сім'єю. Соціальне інспектування сім'ї. Характеристика соціального супроводу сім'ї. Типологія форм соціально-педагогічної роботи з сім'єю. Соціальна підтримка молодих сімей. Особливості соціально-педагогічної роботи з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Основні поняття теми: проблемна сім'я, кризова сім'я, форми роботи, соціальне інспектування, оцінка потреб сім'ї, соціальний супровід.

Практичне заняття 7. Візит соціального педагога у сім'ю.

Практичне заняття 8. Форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ IV.

Соціальна підтримка дітей та молоді з обмеженнями життєдіяльності

Лекція 9. Соціально-психологічний портрет особистості з обмеженнями життєдіяльності (2 год)

Поняття інвалідності. Характеристика видів відхилень у здоров'ї. Типологія інвалідності. Причини відхилень у здоров'ї. Типологія дітей з обмеженнями життєдіяльності. Соціально-психологічні особливості дітей з обмеженнями життєдіяльності

Основні поняття теми: інвалід, інвалідність, особа з обмеженнями життєдіяльності, дитина-інвалід.

Лекція 10. Зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю з обмеженими функціональними можливостями (2 год)

Моделі підтримки осіб з обмеженнями життєдіяльності. Шляхи інтеграції дітей та молоді з обмеженнями життєдіяльності у соціальне середовище. Напрямки соціальної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями. Зміст та форми роботи з дітьми та молоддю з обмеженнями дієздатності.

Основні поняття теми: моделі підтримки, інтеграція, сегрегація, соціальна реабілітація, медична реабілітація, педагогічна реабілітація, психологічна реабілітація, комплексна реабілітація, безбар'єрність, форми, методи.

Практичне заняття 9. Характеристика моделей соціальної підтримки осіб з обмеженими функціональними можливостями.

Практичне заняття 10. Соціально-педагогічна робота з дітьми-інвалідами у спеціалізованих закладах.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ V.

Девіантна поведінка дітей та молоді як форма соціальної дезадаптації

Лекція 11. Сутність девіантної поведінки (2 год)

Визначення норми і патології в соціальному розвитку людини. Поняття девіантної поведінки. Біологічні, психологічні, соціологічні теорії девіації. Характеристика девіантної поведінки. Причини соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх

Основні поняття теми: норма, девіація, девіантна поведінка, дезадаптація.

Семінар 4. Соціальні відхилення в розвитку і поведінці дитини.

Практичне заняття 11. Вплив засобів масової інформації на формування негативних стереотипів поведінки неповнолітніх.

Лекція 12. Характеристика різних видів девіантної поведінки неповнолітніх (4 год)

Делінквентна поведінка, її види. Поняття „важковиховуваний” у соціальній педагогіці. Типові групи „важковиховуваних” підлітків. Особливості адиктивної поведінки неповнолітніх.

Ознаки узалежненої поведінки. Поняття созалежності. Наркоманія, токсикоманія як різновиди наркозалежної поведінки.

Характеристика суїцидальної поведінки. Мотиви та стадії суїцидальної поведінки неповнолітніх. Різновиди психопатологічної поведінки неповнолітніх.

Основні поняття теми: делінквент, делінквентна поведінка, важковиховуваний, адикція, залежність, созалежність, наркозалежна поведінка, суїцид, парасуїцид, дромоманія, гебоїдна поведінка, гіперсором'язлива поведінка.

Практичне заняття 12. Особливості прояву девіацій у неповнолітніх.

Практичне заняття 13. Відеозаняття.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ VI.

Соціально-педагогічна робота в територіальній громаді

Лекція 13. Територіальна громада як соціалізуючий простір особистості (2 год)

Сучасні підходи до розуміння громади. Громада як мезорівень соціального середовища. Основні характеристики територіальної громади. Соціалізуючі функції громади. Територіальна громада як поле соціально-педагогічної діяльності державних та неурядових організацій. **Основні поняття теми:** громада, резидентна громада, ідентифікаційна громада, соціальна система, фактор соціалізації.

Практичне заняття 14. Соціальна карта громади.

Лекція 14. Соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх закладах та соціальних службах територіальної громади (2 год)

Зміст та форми соціально-педагогічної діяльності в школі. Функціональні обов'язки соціального педагога в загальноосвітніх закладах.

Структура соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Основні напрями та форми їх роботи. Діяльність спеціалізованих служб в умовах територіальної громади (центр соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями, соціальний гуртожиток, соціальний центр матері і дитини, центр соціально-психологічної допомоги, центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, центр медико-соціальної реабілітації для неповнолітніх).

Організація соціально-педагогічної роботи в клубах за місцем проживання.

Основні поняття теми: загальноосвітній навчальний заклад, функції соціального педагога, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, заклад соціального обслуговування, клуб за місцем проживання.

Семінарське заняття 5. Соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх закладах.

Практичне заняття 15. Характеристика закладів соціального обслуговування.

Лекція 15. Соціально-педагогічна діяльність закладів соціального обслуговування.

Поняття неурядової організації. Види неурядових організацій. Соціалізуючі функції дитячих та молодіжних громадських організацій. Типологія неурядових організацій соціально-педагогічного спрямування. Напрями та форми їх роботи.

Основні поняття теми: неурядова організація, громадська організація, благодійний фонд, конфесійні організації, сервісні організації.

Практичне заняття 16. Неурядові організації як суб'єкти соціально-педагогічної роботи на локальному рівні.

IV. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ І ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. Соціальна педагогіка як наука

Семінар 1. Соціальна педагогіка як галузь інтегративних знань

1. Соціальна педагогіка як наука в системі людинознавчих дисциплін.
2. Характеристика підходів до визначення сутності соціальної педагогіки як науки.
3. Напрями досліджень у соціальній педагогіці в сучасних умовах.

Основна література: 13, 16, 42, 43.

Додаткова література: 8, 29.

Практичне заняття 1. Сутність процесу соціалізації особистості

1. Особливості первинної та вторинної соціалізації.
2. Роль різних агентів соціалізації у соціальному розвитку людини.
3. Соціальне середовище як необхідна умова соціалізації особистості.
4. Роль соціальної адаптації в соціалізуючому процесі.

Основна література: 14, 20, 43, 44.

Додаткова література: 4, 6, 14, 23.

Практичне заняття 2. Характеристика соціальної реабілітації та профілактики.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II.

Характеристика соціально-педагогічної діяльності

Семінар 2. Волонтерство як важливий складник соціально-педагогічної роботи.

1. Причини появи та розвитку волонтерства на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Характеристика основних груп волонтерів.
3. Особливості мотивації волонтерів до соціально-педагогічної діяльності.
4. Напрями соціально-педагогічної роботи, що потребують волонтерства.

Основна література: 42, 43, 44, 49.

Практичне заняття 3. Аналіз підходів науковців до характеристики соціально-педагогічної діяльності.

Заняття проходить у формі представлення результатів роботи мікрогруп щодо характеристики соціально-педагогічної діяльності одного з російських чи вітчизняних науковців.

Практичне заняття 4. Ресурси соціально-педагогічної діяльності

1. Ресурси як умова забезпечення діяльності.
2. Класифікація ресурсів соціально-педагогічної роботи.
3. Характеристика внутрішніх ресурсів.
4. Види зовнішніх ресурсів (матеріальні, людські, технологічні, інституційні, інформаційні).
5. Сім'я як ресурс соціально-педагогічної роботи.

Основна література: 4, 43.

Практичне заняття 5. Сфери застосування методів соціально-педагогічної діяльності.

Заняття проходить в інтерактивній формі. Студенти об'єднуються у чотири групи, кожна з яких отримує карточку із завданням. Група визначає, у яких напрямках соціально-педагогічної роботи використовуються методи, записані на карточці. Після цього кожна група презентує свої напрацювання.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ III.

Сім'я як об'єкт соціально-педагогічної діяльності

Практичне заняття 6. П'ять шляхів до серця дитини

Заняття проходить у формі обговорення основних положень книги Чепмен Г., Кэмпбелл Р. Пять путей к сердцу ребенка.

Семинар 3. Соціально-педагогічна робота в закладах інтернатного типу

1. Характеристика закладів державної системи опіки.
2. Особливості соціалізації дітей в закладах інтернатного типу.
3. Зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми в закладах державної системи опіки.
4. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми в притулках.

Основна література: 25, 43.

Додаткова література: 8.

Практичне заняття 7. Візит соціального педагога у сім'ю

1. Підготовка соціального педагога до відвідування сім'ї.
2. Помилки контакту з сім'єю.
3. Соціальна сітка сім'ї.
4. Визначення ключової проблеми сім'ї.

Основна література: 1, 6, 31, 34, 48.

Додаткова література: 1, 3.

Практичне заняття 8. Форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

1. Технологія підготовки та створення прийомної сім'ї.
2. Особливості адаптації дитини в прийомній сім'ї.
3. Створення та функціонування дитячих будинків сімейного типу.
4. Соціальний супровід прийомної сім'ї/ДБСТ.

Основна література: 9, 33, 42, 44, 48.

Додаткова література: 8.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ IV.

Соціальна підтримка дітей та молоді з обмеженнями життєдіяльності

Практичне заняття 9. Характеристика моделей соціальної підтримки осіб з обмеженими функціональними можливостями

1. Характеристика сегрегаційного та інтеграційного підходів щодо вирішення проблем людей з обмеженими функціональними можливостями.
2. Особливості медичної, політико-правової та соціальної моделей підтримки осіб з обмеженою дієздатністю.

Основна література: 42, 43, 47, 58 .

Додаткова література: 27.

Практичне заняття 10. Соціально-педагогічна робота з дітьми-інвалідами у спеціалізованих закладах

Заняття проходить у формі перегляду та обговорення відеофільму.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ V.

Девіантна поведінка дітей та молоді як форма соціальної дезадаптації

Семінар 4. Соціальні відхилення в розвитку і поведінці дитини.

1. Поняття дезадаптації у соціальному розвитку особистості.
2. Соціальні, психологічні та педагогічні передумови дезадаптації неповнолітніх.
3. Форми прояву „важковихованості” неповнолітніх.

Основна література: 7, 8, 15, 18, 35 .

Додаткова література: 11, 28, 31.

Практичне заняття 11. Вплив засобів масової інформації на формування негативних стереотипів поведінки неповнолітніх.

Практичне заняття 12. Особливості прояву девіацій у неповнолітніх.

1. Причини та наслідки протиправної поведінки неповнолітніх.
2. Характеристика нехімічних адикцій та їх вплив на психологічне і фізичне здоров'я підлітків.
3. Характеристика видів психопатологічної поведінки.

Основна література: 7, 8, 15, 18, 29, 35.

Додаткова література: 11, 18, 20, 8, 30, 31.

Практичне заняття 13. Відеозаняття.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ VI.

Соціально-педагогічна робота в територіальній громаді

Практичне заняття 14. Соціальна карта громади.

Викладач об'єднує студентів у три групи. Кожна група отримує аркуш ватману, фломастери, кольоровий папір, клей. За запропонованою схемою одна група розробляє карту конкретної сільської громади, друга – територіальної громади певного районного центру; третя – громади мікрорайону великого міста.

Групам потрібно створити опис громади певного типу, зобразити її на ватмані за допомогою малюнка, схеми, колажу тощо.

Сфера	Показники
Географічна	Площа, природні особливості, екологічний стан
Демографічна	Чисельність населення, його віковий та гендерний склад
Історія	Коли створена, визначні історичні події, персони
Економічна	Характеристика виробництва, зайнятості населення
Політична	Політична структура, недержавні організації
Соціальна	Види соціальних служб, заклади охорони здоров'я, освітні та культурно-дозвілєві заклади, спортивні заклади, релігійні заклади, служби зайнятості, органи охорони правопорядку

По закінченні роботи кожна група представляє свої напрацювання. Після цього проходить обговорення за такими питаннями:

- чим різняться між собою карти цих громад;
- що в них є спільного;
- як у своїй майбутній професійній діяльності ви можете використувати карту громади, в якій працюватимете?

Семінарське заняття 5. Соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх закладах

1. Функціональні обов'язки соціального педагога загальноосвітніх закладів.
2. Основні напрями роботи соціального педагога у загальноосвітніх закладах.
3. Співпраця соціального педагога з різними соціальними інституціями громади.

Основна література: 4, 23, 25,37, 41, 56.

Додаткова література: 26.

Практичне заняття 15. Характеристика закладів соціального обслуговування

Заняття проходить у формі групової роботи. Кожна група презентує свій заклад за такою схемою.

1. Назва закладу.

2. Мета діяльності закладу.
3. Перелік фахівців, які працюють у закладі.
4. Яким категоріям осіб надаються послуги.
5. Напрямки роботи закладу.
6. Форми роботи фахівців у закладі.

Практичне заняття 16. Неурядові організації як суб'єкти соціально-педагогічної роботи на локальному рівні

1. Типологія неурядових організацій.
2. Характеристика діяльності дитячих та молодіжних організацій.
3. Напрямки роботи міжнародних організацій, які працюють в інтересах дітей.
4. Характеристика соціально-педагогічної роботи місцевих громадських організацій.

Основна література: 4, 44.

Додаткова література: 5, 17.

V. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. Соціальна педагогіка як наука

Тема 1. Предмет і завдання соціальної педагогіки

1. Скласти таблицю визначень соціальної педагогіки (3 год)

Визначення соціальної педагогіки	Назва джерела

Тема 2. Базові теорії соціальної педагогіки

Підготувати розширений конспект однієї з теорій (за вибором студента) (4 год).

Тема 3. Основні поняття соціальної педагогіки

Підготувати виступ на тему «Сутність соціального виховання» (6 год)
Заповнити таблицю (3 год)

Види послуг	Приклади послуг	Де і ким вони можуть надаватися

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II.

Характеристика соціально-педагогічної діяльності

Тема 4. Зміст і структура соціально-педагогічної діяльності.

Здійснити порівняльний аналіз професійної соціально-педагогічної діяльності та волонтерської роботи (4 год).

Тема 6. Методи соціально-педагогічної діяльності.

1. Заповнити таблицю (4 год)

Назва методу	Характеристика методу	Сфера застосування в соціально-педагогічній практиці

2. На основі опрацювання навчального посібника „Превентивна робота з молоддю за методом „рівний-рівному” визначити переваги та слабкі місця цього методу (4 год).

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ III.

Сім'я як об'єкт соціально-педагогічної діяльності

Тема 7. Сім'я – провідний фактор соціалізації особистості.

1. Підготувати конспект основних положень роботи Чепмена Г., Кемпбелла Р. «П'ять шляхів до серця дитини» (4 год).
2. Написати есе „Особливості соціалізації дитини в різних типах сімей” (6 год).
3. Скласти генограму сім'ї (2 год).

Тема 8. Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з різними типами сімей.

1. Скласти соціальну сітку сім'ї (3 год).
2. Підготувати бесіду для батьків (6 год).

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ IV.

Соціальна підтримка дітей та молоді з обмеженнями життєдіяльності

Тема 9. Соціально-психологічний портрет особистості з обмеженнями життєдіяльності.

Заповнити таблицю (6 год).

Діагноз дитини	Характеристика фізичного та соціально-психологічного стану дитини	Можливі форми соціально-педагогічної підтримки

Тема 10. Зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю з обмеженими функціональними можливостями

Написати есе на тему „Шляхи інтеграції в соціум дітей та молоді з обмеженими функціональними можливостями: досвід, проблеми, перспективи ” (6 год).

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ V.

Девіантна поведінка дітей та молоді як форма соціальної дезадаптації

Тема 11. Сутність девіантної поведінки

Підготувати реферат на одну з тем „Вплив юнацької субкультури на формування девіантної поведінки”, „Роль різних агентів соціалізації у дезадаптації особистості ” (8 год).

Тема 12. Характеристика різних видів девіантної поведінки

Підготувати розширений конспект теми „Характеристика делінквентних підлітків” (6 год).

Заповнити таблицю (3 год)

Вид адикції	Ознаки поведінки	Наслідки для підлітка

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ VI.

Соціально-педагогічна робота в територіальній громаді

Тема 13. Територіальна громада як соціалізуючий простір особистості

Скласти порівняльну характеристику різних моделей громади (4 год).

Тема 14. Соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх закладах та соціальних службах територіальної громади.

Підібрати матеріал з періодичних видань про досвід роботи соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу чи соціальної служби (4 год).

Проаналізувати одну з програм центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (4 год).

Тема 15. Соціально-педагогічна діяльність неурядових організацій

Скласти банк неурядових організацій соціального спрямування, які працюють у вашому регіоні (2 год).

Описати досвід роботи однієї дитячої чи молодіжної організації (4 год).

ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Сутність соціальної педагогіки як науки.
2. Зв'язок соціальної педагогіки з іншими науками та галузями суспільної практики.
3. Аналіз поглядів вітчизняних науковців на зміст соціальної педагогіки як системи наукових знань.
4. Поняття тезаурусу соціальної педагогіки.
5. Соціалізація – базова категорія соціальної педагогіки.
6. Характеристика соціального виховання.
7. Соціальне середовища як необхідна умова соціалізації особистості.
8. Соціальна адаптація, її різновиди. Взаємозв'язок соціалізації та соціальної адаптації.
9. Зміст та види соціальної профілактики.
10. Сутність соціальної реабілітації.
11. Характеристика соціальних інститутів.
12. Види соціальних послуг.
13. Сутність соціально-педагогічної діяльності.
14. Структура соціально-педагогічної діяльності.
15. Характеристика її суб'єктів та об'єктів.
16. Поняття принципів соціально-педагогічної діяльності, їх класифікація.
17. Функції соціально-педагогічної роботи соціального педагога.
18. Класифікація методів соціально-педагогічної діяльності .
19. Порівняльний аналіз соціально-педагогічної діяльності фахівців та роботи волонтерів.
20. Характеристика волонтерства в Україні.
21. Сім'я як мала група та соціальний інститут.
22. Соціалізуючі функції сім'ї.
23. Параметри сім'ї.
24. Функції сім'ї як соціального інституту.
25. Типологія сімей.
26. Поняття батьківства та батьківської позиції.
27. Стилї батьківства, їх вплив на формування особистості дитини.
28. Напрями соціально-педагогічної роботи з сім'єю.
29. Типологія форм соціально-педагогічної роботи з сім'єю.
30. Причини соціального сирітства в Україні.
31. Типологія „дітей вулиці”.
32. Особливості соціалізації дітей у закладах інтернатного типу.
33. Сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
34. Створення та соціальний супровід прийомних сімей та ДБСТ.
35. Поняття інвалідності. Характеристика видів відхилень у здоров'ї.
36. Типологія дитячої інвалідності.

37. Причини відхилень у здоров'ї.
38. Зміст та напрямки реабілітації дітей з обмеженими функціональними можливостями.
39. Моделі соціальної підтримки осіб з обмеженнями життєдіяльності.
40. Поняття норми і патології у соціальному розвитку людини.
41. Сутність девіантної поведінки.
42. Теорії девіації.
43. Характеристики девіантної поведінки.
44. Причини соціальних відхилень у поведінці неповнолітніх.
45. Поняття „важковиховуваний” у соціальній педагогіці.
46. Типові групи „важковиховуваних” підлітків.
47. Види делінквентної поведінки.
48. Особливості адиктивної поведінки неповнолітніх.
49. Наркоманія, токсикоманія, алкоголізм як різновиди хімічної залежності.
50. Ознаки узалежненої поведінки. Поняття созалежності.
51. Стадії наркотичної залежності.
52. Види психопатологічної поведінки неповнолітніх.
53. Характеристика суїцидальної поведінки неповнолітніх.
54. Сучасні підходи до розуміння громади.
55. Громада як соціалізуючий простір особистості.
56. Зміст та форми соціально-педагогічної діяльності в загальноосвітніх навчальних закладах.
57. Функціональні обов'язки соціального педагога в загальноосвітніх закладах.
58. Структура соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.
59. Основні напрямки та форми їх роботи.
60. Соціально-педагогічна робота в центрі соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями.
61. Соціально-педагогічна робота в соціальному гуртожитку.
62. Соціально-педагогічна робота в соціальному центрі матері і дитини.
63. Типологія неурядових організацій.
64. Напрями соціально-педагогічної діяльності неурядових організацій.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Адресный социальный патронаж семьи и детей: Научно-методическое пособие / Под ред. Л.С.Алексеевой. – М.: Государственный НИИ семьи и воспитания, 2000.
2. Антонов В.В., Медков В.М. Социология семьи. – М.,2007.
3. Басов Н.Ф. Социальный педагог: введение в профессию. – М.,2006.
4. Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи: Монографія. – К.: Наук. світ, 2006.
5. Василькова Ю. В., Василькова Т. А. Социальная педагогика: Курс лекций. – М., 1999.
6. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: Навч. – метод. комплекс / За ред. І.Д. Зверєвої, Ж.В. Петрочко. – К., 2007.
7. Клейберг Ю.А. Девиантное поведение в вопросах и ответах. – М., 2007.
8. Павленок П.Д., Руднева М.Я. Социальная работа с лицами и группами девиантного поведения: Учеб. пособие / Отв. ред. П.Д. Павленок. – М., 2007.
9. Книга для батьків. Посібник до тренінгового курсу „Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки вихователі” / За заг. ред. Т.Ф. Алексєєнко. – К., 2006.
10. Кондрашова Л.В. Превентивна педагогіка. – К., 2005.
11. Кочубей А., Умарова Н. Азбука семьи или практика работы с семьями. Учебно-метод. пособ. – Псков, 2004.
12. Кравець В.П. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства. – К., 2001.
13. Липский И.А. Социальная педагогика. Методологический анализ: Учеб. пособие. – М., 2004.
14. Лукашевич М.П. Соціалізація: виховні механізми і технології. – К., 1998.
15. Максимова Н.Ю., Толстоухова С.В. Соціально-психологічні аспекти профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді. – К., 2000.
16. Малько А.О. Теоретико-методологічні основи розвитку соціальної педагогіки: Монографія. – Х., 2004.
17. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: Учебник. – М., 2003.
18. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения. – М., 2001.
19. Моховиков А. Н. Телефонное консультирование. – М., 1999.
20. Мид М. Культура и мир детства. – М.: Наука, 1988.
21. Мудрик А.В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов. – М., 2006.
22. Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики: Учебник для студентов высших педагогических заведений. – М., 2002.
23. Никитина Л.Е. Социальный педагог в школе. – М, 2003.
24. Никитина Н.И. Методика и технология работы социального педагога: учеб. пособие для студентов пед. училищ и колледжей / Н.И. Никитина, М.Ф. Глухова. – М., 2005.

25. Овчарова Р. В. Справочная книга социального педагога. – М., 2001.
26. Овчарова Р.В. Психологическое сопровождение родительства. – М., 2003.
27. Організація і технологія соціальної роботи з дітьми вулиці / За заг. ред. А.Й. Капської. – К., 2003.
28. Основи батьківської компетентності: Навч. посіб./ За ред. І.Д. Зверєвої. – К., 2006.
29. Петрова А.Б. Психологическая коррекция и профилактика агрессивных форм поведения несовершеннолетних с девиантным поведением. – М., 2008.
30. Понтон Линн Сексуальная жизнь подростков. – М., 2001.
31. Право дитини на сім'ю / За ред. Г.М. Лактіонової. – К., 2007.
32. Предупреждение подростковой и юношеской наркомании / Под ред. С.В. Березина, К.С. Кислецкого, И.Б. Орешникова. – М., 2000.
33. Робота з дитиною в прийомній сім'ї. Методичний посібник. – К., 2003.
34. Робота з сім'ями, які потребують професійної соціально-педагогічної підтримки За заг. ред. Т.Ф. Алексєенко. – К., 2007.
35. Сирота Н.А., Ялтонский В.М., Хажилина И.И., Видерман Н.С. Профилактика наркомании у подростков: от теории к практике. – М., 2001.
36. Словарь по социальной педагогике / Авт.-сост. Л.В. Мардахаев. – М., 2002.
37. Сорочинська В.Є. Організація роботи соціального педагога: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. – К., 2005.
38. Социальная педагогика: Курс лекций / Под общей ред. М.А. Галагузовой. – М., 2000.
39. Социальная педагогика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. В. А. Никитина. – М., 2000.
40. Социальная педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. В.А. Никитина. – М., 2000.
41. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска: Учеб. пособие / Л.Я. Олифиренко, Т.И. Шульга, И.Ф. Деметьева. – М., 2002.
42. Соціальна педагогіка. Підручник. / За ред А.Й. Капської. – К., 2006.
43. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія. / За ред. І.Д. Зверєвої. – К., 2008.
44. Соціальна педагогіка: теорія та технології. Підручник / За ред. І.Д. Зверєвої. – К., 2006.
45. Соціальна підтримка дітей з обмеженими функціональними можливостями. Методичні рекомендації / Авт.-упорядники Безпалько О.В., Губарева Т. Г. – К., 2002.
46. Соціально-економічні причини насильства в сім'ї в Україні. – К., 2004.
47. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з обмеженими функціональними можливостями. / За ред А.Й. Капської. – К., 2003.
48. Створення та соціальної супровід прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу: Навч.- метод. комплекс / За заг. ред. Г.М. Лактіонової, Ж.В. Петрович. – К., 2006.
49. Технологізація волонтерської роботи в сучасних умовах / За ред. А. Й. Капської. – К., 2001.

50. Трубавіна І. М. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками. – К., 2000.
51. Трубавіна І. М., Бугаєць Н. А. Методи вивчення сім'ї. – К., 2001.
52. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. – К., 2002.
53. Холостова Е.И., Дементьева Н.Ф. Социальная реабилитация: Учеб. пособие. – М., 2002.
54. Чепмен Г., Кэмпбелл Р. Пять путей к сердцу ребенка. – СПб., 2000.
55. Шакурова М.В. Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М., 2002.
56. Шакурова М.В. Социальное воспитание в школе: Учеб. пособие / Под ред. А.В. Мудрика. – М., 2004.
57. Эйдемиллер Е.Г. Психотерапия семьи. – Спб., 2001.
58. Ярская-Смирнова Е.Р., Наберушкина Э.К. Социальная работа с инвалидами. – Спб, 2004.

Додаткова

1. Алексєєнко Т.Ф. Молода сім'я: умови виховання дитини. Науково-метод. посіб. – К., 2004.
2. Вермиєнко Ю.В., Келасьєв В.Н. Профілактика наркоманії в підліткової середі: Учеб. пособие / Под ред. Келасьєва. – Спб., 2001.
3. Говорун Т.В., Кікінеджи О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. – Тернопіль, 1999.
4. Голованова Н.Ф. Соціалізація і виховання дитини. Учеб. пособие. – Спб., 2004.
5. Дитячі об'єднання України у вимірах минулого та сучасного: Довідник-посібник / Р.М. Охрімчук, Л.В. Шелестов, О.В. Кравченко та ін. – Луганськ, 2006.
6. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: Монографія / За заг. ред. Н.В. Гавриш. – Луганськ, 2006.
7. Досвід роботи мережі соціально-реабілітаційних центрів з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями в територіальній громаді м.Києва. – К., 2004.
8. Енциклопедія освіти / Головний редактор В.Г. Кремень. – К., 2008.
9. Загвязинский В.И., Зайцев М.П., Кудашов Т.Н., Селиванова О.А., Строчков Ю.П. Основы социальной педагогики: Учебное пособие для студентов педагогических вузов и колледжей / Под ред. П.И. Пидкасистого. – М., 2002.
10. Здійснення соціальної роботи центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у 2004 році: Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді // За заг. ред. С.В.Толстоухової. – К., 2005.
11. Иванова Ж.Е. Социология девиантного поведения. – М., 1998.

12. К.Лукас, Г. Сейден Молчаливое горе: жизнь в тени самоубийства. – М., 2001.
13. Кравченко Р.І. Соціальна робота з розумово відсталими людьми: Навч. посібник. – К., 2001.
14. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абриси. – К., 2000.
15. Основи громадського здоров'я: теорія і практика. Навч.-метод. посіб. / За заг. ред. О.В. Безпалько. Ужгород, 20008.
16. Плоткин М.М. Социальное воспитание школьников: Монография. – М., 2003.
17. Поліщук Ю.Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні: Монографія / За ред. Н.Г. Ничкало. – Тернопіль, 2005.
18. Превентивна робота з молоддю за методом „рівний-рівному”: Навч. посіб. / За ред. І.Д. Зверевої. – К., 2002.
19. Професія соціальний педагог / Упоряд.: С. Максименко, О.Главник. За заг. ред. К. Шендеровського, І. Ткач. – К., 2005.
20. Профілактика ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх: збірка інформаційних, методичних, ілюстративних матеріалів для спеціалістів / за заг. ред Т.В. Журавель, Т.Л. Лях. – К., 2004.
21. Розум С.И. Психология социализации и социальной адаптации человека. – СПб., 2006.
22. Ромм М.В. Адаптация личности в социуме: теоретико-методологический аспект: Монография. – Новосибирск, 2002.
23. Савченко С.В. Социализация студенческой молодежи в условиях регионального образовательного пространства. Монография. – Луганск, 2003.
24. Семигіна Т. Робота в громаді: практика й політика. – К., 2004.
25. Социальная работа с инвалидами / Под ред. Е.И. Холостовой. – М., 1996.
26. Харченко С.Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика. – Луганськ, 2006.
27. Шевцов А.Г. Методичні основи організації соціальної реабілітації дітей з вадами здоров'я. Монографія. – К., 2004.
28. Шнейдер Л.Б. Девиантное поведение детей и подростков. – М., 2007.
29. Штефан Л.А. Соціально-педагогічна теорія та практика в Україні (20–90-ті р.р. ХХ ст.). – Харків, 2002.
30. Эдвин С. Шнейдман Душа самоубийцы / пер. с англ. – М., 2001.
31. Юр'єва Л.М. Історія. Культура. Психічні розлади та розлади поведінки. – К., 2002.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Ольга Володимирівна БЕЗПАЛЬКО

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА: схеми, таблиці, коментарі

Навчальний посібник

Керівник видавничих проектів – *Б. А. Сладкевич*

Дизайн обкладинки – *Б. В. Борисов*

Редактор – *О. О. Лісна*

Коректор – *С. С. Савченко*

Підписано до друку 06.10.2008. Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний. Гарнітура PetersburgС.

Умовн. друк. арк. 11,7.

Наклад 1000 прим.

Видавництво «Центр учбової літератури»

вул. Електриків, 23

м. Київ, 04176

тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63

8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)

e-mail: office@uabook.com

сайт: WWW.CUL.COM.UA

Свідоцтво ДК № 2458 від 30.03.2006